

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Jan Květina

Otázka stability moci v polském státě:
analýza politického rozhodovacího procesu
za vasovské dynastie

The Problem of Stability of Power in the
Polish State: Analysis of the Political
Decision-making Process during the Vasa
Dynasty

Praha 2009

vedoucí práce: Doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval Doc. PhDr. Františku Stellnerovi Ph.D., jenž tuto práci vedl, za cenné připomínky, věnovaný čas a zejména zájem, který o mou práci projevil.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a použil jsem pouze odborné zdroje uvedené v příloženém seznamu.

V Praze dne 11. srpna 2009

Anotace

Cílem této studie je analýza mocenských vztahů se zaměřením na parlamentní proceduru a přijímání kolektivních rozhodnutí v polské šlechtické republice během vlády vasovské dynastie. Pro posouzení charakteru mocenské struktury byl kladen důraz na čtyři klíčové otázky politické sféry, a sice na problematiku vztahu mezi jednotlivými institucionálními centry; na možnosti a rozsah politické participace; na roli lokálních shromáždění při vytváření veřejného názoru a na způsob definitivního přijímání závazných rozhodnutí.

První z těchto otázek zahrnuje především analýzu mocenského trojúhelníku ve složení panovník – senát – *izba poselska* („poslanecká sněmovna“), jejichž vzájemné vyvažování lze považovat za stěžejní prvek soudobého politického systému, vedoucí k oprávněné charakteristice státní formy jako tzv. modelu *monarchia mixta*. Související problematika rozsahu politické participace je zaměřena zejména na vymezení principu, na jehož základě byla organizována příslušnost k politicky plnoprávnému společenství, a následně na posouzení disproporcí mezi právně formální rovností šlechty a vlivem socioekonomického postavení jejích příslušníků při tvorbě politických rozhodnutí.

Třetí okruh zájmu studie představuje regionální rovina politického rozhodování, respektive míra svázanosti poslaneckých mandátů centrálního parlamentu s instrukcemi lokálních shromáždění (*sejmíků*), vedoucí k napětí mezi zájmy daných regionů a zájmem státu jako celku. Na toto dilema mezi respektem k názorům dílčích poslanců a úsilím o akceschopnost parlamentního shromáždění je zaměřena i závěrečná část studie, zaobírající se konsensuálními principy rozhodování v polském politickém procesu, a snažící se prokázat, že úspěšná realizace zásady jednomyslnosti (*liberum veto*) byla závislá na úrovni politické kultury a odpor k majoritnímu hlasování tak nepředstavoval ze své podstaty dysfunkční prvek.

Klíčová slova: polský parlamentarismus, šlechtická republika, konsensuální rozhodování, lokální shromáždění (sejmíky)

Annotation

The principle aim of this paper is to analyse power relations focusing on the parliamentary procedure and the adoption of collective decisions in the Polish Republic of Nobles during the reign of the Vasa dynasty. The examination of the power structure emphasized four key questions within the political domain, namely the problem of relationships between particular institutional centers; the possibilities and extent of political participation; the part played by local assemblies in public opinion formation and the manner of final adoption of binding decisions.

The first of these questions entails the analysis of “the power triangle“; Monarch – Senate – *Izba poselska* (Chamber of Deputies), whose mutual balancing of political power led to the rightful denotation of the Polish state system as a *monarchia mixta*. The related problems of the extent of political participation is focused mainly on the principles which defined the borders of the politically legitimate community and on the disproportion between the formal equality of the nobility and the influence of its socio-economic status on the formation of the political decisions.

The third part of this paper includes the analysis of the regional level of the political decision-making with a view to the question of to what extent were the deputies of the central parliament obliged to follow the instructions of the local assemblies (*sejmiks*), which led to the tensions between regional interests and those of the state as a whole. This dilemma between respect for opinions of the regional deputies and the demand for “the fighting power“ of the parliamentary assembly is also analysed in the last part of this paper. This segment focuses on the consensual principles of the decision-making in the Polish political procedure and aims to prove that the successful use of the principle of unanimity (*liberum veto*) depended on the political culture and therefore the opposition to majority voting was not at all a functionless element.

Key words: Polish parliamentarianism, Noble Republic, consensual decision-making, local assemblies (*sejmiks*)

Obsah práce:

Úvod	7
1. Institucionální struktura šlechtické republiky: centrální úroveň politického rozhodování	12
1.1 Teoretické kořeny politického systému: monarchia mixta.....	12
1.2 Pozice panovníka: první mezi rovnými.....	16
1.2.1 Vliv volebního aktu na podobu panovnické pozice.....	17
1.2.2 Potenciální opory královské moci.....	21
1.2 Systémová úloha šlechtického parlamentu	26
1.2.1 Aristokratická pozice Senátu: spojenec dvora, nebo šlechtické obce?	26
1.2.2 Izba poselska: zájem republiky versus zájem regionu	30
2. Meze politické participace: reálné možnosti vlivu v rozhodovacím procesu.....	36
2.1 Politicky plnoprávný demos: šlechtická pospolitost.....	36
2.1.1 Soudobé chápání šlechtické identity.....	36
2.1.2 Socioekonomické štěpení šlechty	40
2.2 Městská „lobby“ v roli nátlakových skupin.....	44
2.2.1 Sociální struktura polských měst a vnitřní řízení.....	45
2.2.2 Politická aktivita měst: za hranicemi „občanství“	48
2.2.3 Královské Prusy: případ městské emancipace	52
3. Regionální rovina formování politické vůle.....	55
3.1 Politická participace na lokální úrovni	55
3.1.1 Struktura sejmíků	56
3.1.2 Typologie lokálních sjezdů	59
3.2 Formování a přijímání agendy	61
3.2.1 Přípravná fáze	61
3.2.2 Typologie politických postojů.....	63
3.2.3 Finální usnesení: formulace instrukcí a volba delegátů	65
4. Principy politického rozhodování: konsensuálnost nebo majorita?.....	69
4.1 Finální fáze rozhodovacího procesu.....	69
4.1.1 Průběh parlamentních diskusí	69
4.1.2 Schvalovací procedura.....	73
4.2 Liberum veto: Záhada v jednomyslnosti?.....	76
4.2.1 Kořeny konsensuální politické kultury	77
4.2.2 Uplatnění liberum veto: od praktické zkušenosti k formálnímu pravidlu	80
Závěr	83
Seznam použitých pramenů a literatury.....	88

Úvod

Politický systém polské volené monarchie, jehož podoba se vyprofilovala během 16. a 17. století, zůstává dle mého názoru poněkud neprávem opomíjen v ohnisku zájmu odborných historických i politologických studií, zabývajících se typologií raně novověkých států. Pokud je polská Rzeczpospolita zařazována do širšího kontextu soudobých evropských politických systémů, bývá označována za „šlechtickou oligarchii“, popřípadě „magnátskou anarchii“¹ v opozici vůči převládající snaze o centralizaci a „absolutizaci“ moci v soudobých evropských stavovských společnostech. Přistoupíme-li na klasifikaci raně novověkých státních systémů z pohledu centralizace moci, získáme škálu, vymezenou na jedné straně státy s tendencí absolutní monarchické vlády a na druhé straně společnostmi s disperzní mocí jednotlivých stavů. Za základ takového dělení nám může sloužit především typologie raně novověkých mocenských uspořádání, vypracovaná Otto Hintzem, jenž jako dvě hlavní podoby politických systémů odlišil francouzský typ na jedné a anglický typ na druhé straně². Bourbonská Francie v tomto případě slouží jako zářný příklad převahy panovnického faktoru, mající za následek centralizaci moci, zatímco Anglie symbolizuje archetyp fungující stavovské společnosti se zavedenou parlamentní tradicí vedoucí ke značné svázanosti panovnického postavení a faktickému rozhodujícímu vlivu stavovských skupin. Za symptomatický rozdíl mezi oběma sledovanými modely politického uspořádání lze považovat i odlišnost ve vývoji zemských stavovských shromáždění, neboť zatímco se francouzský systém vyprofiloval do podoby tříkuriového parlamentu, preferoval anglický typ model dvoukomorový³.

Takto vymezené a striktně oddělené modely lze samozřejmě jen stěží chápat jako pregnantní vyjádření soudobé reality, „ryzí absolutistickou formu“ či naopak „čirou nadvládu stavů“ je proto nutné nahlížet mnohem spíše jako tendenci či ideologické úsilí, než jako deskripci existujícího stavu. Tradičně chápaný diametrální rozdíl mezi esenciálním absolutismem Francie a bytostným parlamentarismem Anglie lze zpochybnit například na základě díla Nicholase Henshalla⁴ poukazem na přítomnost obou principů v obou systémech,

¹ Tezi o polském státě ovládaném magnátskými skupinami, majícími rozhodující vliv na podobu přijímaných rozhodnutí a vydržujícími početné zástupy klientů zastával zejména Henryk Olszewski: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo-praktyka-teoria-programy*, Poznań 1966.

² Hintze, Otto: *Gesammelte Abhandlungen I. Staat und Verfassung*, Leipzig 1941, s. 110-129.

³ Boubín, Jaroslav: *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992, s. 51.

⁴ Henshall, Nicholas: *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*, London and New York, 1992. Ke zmírnění rozdílů v exekutivě francouzského a anglického typu vlády blíže viz

jak anglický, tak francouzský případ je tak možné chápat jako platformu střetu stavovských a panovnických aktérů s převahou jedněch či druhých. I přes toto určité zjemnění vzájemné protichůdnosti charakteru absolutistických a stavovských monarchií je pro účel této studie vhodné tradiční odlišení systémů se sjednocenou politickou mocí od těch s více mocenskými centry zachovat. Právě analýza mocenských poměrů raně novověkého Polska by totiž měla poukázat na slučitelnost či neslučitelnost odlišných principů organizace moci v rámci jednoho politického systému a jako taková může přispět k pochopení výše zmíněného dilematu typologií raně novověkých forem vlády – dichotomie absolutismus vs. stavovství tak může sloužit jako vhodný prostor pro analýzu a kritické zhodnocení.

Pokud bychom se pokusili aplikovat oba výše uvedené modely na raně novověká státní společenství Evropy, bylo by vhodné seřadit tyto politické systémy na pomyslné škále od extrémního centralizovaného absolutismu ke krajní disperzní mocenské pozici stavů. Většina evropských systémů by se přitom pohybovala mezi oběma takto vymezenými póly, blížící se povahou svého politického uspořádání buď francouzskému absolutistickému (např. země aragonské koruny, německé teritoriální státy, Neapolsko a Sicílie) či anglickému parlamentnímu typu (Nizozemí, Benátská republika, severské monarchie či středoevropské monarchie jako země Koruny České či Uhersko). Polský model státního uspořádání by se díky výrazně emancipované roli šlechty a regionálních struktur v tomto případě nacházel „v rodině“ parlamentních monarchií, specifické poměry i systémové fungování však přispěly k vytvoření představy, kvůli které bývá toto uspořádání považováno za zvláštní vývojovou anomálii (tzv. Sonderweg⁵), disfunkční anarchii s absencí jakékoli efektivní moci či – jak bylo výše zmíněno – je z klasifikace zcela vynecháváno.

Nezastírám, že se dle mého mínění jedná o poněkud nespravedlivé a jednoznačné odsouzení velmi komplikované (a samozřejmě problematické) struktury, jejíž podrobná analýza skýtá potenciál pro skutečné zhodnocení funkčnosti a povahy režimu polské šlechtické republiky. Za jeden z hlavních mýtů, vedoucí k trvalému zavržení principů fungování polského Sejmu jakožto ztělesnění údajné „šlechtické libovůle“ lze označit především historické memento osudu polského státu. Skutečnost, že vývoj státní pospolitosti

Green, Ian: The Development of Monarchies in Western Europe, c. 1500-1800, in: Butterwick, R. (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 49.

⁵ Tento německý termín „zvláštní cesty“ má poukazovat ke skutečnosti, že polským elitám se nepodařilo následovat vzorový vývoj ostatních společností a přeměnit tak multikulturní, feudální a federální soustátí v moderní centralizovanou byrokratickou a národní monarchii, kvůli čemuž následoval – kauzalisticky viděno – neodvratný rozpad státu, Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 1.

dospěl do stadia krachu, v němž již žádná z mocenských složek nebyla schopna zajistit integritu hranic a zabránit územním nárokům sousedních velmocí, bývá často ztotožňována s fungováním, respektive nefungováním šlechtického parlamentu⁶. Rozpad státu je tak dáván do přímé souvislosti s nevhodným systémem vládnutí a je označován za logické vyústění polské nepoučitelnosti ze struktury, která byla od počátku „prohnilá“. Tento striktně kauzalistický přístup je však dle mého názoru nevhodný, neboť je s notnou dávkou syndromu „generála po bitvě“ schopen prokázat maximálně to, že daná struktura nebyla schopná přizpůsobit se tlakům okolních systémů a nikoli to, že způsob rozhodování a politická praxe představovaly odsouzeníhodné a nefunkční principy.

Tímto úvodem, který byl formulován jako kritika zjednodušujícího pohledu a příprava následné obhajoby vlastních tezí, se dostáváme k nutnosti preciznější analýzy politického systému raně novověké Rzeczypospolité, opírajícího se jak o tradičně či právně zakotvené normy chování a instituce, tak ideální vzorce a hodnoty, jakož i o určitou formu „praktické moudrosti“. Rád bych už zde uvedl přesvědčení, že principy fungování polského politického systému (a to nikoli pouze ve smyslu institucionálním, nýbrž především praktickém) skýtají několik zajímavých postřehů pro různá pojetí moderních politologických teorií – vzhledem k egalitářské a protoliberální povaze šlechtického společenství převážně v oblasti demokratické teorie. Jsem si vědom skutečnosti, že aplikace moderních filozofických a politologických teorií na historickou realitu je krajně ošemetná, neboť představa o univerzální podobě sociální reality, jakož i apriorní danost dílčích lidských subjektů bez ohledu na historicko-kulturní kontext⁷, tedy metodologický individualismus, opomíjí strukturální vlivy na utváření subjektu. Z toho důvodu se v této studii nebudu snažit prokázat souvislost mezi fungováním soudobých polských politických institucí a moderními politickými systémy, ale pokusím se charakterizovat a interpretovat povahu dané struktury z hlediska tehdejších aktérů. Vyskytující se moderní termíny tak budou sloužit především snadnější orientaci, ovšem pouze do té míry, aby nezkreslily svébytnost dané reality. Stejně tak i případný poukaz

⁶ Za všechny stoupence tohoto „křídla“ odpůrců raného polského parlamentarismu lze jmenovat především klasiky výzkumu polského politického systému: Józefa Szujského a Michała Bobrzyńskiego, kteří víceméně shodně argumentovali tím, že polská společnost nebyla na tuto formu vlády připravena a absence silné panovnické moci vedla k neslavným koncům dělení státu, Szujski, Józef: *Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg 12*, Kraków 1880; Bobrzyński, Michał: *Dzieje Polski w zarysie*, Kraków 1879, dle Czapliński, Władysław.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 9.

⁷ Riker, William, H.: *Liberalism against Populism. A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, Waveland Press, 1988, p. 6.

k podobnostem mezi tehdejšími a současnými principy by neměl vzbuzovat dojem jednoznačné kauzální souvislosti, ale měl by být chápán jako forma určitého předobrazu či možné inspirace.

Analýza fungování polské šlechtické „demokracie“ na základě formování a přijímání kolektivních rozhodnutí by přitom měla zahrnovat výzkum několika podstatných oblastí. Jak už předestírá samotný název práce, stěžejním cíl zaměření by měl spočívat – v obecném spektru chápáno – v porozumění struktuře mocenských vztahů. Jejich výzkum je však značně limitován charakterem dostupných pramenů, z toho důvodu je nutné soustředit se především na interpretaci pozorovatelných konfliktů a rozbor reálně nastolovaných rozhodnutí, tedy záležitosti odvoditelné z průběhu parlamentní procedury. Vyjádřeno přístupem Stevena Lukese, přichází v tomto ohledu „na pořad dne“ zejména zájem o jednodimenzionální charakter moci⁸, poněvadž oblasti jako skrytá manipulace a kontrola agendy či „objevování“ potenciálních témat, typické pro druhou a třetí dimenzi, zůstávají badatelům většinou bohužel skryty. I přesto je možné v rámci výzkumu vzájemných mocenských vztahů – tedy objasnění otázky do jaké míry který aktér disponoval potenciálem ovlivnit, respektive změnit chování druhých aktérů, pokusit se pochopit i strukturu, udržující daný společenský pořádek „v chodu“. V tom případě je tedy nutné zaměřit se nejen na konání jednotlivých institucionálních činitelů jako takové, nýbrž i na jejich vzájemné chápání jednotlivých pozic v rámci systému - lze tedy říci, že snaha o „porozumění činům“ by měla být neméně důležitá jako analýza činů samotných.

Je-li v názvu práce použito slovo *stabilita* jakožto hlavní předmět zájmu studie, je nutné tento termín určitým způsobem definovat, respektive zajistit jeho jednoznačné pochopení. Jestliže jsem na začátku tohoto úvodu hovořil o rozlišení mezi absolutistickými centralistickými a stavovskými disperzními systémy, není dle mého názoru vhodné ztotožňovat otázku stability moci jednoznačně s mírou její centralizace, z tohoto pohledu pak tedy koncentrace moci v rukách jediné instituce nemusí a priori znamenat stabilitu pro celý

⁸ Lukesova práce představovala razantní kritiku soudobě převládajícího behavioristického přístupu, zaměřujícího se výhradně na pozorovatelné projevy moci, tzn. převážně výstupy rozhodovacího procesu na nejvyšší politické úrovni. Lukes oproti tomu poukázal na nutnost brát při zkoumání moci v úvahu i jiné „dimenze“ jako témata, jimž není umožněn přístup do politické sféry či dokonce názory, které jsou latentně potlačovány skrze převládající veřejné morální mínění. Zatímco tak jednodimenzionální pohled pracuje jako s nosnými pouze s těmi rozhodnutími, která projdou skrze centrální úroveň politického procesu, bere druhá dimenze v potaz i ta témata, která jsou z politické sféry vyloučena, existuje okolo nich však společenský konflikt. Třetí dimenze pak v opozici vůči oběma klade důraz na kontrolu agendy skrze ideologické vzorce, zaměřuje se tedy na ta témata, okolo nichž je konflikt zcela utlumen v důsledku společenských norem, Lukes, Steven: *Power. A radical view*, London 1974.

system. Ačkoliv tato „absolutní“ moc totiž disponuje vysokým potenciálem efektivity, skrývá v sobě permanentní hrozbu ze strany „vyloučených“, oproti čemuž vhodné rozdělení politické sféry mezi několik aktérů může zajistit poměrně hladkou, byť křehkou rovnováhu pro fungování řádu. Pod problematikou *stability moci v polském státě* je proto důležité představit si především míru schopnosti přijímání a provedení závazných rozhodnutí za předpokladu zachování dosavadního systému bez ohledu na počet zúčastněných činitelů, respektive jejich rozptyl.

Při vymezení výše zmíněných kritérií přístupu lze samotný záběr studie rozdělit do několika okruhů, z nichž každý sleduje podstatné prvky uspořádání mocenských vztahů. Mezi hlavní témata této práce tak lze zařadit především:

- 1) problematiku institucionální struktury a hodnot s ní spjatými
- 2) rozsah politické participace a možnosti reálného vlivu na utváření kolektivních rozhodnutí (oligarchie vs. demokracie)
- 3) regionální prvky politického systému (centralismus vs. federalismus)
- 4) formu definitivního přijímání rozhodnutí

Pokud bychom měli tyto obecnější prvky určitým způsobem formulovat v podobě konkrétních otázek, měla by se studie zabývat tím, v kterých právních subjektech byla koncentrována moc na centrální úrovni, kdo a do jaké míry disponoval vlivem v průběhu rozhodovacího procesu, jakou roli lze přisoudit lokálním shromážděním a jaký charakter lze přisoudit proceduře konečného rozhodování – tedy, zda lze hovořit o „vládě většiny“ či „vládě kompromisu a konsensu“. Práce by tak pomocí tohoto specifického případu polské státní struktury měla v globálním pohledu přinést odpověď na výše uvedené dilema typologie raně novověkých „polit“, a sice objasnit problematiku klasifikace a slučitelnosti různých principů organizace moci v raně novověké státní společnosti.

1. Institucionální struktura šlechtické republiky: centrální úroveň politického rozhodování

1.1 Teoretické kořeny politického systému: monarchia mixta

Při hledání ideových a teoretických zdrojů evropských monarchií lze dospět k přesvědčení, že za určitý předobraz hodný následování sloužil většině středověkých státních společností Evropy propracovaný politický, úřední i právní systém Římské říše. Tuto návaznost samozřejmě nelze chápat jako „krystalické“ převzetí původních struktur a hodnot, neboť středověké politické koncepce v sobě shromažďovaly několikero různých myšlenkových paradigmat, církevně institucionalizovaným křesťanstvím počínaje a „barbarským“ charizmatickým vůdcovstvím konče⁹, přesto však římské dědictví mělo své pevné místo v inspiračních „pilířích“ evropské společnosti. Tento inspirační potenciál byl ovšem – i kvůli výše zmíněné převaze jiných ideových koncepcí – omezen převážně na sféru státní správy, římský model tak skýtal ideální příklad zejména v otázce propracovaného a efektivního byrokratického aparátu, zatímco oblasti jako organizace moci či teorie vlády zůstávaly do značné míry mimo dosah řecko-římského dědictví. Republikánské teorie Cicerona i Aristotela tak byly nuceny „vyklidit prostor“ koncepcím lépe se snázejícím s křesťanským viděním světa, v první řadě pak teorii svatého Augustina, jehož klíčová myšlenka společnosti založené na úctě k Bohu a jeho řádu se primárně vymezovala právě proti „pohanským“ představám dobré republiky¹⁰.

Výraznou kvalitativní změnu v praktickém uplatnění antických politických teorií nepřinesla ani přeměna „soukromých“ království založených na charizmatické legitimitě¹¹ v raně novověké „národní“ monarchie. Postupný úpadek personální panovnické legitimacy během 16. století, zapříčiněný mimo jiné odstrašujícími případy nezvládnutého despotickeho

⁹ Miller, David a kol.: Blackwellova encyklopedie politického myšlení, Brno 2003, s. 485.

¹⁰ Ochmann-Staniszevska, Stefania: Rzeczpospolita jako „monarchia mixta” – dylematy władzy i wolności, in: Bartnicki, Andrzej (ed.): Kultura, polityka, dyplomacja: studia ofiarowane Prof. Jaremiemu Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin, Warszawa 1990, s. 265.

¹¹ Termín charizmatická legitimita byl zaveden Maxem Weberem za účelem odlišení tradičních mocenských vztahů mezi vládcem a ovládaným, založených na emocionálních a osobních poutech, od těch forem mocenských vazeb, spočívajících na institucionální bázi a legalitě, Weber, Max: Autorita, etika a společnost, Praha 1997, s. 63-64.

výkonu moci¹², sice vedl k tendencím reformulovat legitimizující zdůvodnění státní moci, tyto snahy se však i přes potenciál lesku caesarské moci raného císařství vazbám na římské vzory víceméně vyhýbaly. Raně novověcí teoretici státního systému jako Jean Bodin, Jacques-Bénigne Bossuet, Robert Filmer či Thomas Hobbes, shodně argumentující ve prospěch silné ústřední moci a nastolení „*absolutum dominium*“, totiž podobně jako v dřívější době Augustin z Hippo používali antické modely vlády výhradně jako „terče kritiky“, zaměřené zejména vůči „zhoubnému rozmělnění“ moci v Aristotelově koncepci¹³.

Je tedy zřetelné, že převládající tendence po soustředěné exekutivní moci, směřující svým úsilím k přiblížení se termínu „absolutní“, pochopení pro republikánské teorie nenacházely. O to více se však ze soudobé praxe vymyká právě případ institucionálního systému polského státu, jehož státoprávní představitelé i teoretici se netajili obdivem k pečlivému vymezení a disperzi moci v republikánské epoše římského státu¹⁴. Ideálem polských státoprávních snah se stala tzv. *monarchia mixta*¹⁵, tedy princip smíšené ústavy, usilující o kombinaci různých prvků vlády od výkonné moci jednotlivce až po vládu širokého lidu a zajišťující harmonii a rovnováhu mezi jednotlivými společenskými stavy, nacházejícími vzájemnou shodu – tzv. *concordia status*¹⁶. Velkého ohlasu se v polském renesančním prostředí proto dostalo zejména výše zmiňované koncepci aristotelismu, která uznávala vhodnost tří podob organizace moci dle počtu zúčastněných a vedla k obhajobě principu rozdělení moci mezi monarchickou složku, aristokratický prvek vlády ctnostných a

¹² Za všechny lze jmenovat zejména neblaze proslulého španělsko-italského kondotiéra Cesareho Borgiu či valašského vévodu Vlada III., okolo jejichž osob byl vytvořen mýtus odstrašujícího příkladu vlády, zpochybňující božskou a dynastickou legitimitu vlády, Boubín, Jaroslav: Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad, Praha 1992, s. 56.

¹³ Motivace kritiky Aristotela ze strany výše uvedených autorů byla přitom různá a sahala od patriarchálních (Filmerova role božsky ustaveného otce – monarchy) přes praktické (Bodinovo nadřazení vynutitelnosti zákonů jejich spravedlnosti) až po morálně relativistické (Hobbesovo zdůraznění nutnosti překonat přirozený stav), Miller, David: Blackwellova encyklopedie politického myšlení, Brno 2003; Bělina, Pavel: Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii, in: Československý časopis historický 29, 1981, s. 879-905.

¹⁴ Obdiv k republikánskému zřízení lze doložit skutečností, že polská šlechtická obec hovořila o svém státu jako o „svobodné zemi“ a i přesto, že polský monarchický princip byl neochvějný, tendoval charakter pospolitosti k republikánským hodnotám po vzoru soudobých Benátek. Srovnej Grześkowiak-Krwawicz, Anna: Polish Views on European Monarchies, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 117.

¹⁵ Dziegielewski, Jan: Stan szlachecki w życiu publicznym Rzeczypospolitej w pierwszym stulenu po unii lubelskiej, in: Grabowska, Anna Sucheni, Dybkowska, Alicja (eds.): Tradycje polityczne dawnej Polski, Warszawa 1993, s. 79.

¹⁶ Ochmann-Staniszevska, Stefania: Rzeczpospolita jako „monarchia mixta” – dylematy władzy i wolności, in: Bartnicki, Andrzej (ed.): Kultura, polityka, dyplomacja: studia ofiarowane Prof. Jaremi Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin, Warszawa 1990, s. 265.

demokratickou (resp. „politeovskou“) zásadu vlády širokého plebsu¹⁷. Podle soudobého pozorovatele Stanisława Orzechowského, katolického kněze a historika, který patřil mezi přední zastánce šlechtických svobod a odporu vůči absolutistickým tendencím, disponovalo Polsko v 16. století „blahodárným“ souladem mezi třemi mocenskými elementy, neboť jeho pohledem nebylo „ovládáno ani samotným králem, ani několika muži, ani všemi. Vláda jednoho muže vede snadno k tyranii, vláda několika k neštěstí ostatních a osamocená vláda lidu je zkázonosná. Polská republika je složená z monarchie, aristokracie a demokracie a zachovává tak důstojnost krále, senátu i lidu“.¹⁸ Inspirace antickou tradicí republikanismu a koncepcí smíšených ústav je v tomto případě více než zjevná, pro charakter fungování politického systému však byla důležitá především skutečnost, že tato teoretická konstrukce nezůstávala pouhým zbožným přáním několika státoprávních vzdělavců a nalezla ohlas mezi politickými aktéry při naplňování politické praxe. Široká podpora systému *monarchia mixta* přitom vycházela zřejmě z postupně budovaného přesvědčení o vlastní výjimečnosti a víry, že tímto směrem se ubírající fungování státu je ve srovnání s realitou okolních společností (moskevské a turecké zvláště) jediné správné¹⁹.

Institucionální systém smíšeného zřízení nalezl v Polsku svůj konkrétní projev v podobě tří parlamentních stavů, ačkoliv je v tomto případě pojem „stav“ do značné míry nepřesný. Tento termín totiž odkazuje především k existenci hierarchicky vymezených sociálních skupin, manifestujících vzájemně svou výlučnost a odvíjejících od ní svou politickou pozici, což však případ polských mocenských aktérů ve značné míře nesplňuje. Ztotožníme-li se s výše „načrtnutou“ koncepcí aristotelské *monarchia mixta*, lze za praktická centra moci považovat klasický trojúhelník v podobě *Král – Senát – Izba poselska*²⁰, jehož jednotlivé elementy je možné vymezit jako obhájce odlišných zájmových skupin: dynastických v případě krále, teritoriálně-magnátských v případě Senátu a republikánsko-

¹⁷ Aristoteles: *Politika*, Kniha třetí, Praha 1939, s. 85-86.

¹⁸ *In leges et statuta Regni Poloniae ab Jacobo Prilusio digesta ad equites polonos Stanisłai Orichovii Rutheni oratio*, cit. dle Siemieński, J.: *Polish Political Culture in the 16th Century*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 55.

¹⁹ Zajímavý postřeh ohledně míry ztotožňování se polských představitelů s fungováním vlastního státu zanechal například Bernard Connor, anglický cestovatel z druhé poloviny 17. století, na něhož polské politické cítění zapůsobilo tímto způsobem: „*Tolik věří (Poláci – pozn. J.K.) v obranu své svobody, která je pro ně nejdůležitější věcí. Otroucí Moskalů a Turků je pro ně důkazem, že jednají moudře.*“, Connor, Bernard: *The History of Poland in Several Letters to Persons of Quality*, London, 1698, cit. dle: Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 29.

²⁰ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 85.

šlechtických v případě dolní komory Sejmu. Toto na první pohled lákavé a jednoznačné ztotožnění jednotlivých institucí se striktně danými zájmy konkrétních uskupení lze však poměrně snadno atakovat, a to jak poukazem k „překrývání“ zájmů v rámci jedné instituce²¹, tak celkovým zpochybněním této podoby mocenského trojúhelníku kvůli pomíjení pozice lokálních sejmíků²². Je tedy zřetelné, že prvky mocenské struktury není možné označit za stavovské, neboť ani jednu instituci zkrátka nelze jednoduše ztotožnit s reprezentováním jednolitě a vzájemně solidární skupiny. Konkrétněji vyjádřeno – stejně jako není vhodné vnímat Senát jako mocenské těleso složené z představitelů magnátské vrstvy, je podobným způsobem chybné považovat dolní parlamentní komoru za „rejdiště“ obhájců tzv. zlatých šlechtických svobod²³. Obě instituce totiž disponovaly rozličným složením, a to jak v otázce sociálního původu, tak „politického přesvědčení“: jak Senát, tak Izba poselska skýtaly dostatečný prostor pro štěpení na různé fakce sahající od zastánců silné královské moci přes magnátské klienty až po obhájce tradičního republikánského zřízení²⁴.

Není-li tedy možné vytvářet jednoznačnou spojitost daných institucí s konkrétní sociální skupinou a definovat zájmy, respektive pozice jednotlivých mocenských částí systému tímto způsobem, nezbyvá než formulovat klíčovou otázku, a sice jakou konkrétní úlohu naplňovala ta která instituce při politickém procesu v interakci s ostatními. Předním

²¹ Poukaz k nejednoznačné provázanosti socio-ekonomického statusu s obsazením zejména senátorských křesel podal Andrzej Kamiński, když dokázal, že magnátská či aristokratická vrstva nekontrolovala ani jednu z komor parlamentu a svůj vliv uplatňovala nepřímo – žádná z komor tak nebyla ani právně, ani fakticky vyhrazena některé specifické sociální skupině, Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 31-32.

²² Za nutnost větší pozornosti věnované roli sejmíků v politickém systému Rzeczypospolité se stavěl zejména Andrzej Lityński, který „mocenský triangl“ spatřoval ve vzájemné interakci krále, Sejmu jakožto celku bez oddělování Senátu jako horní a Izby poselské jako dolní komory a právě regionálních sjezdů šlechty, na nichž docházelo k formování lokální politické vůle, Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 7.

²³ Pod termín „zlaté šlechtické svobody“ se nejčastěji rozumí vyjádření tradicí vyvinuté šlechtické ideologie, spojující jednotlivé příslušníky vzájemnými pouty (symptomatikým projevem bylo například oslovení *panie bracie*) a podněcující je k obhajobě společných hodnot a vydobytých pozic, mezi něž patřila úzkostlivě střežená rovnost či suverénní pozice před králem, blíže viz 2. Kapitola nebo dílo Janusze Tazbira, Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, Poznań 1998, s. 56-86.

²⁴ Blíže viz kapitulu 1.2.2, v níž jsou analyzována politická přesvědčení parlamentní reprezentace při zachování základního dělení politických proudů v Sejmu na regalisty (zastávce silné centrální moci za předpokladu zachování soudobého systému monarchia mixta), republikány (obhájce ústřední role šlechtického Sejmu jednajícího v celostátním zájmu) a formalisty (úzkostné hájitele šlechtických svobod nadřazených kolektivnímu úsilí), Dzięgielewski, J.: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 131-133., Frost, Robert: *Obsequious Disrespect: the Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587-1668*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 155-158.

úkolem je v tomto ohledu porozumění pozicím třech hlavních prvků politického soukolí, tedy institucím panovníka, senátu a šlechtické komory, avšak nikoli jako striktně oddělených, jasně definovaných a neměnných sfér, nýbrž naopak jako vzájemně se ovlivňujících aktérů. Přestože jsem se výše snažil toto „trojúhelníkové schéma“ dělení moci do jisté míry relativizovat poukazem na nezanedbatelnou roli jiných institucí, lokálních sejmíků především, zachoval jsem pro tuto kapitolu pojetí tří hlavních mocenských prvků zejména z důvodů akcentu na vrcholnou úroveň politiky, jíž lze skutečně označit za doménu tří výše zmíněných částí systému. Zkoumání pozic regionálních sejmíků jakožto klíčových organizací celého státního aparátu bude navíc vyčleněna samostatná kapitola.

Pro snadnější orientaci budou všechny tři mocenské složky analyzovány v obecnější rovině, což znamená, že hlavní snahou bude vystižení trvalejších rysů jejich charakteru. Přestože vzhledem k odlišné povaze každého jednotlivého sejmu, svolávaného vždy ve specifickém historickém kontextu a získávajícího tak charakter *sui generis*, není možné vyvozovat z dlouhodobějších komparací převratné závěry, mělo by právě toto srovnání poskytnout dostatečný prostor pro porozumění politické praxi polského státu a zároveň přinést detailnější „obraz“ vzájemného střetávání všech zmíněných mocenských center.

1.2 Pozice panovníka: první mezi rovnými

Postavení panovníka v systému polské monarchie lze v určité míře zařadit do obecnějších tendencí vývoje královských pozic raně novověkých států Evropy, vyznačujících se závislostí na podpoře šlechty a regionálních předáků a v důsledku toho i značnou nestabilitou vlivu a potížemi při realizaci vlastní, zejména fiskální politiky²⁵. Přestože v této oblasti postupoval vývoj západních i východních monarchií po určitou dobu víceméně synchronně, přisuzovalo polské mocenské uspořádání v důsledku mnohem výraznější emancipace šlechtické pospolitosti – přesně v souladu s teorií monarchia mixta - svému panovníkovi postavení ještě svázanější. Pozici krále je v tomto ohledu možné vystihnout termínem „*primus inter pares*“, jenž odkazuje ke skutečnosti, že osoba monarchy byla soudobě vnímána jako někdo, komu je svěřen jiný druh moci než „nám ostatním“ (viděno prizmatem šlechtické pospolitosti), ale nedřímá v něm výjimečné božské poslání - jde tedy o

²⁵ Green, Ian: The Development of Monarchies in Western Europe, c. 1500-1800, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York, 2001, p. 40.

dočasného správce a služebníka věčné republiky, nikoli vlastníka státu ve službách dynastie²⁶. Stěžejní důraz kladený na rovnostářský charakter společnosti, krále nevyjímaje, se odráží i ve výstižném přirovnání panovnického postavení v politickém systému k „*prvním houslím v orchestru*“, který však právě kvůli absenci centralizované moci a jejímu přílišnému roztržštění „*hraje bez dirigenta*.“²⁷

V souvislosti s úsilím o rovnováhu všech činitelů, zapojených do politického procesu, představoval jednu z předních odstrašujících hrozeb pro stabilitu polského uspořádání princip „*princeps legibus solutus*“, tedy zásada, že král je právně nedotknutelný a je proto trestně neodpovědný a nepostižitelný – panovník se v tomto případě těšil pozici stojící nad lidem a nad zákony, které sám vynášel. Nebezpečí tohoto principu si dobře uvědomovali i soudobí pozorovatelé vlastního režimu včetně katolického kněze Stanisława Orzechowského, jenž se ve svém díle vymezoval vůči nadřazenému postavení krále svázáním jeho aktivity s vůlí šlechtického společenství a zdůrazněním jeho symbolické a stabilizační funkce: „*Co váš král vykonává, provádí a dokonce prohlašuje, pochází pouze od vás...král, jehož moc stojí nad vámi, jenž se ale králem nerodí, nýbrž je vámi jmenován, užívá meč, který jste mu svěřili, pouze na vaše znamení a tím samým mečem vás drží v řádu, aby se vaše svoboda nezvrhla ve svévoli*“.²⁸

1.2.1 Vliv volebního aktu na podobu panovnické pozice

Výše charakterizovaný akcent na provázanost krále a zájmů „republiky“ lze nejlépe dokumentovat samotným aktem uvedení panovníka do úřadu. Vzhledem k tomu, že s vyměněním domácí jagellonské dynastie se polský stát jednoznačně zformoval do podoby volební monarchie²⁹, představoval právě moment královské volby rozhodující okamžik pro určení vzájemného poměru mezi šlechtickým společenstvím a nově nastupujícím králem. Prvně tato klíčová situace nastala v roce 1572 právě v okamžiku vyměnění legitimní dynastie,

²⁶ Takto definované postavení krále vcelku pregnantně vyjádřil ve své instrukci sejmík v Szadku v roce 1647, když konstatoval, že „*Polské království zde není pro své krále, ale polští králové jsou pro království*“, Frost, Robert: *Obsequious Disrespect: the Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587-1668*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 157.

²⁷ Mączak, Antoni: *Renesansowe państwo jak przedsiębiorstwo*, in: Matwijowski, Krystyn, Wójcik, Zbigniew: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988, s. 32.

²⁸ Siemieński, Józef: *Polish Political Culture in the 16th Century*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 59.

²⁹ Wyczański, Andrzej: *Polska Rzeczpospolita szlachecka*, Warszawa 1991, s. 59.

mající za následek značně chaotickou situaci, vyžadující urychlené řešení. Poněkud zapeklitý zádrhel byl zprvu způsoben paradoxem právního statutu z roku 1530, který sice v případě absence krále přiznával právo určení místa i času konání sejmů senátorům, neřešil však, kdo je za této situace oprávněn Senát svolat a předsedat mu, neboť tato pravomoc byla svěřena výhradně králi. Tento bludný kruh proto vedl k okamžitému střetu o zisk vedoucí úlohy v zemi, vyjádřené právem iniciovat volbu nového krále a pasovat se tak do role dočasného správce státu, o což usilovali především dva institucionální představitelé: Jakub Uchański jakožto hnězdenský arcibiskup a tím i polský primas na jedné a Jan Firlej jakožto nejvyšší korunní maršál na druhé straně³⁰. Pro heterogenní charakter polského státu je symptomatické, že za soubojem obou těchto kandidátů lze vysledovat několik štěpných linií polské společnosti, a to 1) náboženské (primas Uchański reprezentoval zájmy katolické církve, zatímco Firlej jakožto od luteránů konvertovaný kalvinista byl povolán spojenými nekatolickými předáky šlechty, majícími obavy z možného útlaku vlastních pozic), 2) hodnostářské (Uchański jakožto nejvyšší činitel polské církve versus Firlej jakožto vlivný představitel světské moci), 3) sociální (Uchański pro uhájení svého vůdčího postavení svolal do Łowicze poradu senátorů, zatímco Firlej paralelně uspořádal sjezd veškeré šlechty v Knyszynu nad tělem zemřelého krále; v mocenském střetu se tak každý z kandidátů opíral do značné míry o vrstvu s jiným sociálním statutem) a 4) regionální (střet tradičně rivalských regionů Malopolska a Velkopolska)³¹. Celý spor byl posléze vyřešen překvapivě smírně, když Firlej v čele široké šlechtické nekatolické reprezentace uznal právo primase vykonávat funkci *interrex* s tím, že pozice obou institucionálních hodností při výběru krále bude rozdělena – arcibiskup si tak uchoval právo nominace, zatímco maršál získal čest královského prohlášení³². Skutečnost, že oba vrcholní státní činitelé dokázali i přes četnost vzájemných antagonismů dospět k dohodě, tak svědčí o vyvinutém respektu k „zájmům republiky“ u všech zúčastněných skupin, byť je nutné vzít v úvahu i vliv pragmatických úvah.

Neméně podstatným momentem při utváření budoucích institucionálních vztahů mezi panovníkem a šlechtickým sejmem byla i otázka určení principu, podle něhož by měl být nový král volen, respektive vymezení oprávněných volitelů. Pro následný vývoj byla velmi důležitá efektivita lokálních šlechtických předáků, kteří se velmi rychle dokázali vyrovnat

³⁰ Reddaway, William F., Penson J. H., Halecki Oskar, Dyboski Roman: The Cambridge history of Poland, Cambridge 1950, p. 370.

³¹ Bues, Almut: The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 68.

³² Tamtéž, p. 69.

s nastalou situací a postarat se o fungování státního aparátu na nejnižší úrovni i v době interregna³³. Právě tímto prokázáním dostatečné schopnosti se širší šlechtická pospolitost neomezená pouze na vlivnější a sociálně lépe postavenou část „udržela ve hře“ o zajištění vlivu na výběr nového panovníka a formulovala požadavek na respekt k tradičně egalitářskému přístupu v oblasti politických práv, jenž byl soudobě vnímán jako specifická vymoženost a evropské unikum³⁴. Do čela této iniciativy se postavil znalec polského práva se zkušenostmi z padovského působení Jan Zamoyski³⁵, jemuž se pomocí argumentace založené na spojitosti mezi rovnou účastí na vojenské službě a tím pádem i ochotou obětovat své životy ve prospěch země na jedné a právem podílet se na „politickém životě“ monarchie na druhé straně, podařilo prosadit zásadu volby krále *viritem*³⁶. Tendence senátorů a movitější šlechty, tedy magnátů, po posílení vlivu vlastních falcí se tudíž neuchytily, což se projevilo i při samotném průběhu volebního sejmů (*sejm elekcyjny*) konaném v dubnu 1573 ve Varšavě, jehož se dle odhadů zúčastnilo až 100 000 lidí, z toho nejméně 40 000 šlechtických volitelů³⁷, uskutečňujících tak suverénně nejmasovější demokratický akt své doby (je navíc zřejmé, že právě tato masová účast ze socioekonomického hlediska různorodé šlechty rozhodla o úspěchu francouzského kandidáta Jindřicha z Valois na úkor magnáty prosazovaného

³³ O značné emancipovanosti a dobré orientovanosti šlechty svědčí především fakt, že regionální struktury pasivně nevykávaly, co „přinese“ vývoj na centrální úrovni, ale vzaly věc do vlastních rukou. V této době se tak poprvé setkáváme se svoláním tzv. šlechtických konfederací – hnutí, která se měla v době absence krále postarat o „blaho republiky“. V souvislosti s tím dochází i k ustavení nového typu lokálních shromáždění, tzv. *sejmiků kapturowých*, jejichž svolání nebylo iniciováno vůlí monarchy svolat centrální sejm, ale právě místní šlechtou ve snaze zajistit hladké fungování vlastního vojvodství včetně organizace soudnictví i bezpečnosti (*pospolite ruszenie*), Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001, s. 140-141.

³⁴ Přesvědčení o výjimečné roli šlechty v politickém zřízení Polska vyjádřil například královský sekretář Łukasz Górnicki ve svém díle *Rozmowa Polaka z Włochem*: „Zde je každý součástí volby a hlas nejchudšího šlechtice se počítá stejně jako toho největšího lorda. Řekněte mi, kde jinde na světě lze nalézt takovou svobodu?“, Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 72.

³⁵ Jan Zamoyski (1542-1605) byl patrně nejvlivnějším polským šlechticem druhé poloviny 17. století, jemuž se díky obratné politice podařilo vybudovat rodové impérium s centrem v Zamości, do značné míry nezávislé na centrální politice Koruny. Polský magnát, jemuž se během života podařilo získat do svých rukou řadu státních funkcí (královský sekretář, kancléř a starosta Krakova), byl zprvu zastáncem silné centrální moci za existence parlamentarismu, v důsledku čehož podporoval kandidaturu Stefana Bathoryho a později i Zikmunda Vasy proti Habsburkům. Vzhledem k tomu, že představitel vasovské dynastie však záhy po svém zvolení nastolil kurs snah o ustavení absolutistické monarchie, přešel Zamoyski do opozice a po zbytek života byl v pozici králova nejtěžšího protivníka.

³⁶ Tento princip určoval právo participovat na volbě hlavy státu pro každého příslušníka šlechtického stavu, který se osobně zúčastní elekčního sjezdu, Lukowski, Jerzy: *The Szlachta and the Monarchy Reflections on the Struggle inter maiestatem ac libertatem*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 136.

³⁷ Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 69.

habsburského arcivévody Ernesta, který byl pro svůj německý původ pro polskou šlechtu nepřijatelný).

Jestliže první volební sejm uskutečněný v roce 1573 ustanovil důležitý precedens v oblasti politických práv šlechty, přinesl neméně podstatné inspirační prvky pro následnou praxi i ve sféře negociace šlechtické obce s kandidátem, a to jak po stránce formální, tak praktické. Volební sjezd tak byl rozdělen do dvou odlišných částí, když samotné volbě předcházelo neméně klíčové vyjednávání představitelů šlechty jakožto obhájců zájmů republiky s pretendentem trůnu. Těmto jednáním byla prvním elekčním sejmem dána vcelku striktní procedurální pravidla, zahrnující tři podstatné okruhy „uzavírané smlouvy“:

- 1) definici základních, soudobým jazykem vyjádřeno ústavních, rigidních norem politického systému, nazvaných *Artykuly henrykowskie*³⁸
- 2) příslib dodržování široké náboženské svobody shrnuté pod termín *Konfederacja warszawska*³⁹, požadované v důsledku multireligiózního charakteru polské společnosti
- 3) dílčí požadavky, kladené vždy na konkrétní osobu voleného krále, označované jako *Pacta conventa*⁴⁰

Skutečnost, že charakter takto uzavírané společenské smlouvy nebyl pouze symbolický, ale zakládal svým obsahem reálné poměry mocenského uspořádání, lze doložit faktickou vymahatelností dohodnutých zásad ze strany šlechtické pospolitosti. Stěžejní otázka sankcionalizace v případě, že král odmítl v politické praxi respektovat smluvené principy,

³⁸ Tyto články pojmenované po prvním zvoleném králi Jindřichovi z Valois (jenž je však paradoxně odmítl dodržovat a jejich realizátorem se tak stal až Stefan Bathory) zahrnovaly zejména povinnosti panovníka jako svolání generálního sejmu každé 2 roky po dobu 6 týdnů, dodržování šlechtických svobod, zřeknutí se úsilí o vybudování dědičné linie, ochotu nechat svou činnost kontrolovat vybranými senátory a respektování práva šlechty na odpor, tzv. rokosze, v případě nedodržení těchto zásad., Kamiński, Andrzej Sulima: Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697, Cambridge 1993, p. 19.

³⁹ Princip náboženské tolerance byl formálně přiřčen k textu Artykulů Henrykowských, svým významem však představoval samostatný blok zřejmě nejspornější části smlouvy šlechtické obce s králem, neboť jeho platnost byla ze strany katolických prelátů trvale zpochybňována. Varšavská konfederace byla primárně uzavřena na popud protestantské šlechty, která se zjevně pod dojmem hrůz soudobě uskutečněné Bartolomějské noci chtěla pojistit, že nejžhavější kandidát na trůn francouzský Jindřich z Valois, nebude podobné praktiky realizovat v Polsku. Svým širokým záběrem, explicitně nevymezujícím tolerované konfese a vztahujícím se tak prakticky na všechna náboženství však tato konfederace vyšla vstříc religióznímu štěpení polské společnosti, jež se v té době skládala z nejrůznějších konfesí, Davies, Norman: Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy, Praha 2003, s. 274.

⁴⁰ Obsah *Pacta conventa* se přirozeně měnil na základě konkrétního uspořádání sil a historického kontextu té které doby, v případě Jindřicha z Valois tak byly šlechtou formulovány například takové požadavky jako uzavření spojenecké smlouvy s Francií, vybudování baltské flotily na vlastní náklady, splacení dluhů po zemřelém králi či uzavření sňatku s příslušnicí jagellonské dynastie Annou, Reddaway, William F., Penson J. H., Halecki Oskar, Dyboski Roman: The Cambridge history of Poland, Cambridge 1950, p. 373.

byla stanovena výše zmíněnou zásadou odpovědnosti krále a s ní souvisejícím ustanovením *articulus de non praestanda oboedientia*, zaručujícím právo šlechty vypovědět poslušnost panovníkovi za přesně stanovených podmínek⁴¹. Ty byly určeny zejména zásadou třech napomenutí, které měly být učiněny nejprve primasem po poradě se senátory a posléze sejmem jako celkem - teprve v případě jejich ignorování ze strany monarchie mohlo připadat výše uvedené právo na odpor v úvahu. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že právě tento článek, legitimizující násilný odpor šlechty, se stal pro reprezentanty vasovské dynastie citelným problémem, neboť jak vláda Zikmunda III., tak Jana II. Kazimíra byla v důsledku nespokojenosti s vasovskou vnitřní i zahraniční politikou výrazně poznamenána dvěma rozsáhlými šlechtickými *rokoszy*, jež sice nevedly přímo ke královské rezignaci, ale ztlačily monarchické pozice⁴². Tento fakt, kdy vyjednávání zemské obce s královským kandidátem mělo skutečně formu reálné společenské smlouvy s možností sankcí i vypovědi, dostatečně svědčí o dalekosáhlém významu každé panovnické elekcce pro zformování vzájemných mocenských vztahů mezi jednotlivými aktéry dané epochy.

1.2.2 Potenciální opory královské moci

Pro celkové posouzení královské úlohy v politickém soukolí polské monarchie je nutné mít na paměti, že zákonodárná procedura a proces přijímání kolektivních rozhodnutí, v nichž byly královny iniciativy zcela striktně vázány na vůli šlechtického sejmu, nepředstavovaly jedinou sféru monarchické moci. Pokud bychom chtěli tuto skutečnost postihnout moderním jazykem, mohli bychom docílit konstatování, že zatímco v legislativní oblasti byla instituce krále pouze jedním z více aktivních účastníků procesu, panovala v exekutivní a judikativní sféře situace poněkud příznivější. Tento stav sice nevydržel dlouho,

⁴¹ Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 143.

⁴² Jednalo se o rokosze Zebrzydowského v letech 1606-1609 a Lubomirského z roku 1606, v nichž se část šlechtické opozice shodně spojila proti reformnímu úsilí královského dvora o posílení centrální vlády na úkor sejmu a regionálních struktur, v obou případech závažnou roli hrála rovněž Vasovci prosazovaná idea přeměny Polska v dědičnou monarchii. Obě šlechtická povstání nejprve usilovala o umírněné projevy nesouhlasu zejména formou parlamentních obstrukcí, ani jedno se však nevyhnulo postupnému přechodu k otevřeně násilné konfrontaci, ústící v občanskou válku. Jak Zebrzydowské, tak Lubomirské opozici se částečně podařilo zabránit restrukturalizaci modelu monarchia mixta v centrálně řízený stát, poněvadž královská instituce byla v obou případech donucena k ústupkům, v každém případě však zejména první rokosz přinesl závažné důsledky pro budoucí pozici panovníka: „*První rebelie v polské historii měla hrozivé důsledky. Královská hodnota ztratila ve značném rozsahu morální prestiž, kterou dosud požívala... Konstituce byla z toho důvodu považována za posvátnou a král byl nucen zřít se nejen plánů na dalekosáhlé změny, nýbrž i dílčích reform.*“; Halecki, Oskar, Polonsky, Antony: *A history of Poland*, London 1978, p. 144.

neboť již v roce 1578 byla i soudní pravomoc vyňata z výsostných privilegií krále ve prospěch teritoriálních soudů složených ze šlechtických reprezentantů⁴³, otázka výkonu přijatých rozhodnutí a zajištění funkčnosti státní správy si však i nadále udržovala směr nakloněný centrální panovnické moci.

Skutečnost, že sejm jakožto zákonodárný a kontrolní orgán královské politiky byl vázán na svolávací iniciativu panovníka, který byl nucen tento akt vykonat v pravidelné lhůtě dvou let, panovnickému potenciálu vcelku nahrávala. Výše uvedená lhůta totiž nepředstavovala nikterak častou frekvenci, stěžejní argument pro nutnost silné a konsolidované panovnické politiky však představoval samotný fakt, že šlechtický parlament zkrátka nezasedal permanentně a nebyl tak schopen postarat se o kontinuální výkon „každodenní politiky“. Na královských bedrech tak zůstávaly klíčové oblasti státní sféry, počínaje diplomatickou iniciativou v zahraničních vztazích a pokračuje zejména starostí o personální obsazení administrativních a ceremoniálních úřadů monarchie, a to jak na centrální, tak na lokální úrovni, byť druhá zmíněná byla do značné míry podmíněna vůlí místních sejmíků⁴⁴. Zřejmě nejpodstatnější pravomoc v tomto ohledu představovalo oprávnění krále vybírat a jmenovat jednotlivé členy Senátu, které razantně kontrastovalo se soudobou evropskou praxí, odrážející dědičné tendence ve složení poradního panovnického sboru⁴⁵. Přestože královo pověření výkonem státní a zejména senátorské funkce bylo v praxi doživotní, právně tato neodvolatelnost zakotvena nebyla, což značně posilovalo možnost královského nátlaku na loajalitu jednotlivých senátorů pod hrozbou výměny nepohodlných a nevěrných pověřenců z tradičních rodin za stoupence vlastní linie, tzv. *homines novi*. Jak však naznačují konkrétní historické případy, zůstávala reálná možnost libovolné rošády senátorských postů v praxi notně omezená, neboť jejich vázanost na výkon státních úřadů

⁴³ Ve zmíněném roce totiž vstoupila v platnost struktura vojvodských soudních tribunálů, jejichž představitelé byli voleni z řad místně usídlené šlechty na podobném principu jako v případě zemských sejmíků. Je nabíledni, že otázka personálního obsazení soudů vytvářela značné tlaky mezi vlivnými lokálními rodinami, což mohlo vést i k paralyzaci této úrovně judikativy. Panovnická pozice si zachovala svůj vliv na právní záležitosti pouze na vyšší úrovni při činnosti tzv. Parlamentního soudu, jenž sloužil jednak jako odvolací soud pro nižší instance a jednak jako primární arbitr pro případy *lése majesté* typu vlastizrady či státní zpronevěry, a jenž byl složen z řad senátorů právě za předsednictví krále, Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 26.

⁴⁴ Lokální úředníci byli totiž králem vybíráni na základě předchozího vyjádření místního šlechtického shromáždění, které stanovilo okruh kandidátů, z nichž měl panovník posléze zvolit, Maćzak, Antoni: *Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania*, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T. V.: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1991, p. 274.

⁴⁵ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 90.

předznamenávala, že do věci případné výměny měl co promlouvat i sejm jakožto nejvyšší instance. Ve skutečnosti tak bylo pro panovníka mnohem méně rizikovým nástrojem realizace vlastní vůle - spíše než pokus o oficiální odvolání rebelující části Senátu - neformální nátlak na jeho stávající členy. Výmluvným příkladem obezřetného postupu krále ve věci neloajálních senátorů se stal konflikt mezi Janem Sobieským a litevským velkohejtmanem Krzysztofem Pacem, který nejenže odmítl splnit králův příkaz ohledně napadení Braniborska, ale dokonce vytáhl s vojskem proti Švédům, s nimiž se Sobieskému podařilo uzavřít alianci právě proti Braniborům⁴⁶. Z pregnantního případu protivení se královské vůli však pro Pace paradoxně nevyplývaly žádné důsledky, poněvadž král si byl dobře vědom skutečnosti, že pro jeho válečnou akci neexistovala v sejmu dostatečná podpora a z toho důvodu od pokusu zdiskreditovat neloajálního „služebníka“ raději upustil. Rozdíl mezi legálním oprávněním a otázkou faktické realizace tak v případě královské pověřovací pravomoci mohl být skutečně diametrální.

Za poněkud odlišný případ lze považovat rozsah královské moci v otázce správy královských měst, jejichž působnost byla zcela v kompetenci panovnické instituce bez kontrolního dosahu parlamentních institucí. Je tedy oprávněné předpokládat, že sféra svobodných měst představovala vhodný a nadějný potenciál pro zformování silné základny a opory královské moci, neboť kromě výše zmíněné výhradní působnosti hrála svou roli i neméně vlivná autorita monarchického majestátu, spočívající ve skutečnosti, že oproti šlechtické pospolitosti ztotožňovala městská populace zájem státu se zájmem panovnického dvora, jenž na ni působil jako živoucí symbol země⁴⁷. Tato nadějná pozice monarchické moci však byla trvale nabourávána jednak celkově slabou pozicí městské reprezentace v politickém systému (viz kapitola 2) a jednak vnitřním napětím při řízení jednotlivých měst, mocensky rozdělených mezi vliv samosprávných magistratur a králem dosazovaných starostů⁴⁸. Z těchto důvodů, umocněných ještě trvalými obavami královské instituce ze spojené aristokraticko-municipální fronty v případě, že by se panovník zasadil o parlamentní zastoupení měst⁴⁹, lze konstatovat, že vasovská dynastie rezignovala na formulaci nějaké souvislé královské politiky vůči městům a otázku jejich pozice, popřípadě využití pro vlastní účely, řešila ad hoc.

⁴⁶ Kamiński, Andrzej Sulima: Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697., Cambridge 1993, p. 23-24.

⁴⁷ Kutrzeba, Stanisław: Historia państwa i prawa, Kraków 1948, s. 74.

⁴⁸ Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 9.

⁴⁹ Grzybowski, Konstanty: The Three Parliamentary Estates, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 102.

Poslední výrazná „bašta“, pomocí které byl panovník schopen získávat výraznější vliv při zajištění výsledné podoby činěných rozhodnutí, zasahovala do bytostné sféry šlechtické pospolitosti, a sice zákonodárné činnosti, když za ni lze považovat skupinu královských zastánců či dokonce klientů v sejmu. Skutečnost, že v parlamentním shromáždění bylo možné vysledovat tendence volající po zesílení královského vlivu, dobře podpírá výše nastolené zpochybnění homogenity jednotlivých politických institucí – sejm tak zkrátka není možné vnímat jako jednolitý prvek za každé situace hájící zájmy šlechtického stavu. Mnohem účelněji se proto jeví snaha po klasifikaci jednotlivých parlamentních skupin, dělených dle postojů vůči královské politice, respektive otázce zesílení monarchické pozice v systému. Přestože lze ve šlechtickém sejmu od poloviny 17. století vysledovat značné množství dílčích falcí, v různé míře kontrolovaných magnátskými představiteli⁵⁰, pro účel rozeznání podpory panovnické síly je vhodné rozdělit parlamentní skupiny do 4 proudů:

- 1) monarchisty jakožto stoupence silné centralizované moci v rukou krále
- 2) regalisty jako zastánce posílení monarchického prvku v rámci stávajícího systému
- 3) republikány apelující na potlačení královské i senátorské úlohy ve prospěch dolní komory sejmu
- 4) obhájce „zlatých svobod“ zdůrazňujících zájmy šlechtické volnosti

Pro pochopení vzájemných distinkcí mezi těmito skupinami je nutné vzít v úvahu všeobecně panující přesvědčení o vhodnosti zachování panovnické instituce napříč všemi proudy, termín „republikánství“ tak v žádném případě neodkazuje k moderním konotacím odporu vůči monarchickému principu, ale k akcentu na roli širšího šlechtického společenství a odmítání ztotožňovat zájmy státu jednoznačně se zájmy dynastie. Skutečnost, že ohledně monarchického zřízení vládl široký konsensus, vhodně dokládá atmosféra během sklonku vasovské epochy při abdikacním sejmu Jana II. Kazimíra, při němž byla zpochybňována osoba krále, nikoli však instituce jako taková – ve chvíli, kdy Stefan Zamoyski ve svém projevu „zabrousil na příliš tenký led“, byl obviněn z nezachování úcty ke královskému Majestátu a nucen se omluvit.⁵¹

⁵⁰ Dzięgielewskému se podařilo rozeznat pro období vlády Vladislava IV. zhruba 13 vlivných magnátských falcí, jejichž schopnost zajistit si rozhodující kontrolu nad podobou přijímaných rozhodnutí byla značně závislá na postavení konkrétních vůdčích představitelů rodu a míře svázanosti jejich klientů, Dzięgielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 107-129.

⁵¹ Frost, Robert: Obsequious Disrespect: the Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587-1668, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 157.

Rozdíl mezi prvními dvěma skupinami, shodně horujícími ve prospěch silného panovnického prvku, tkvěl zejména v postoji vůči stávajícímu modelu *monarchia mixta*. Zatímco monarchisté, jichž se v polském vasovském prostředí nacházelo vpravdě „jako šafránu“ (za to málo lze snad jmenovat jezuitské tendence v čele s Piotrem Skargou⁵²), usilovali o přeměnu rovnovážného uspořádání rozdělené moci v centralizovaný aparát podřízený královskému majestátu, zastávali regalisté umírněnější pozice, když za ideální řešení považovali svěření větších panovnických pravomocí za podmínky zachování ostatních mocenských prvků⁵³. Tato důležitá nuance mimo jiné opět dokazuje, že dělit politické tábory na stoupence šlechtické demokracie kontra osnovatele absolutistického převratu není udržitelné, poněvadž primární motivací teoretiků typu Krzysztofa Warszewického⁵⁴ jakožto zastávce vzrůstu královské moci bylo vybudování pomyslné hráze vlivné šlechty a nikoli stvoření *absolutum dominium*.

Zbylým dvěma skupinám, tvořícím parlamentní opozici vůči královským reformním iniciativám, lze přiřknout shodnou platformu v úsilí o nadřazenou roli sejmu a v boji proti tzv. egzorbitanci⁵⁵, odlišná stanoviska pak spočívala zejména v otázce vztahu pospolitosti a šlechtických individualit, kdy republikánská skupina odmítala nadřazovat principy svobody nad zájmy státu, k čemuž jejich pohledem docházelo právě v důsledku přílišné radikality druhé skupiny⁵⁶.

⁵² Piotr Skarga (1536-1612) byl vlivným členem jezuitského řádu a předním realizátorem protireformace na území polského státu, jenž se díky svému kazatelskému umění těšil značné oblibě a získal pozici dvorského kazatele Zikmunda III. Vasy, jakož i značný vliv na královo rozhodování.

⁵³ Macizewski, Jarema: Sejm 1607 a załamanie się planów reformy państwa, in: Gierowski, Józef a kol.: O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII : Prace ofiarowane Władysławu Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin, Warszawa 1965, s. 37-38.

⁵⁴ Krzysztof Warszewicki (1543-1603) byl historik a politický teoretik, působící v diplomatických službách Stefana Bathoryho, a za vlády Zikmunda III. Vasy obhajující jeho kroky posilující instituci panovníka proti dolní komoře šlechtického parlamentu.

⁵⁵ Záležitosti, které dle názoru šlechtické pospolitosti řešil král v rozporu s právem, a které byly tudíž neplatné, Holdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 78.

⁵⁶ Dzięgielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 132-133.

1.2 Systémová úloha šlechtického parlamentu

1.2.1 Aristokratická pozice Senátu: spojenec dvora, nebo šlechtické obce?

Pro zachování nezávislé role horní komory šlechtického parlamentu jakožto jednoho z neodmyslitelných prvků *systemu monarchia mixta* představovala stěžejní důležitost otázka jejího personálního obsazení, respektive držba pravomoci jmenovat jednotlivé senátory. Vzhledem k tomu, že tímto oprávněním sice disponoval král, který však byl při výběru kandidátů částečně nucen brát ohled na tradiční vlivné rody a jeho jmenování mělo prakticky doživotní platnost, zformoval se polský model Senátu do jakési hybridní podoby mezi královskou expertní radou, zcela závislou na vůli panovníka a uzavřeným kastovním tělesem, umožňujícím vstup pouze striktně určené stavovské skupině. V tomto ohledu je tedy nutné spolu s Andrzejem Kamińským odmítnout představu horní komory sejmu jako instituce ovládané magnáty s vysokým socioekonomickým postavením a postavit se za interpretaci, že personální obsazení Senátu představovalo jakousi „*přirozenou aristokracii*“⁵⁷, vázanou na schopnost vykonávat státní úřady. Pro interpretaci senátorských postů jakožto pozic vyhrazených „zkušeným matadorům“ mluví i soudobě vnímaný obraz senátorů očima zbylého šlechtického společenství, hovořících o „*starších moudrých bratřech*“⁵⁸, tedy jako o někom, kdo svůj úřad vykonává díky autoritě, těšící se mezi ostatními. Z pohledu širší šlechtické pospolitosti a tím pádem i dolní komory parlamentu byla role Senátu vymezena do pozice určitého vzoru, za který měly sloužit jak jeho představitelé, tak především jejich názory, ovlivňující posléze diskusi „mladších kolegů“ ohledně královských propozic v *Izbě poselské*. Značnému vlivu se v tomto ohledu těšila zejména procedura tzv. *wotowanie*, jimiž bylo zahajováno společné jednání obou komor sejmu – úkolem těchto senátorských vystoupení bylo vyjádření vlastních stanovisek vůči královským instrukcím a tím i poskytnutí dostatku argumentů před „mladšími bratry“. Tím však představa šlechty o úloze Senátu nekončila, vzhledem k tomu, že horní komora sejmu byla zformována na základě staršího poradního orgánu krále⁵⁹, zachovávala si stěžejní a nutný blízký přístup k monarchické instituci, z toho důvodu mohl – pro šlechtický stav v ideálním případě - Senát sloužit i jako nástroj nátlaku na

⁵⁷ Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 3.

⁵⁸ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, W.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 93.

⁵⁹ Górski, Karol: *The Origins of the Polish Sejm, Communitas princeps Corona Regni: Studia selecta*, Warszawa 1976, p. 58.

krále a kontroly jeho činnosti. Výmluvně v tomto ohledu působí zejména požadavek šlechty, zakotvený v *Artykulech henrykowských*, stanovující povinnost panovníkovi, aby při svém dvoře vydržoval 16 stálých senátorů – rezidentů⁶⁰, kontrolujících neustále činnost krále. Je zřejmé, že šlechtická obec tímto způsobem hodlala vyvážit fakt nestabilního charakteru parlamentu, jenž nezasedal permanentně a byl vázán na královskou iniciativu. Senátorští rezidenti tak měli setrvávat „v obraze“ každodenní centrální politiky, a přestože jejich vliv na královskou aktivitu nebyl právně zakotven (měli pouze poradní, nikoli rozhodující funkci), představovala jejich pozice podstatnou kontrolní brzdu případným plánům dvora na obcházení „ústavních pořádků“.

Tato kontrolní a iniciativní role Senátu však představovala pouze jednu stranu mince, neboť náplň činnosti, kterou této komoře přisuzovala šlechtou kontrolovaná *Izba poselská*, ve značném měřítku kontrastovala s úkoly, které Senátu jakožto svému poradnímu sboru předkládal král. Této ožehavé pozici Senátu „mezi dvěma mlýnskými kameny“ si byli dobře vědomi i soudobí aktéři, mezi jinými i již zmiňovaný kněz Stanisław Orzechowski, jenž sice na jedné straně hovořil o úloze horní komory čistě šlechtickým prizmatem jako o „*strózu prawa*⁶¹“, na druhé straně však už přímo zdůrazňoval jeho vyvažovací pozici mezi šlechtickou obcí a královským dvorem⁶². Termín strážce práva, použitý Orzechowským, byl navíc *Artykuły henrykowskými* rozšířen do podoby „*stróż prawa i królewskiej godności*“, což mnohem lépe korespondovalo s reálným stavem, kdy Senát sice vykonával dozorčí funkci nad panovníkem i nad státními úředníky v královské kompetenci, zároveň však bránil poklesu královské autority a leckdy panovníkovi sloužil jako vhodný mocenský nástroj v nátlaku na kolegy z nižší komory. Označení úlohy horní komory sejmu jako *ordo intermediarum*⁶³ se tedy jeví jako výstižné, poněvadž senátorský post vyžadoval zejména umění obousměrné mediace

⁶⁰ Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 144.

⁶¹ Role strážce práva úzce souvisela s již uvedeným důrazem na *exorbitancje* a zamezováním panovnické svévole ve výkladu zákona, Orzechowski v tomto ohledu zjevně zdůrazňoval právě důležitost senátorských rezidentů u dvora, Grzybowski, Konstanty: *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*, Warszawa 1959, s. 100.

⁶² „...královská rada (Senát – pozn. J. K.) v Polsku není nic jiného než hradba mezi lidem a králem, jejímž cílem je kontrolovat královu neuváženost a chránit nás, lid, abychom se nestali bezohlednými.“, Orichovania. Opera inedita et epistulae Stan. Orzechowski 1543-1566, cit. dle Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, W.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 93.

⁶³ Dziegielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 45.

konfliktu, jak směrem od krále ke šlechtickým reprezentantům, tak od dolní komory k panovníkovi.

Možnosti senátorského vlivu na formování postojů šlechtických reprezentantů, a tím pádem i na podobu finální verze schválených rozhodnutí, byly přitom poměrně široké, vzhledem k tomu, že senátorský post byl vázán na výkon některého z korunních úřadů, udržovali jednotliví senátoři kontakt s místním prostředím a zachovávali si tak vliv během konání lokálních šlechtických sjezdů – sejmíků (blíže viz kapitola 3). Z toho důvodu bylo ze strany panovníka dbáno na to, aby byla v daném regionu usídleným senátorům umožněna dostatečně dlouhá konzultace s královským poslem, který jednotlivé senátory instruoval o žádoucích záměrech dvora⁶⁴. Rozhodujícím prostředkem Senátu při utváření postojů šlechtických představitelů, pověřených zastupováním svého regionu v parlamentu, vůči královským návrhům však byly panovníkem vysílané pravidelné sondáže senátorů do průběhu zasedání *Izby poselské* centrálního sejmu. Vzhledem k tomu, že obě komory byly po zahájení sejmu a senátorských *wotech* rozděleny a jednaly odděleně, představovaly tyto senátorské delegace v podstatě jediný nástroj krále jak prozkoumat atmosféru v dolní komoře a případně ovlivnit jednání ve svůj prospěch – vybraní senátoři vždy specifikovali záměry koruny a posléze vyčkali na vyjvení názorů jednotlivých vojvodství⁶⁵.

Přestože sjednocená linie králi nakloněných senátorů, tzv. konstitucionalistů⁶⁶ byla schopna čelit převaze šlechtické obce jen s velkými obtížemi, je pozoruhodné, že činnost Senátu a jeho úsilí po vlastním institucionálním prosazení zůstávaly omezeny na stávající neformální tlak, to znamená převážně na autoritativní působení během sejmíků, *wota* při zahájení centrálního sejmu, účast v parlamentních komisích spolu s poslanci, senátorské delegace do Izby poselské a diskuse při závěrečném společném zasedání během *konkluzje sejmowe*. Žádná z plánovaných reforem politického systému, pocházející ze senátorských řad tak neoperovala se snahou o odstranění dolní komory parlamentu ani výrazné posílení

⁶⁴ Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 73-74.

⁶⁵ Složení senátorských poselstev bylo závislé na míře důležitosti projednávaných návrhů, přičemž v otázkách nejvyššího zájmu byly do dolní komory posílány čtyřčlenné delegace ve složení biskup, vojvoda, ministr a kastelán. Rovněž četnost návštěv a jejich frekvence byla značně proměnlivá, během vasovské éry Vladislava IV. docházelo k senátorským „nátlakům“ především v druhé polovině sejmu jako např. v roce 1633 při korunovačním sejmu, kdy první senátorská delegace byla do Izby vyslána až 14 dní po zahájení sejmu 8. února, od té doby však byli senátoři v dolní komoře přítomní prakticky ob den, Tamtéž, s. 76.

⁶⁶ Skupina senátorů, vytrvale podporujících královské návrhy a snažící se o definitivní posílení centrální vlády na úkor regionálních prvků – hlavním terčem „útoků“ tak byly převážně samosprávné sejmíky a šlechtické konfederace, Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 26-27.

panovnického majestátu, všechny návrhy zůstávaly víceméně v mezích modelu *monarchia mixta*⁶⁷. Jako poněkud zarážející se přitom může jevit určitý trvalý nepoměr jednotlivých prvků mocenského systému v otázce zvrácení nepříznivého vývoje parlamentní procedury, neboť zatímco poslanci dolní komory sejmu disponovali právem veta, senátorům ani králi tato možnost nepříslušela⁶⁸. Přirozeně se tak nabízí otázka, jak je možné, že každý zvolený šlechtic disponoval protestním právem (byť alespoň do druhé poloviny 17. století není možné instituci veta považovat za striktně svazující a závaznou), zatímco panovníkovi byla tato možnost upřena? Domnívám se, že význam této disproporce je v tomto ohledu přeceňován, poněvadž skutečnost, že král ani senátorské kruhy nedisponovali právně zakotveným oprávněním zamezit přijetí závazného rozhodnutí, automaticky neznamena, že neměli jiné nástroje jak bránit nežádoucímu vývoji, ať už by se jednalo o výše zmíněné formy neformálního nátlaku nebo třeba parlamentní obstrukce. Navíc je nutné vzít v úvahu, že král se Senátem netvořili homogenní alianční blok, prosazující za všech okolností společnou politiku. Kolektivní vztah Senátu s panovníkem byl totiž značně ovlivněn konkrétním personálním obsazením a přístupem dvora⁶⁹, za reálnou je tedy možné považovat situaci, kdy část senátorů byla s nežádoucím vývojem královských návrhů v parlamentu ztotožněna.

Lze-li v nějakém ohledu hovořit o narušení rovnováhy tří vrcholných institucí v neprospěch senátu a především královského dvora, je dle mého názoru vhodnější než nepoměr v otázce veta akcentovat změny v možnostech skrytého působení a utajení společných záměrů. Za klíčový prvek je možné v tomto směru označit existenci tzv. *senatus consulta* – tajných královských porad se senátory, které předcházely každému sejmu a na nichž docházelo ke zformování společně hájené linie, prosazované vůči šlechtické parlamentní opozici. O jak zásadní nástroj se jednalo, dokazuje permanentní snaha šlechtických poslanců tuto zvyklost odbourat, respektive přetvořit k vlastnímu prospěchu.

⁶⁷ Během vlády vasovských panovníků Zikmunda III. a Vladislava IV. došlo k několika reformním pokusům iniciovaným ze strany senátorských kruhů, jež lze rozčlenit zhruba do 3 skupin dle podoby systémové přestavby: 1) snaha po omezení svrchovanosti panovníka, každé rozhodnutí by tak vyžadovalo spolusouhlas senátu 2) rozšíření pravomocí sejmu spolu s převedením agendy, která byla dosud v rukách krále pouze cum senatu consilio, 3) ustavení sejmu jakožto hlavního iniciátora legislativního procesu, v době konkluzji by byla iniciativa ostatním institucím zapovězena, Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 50.

⁶⁸ Czapliński, Władysław: Z problematyki sejmu polskiego w pierwszej połowie XVII wieku, in: Kwartalnik Historyczny 72, 1970, s. 33.

⁶⁹ Například vztah Vladislava IV. k Senátu byl značně rezervovaný v důsledku neúspěšných pokusů dvora zformovat v rámci horní komory dostatečně silnou a loajální královskou fakci, Czapliński, Władysław: Władysław IV. i jego czasy, Warszawa 1976, s. 314.

Příznačná je v tomto ohledu parlamentní „válka“, trvající v letech 1633 – 1641 a vedená za zprůhlednění senátorských porad, jež vyvrcholila přijetím zákona *De addenda ratione senatus consultorum*, příkazující Senátu umožnit na královské porady přístup zpravodajů, kteří měli informovat šlechtické reprezentanty v dolní komoře⁷⁰. Právě v tomto momentu lze spatřovat podstatné narušení mediátorské role horní komory sejmu, neboť s královským dvorem spříznění senátoři sice mohli svým vlivem působit i nadále, zveřejněním obsahu vzájemných porad však byli nuceni „odkrýt karty“ a stěží tak mohli vykonávat dosud oboustrannou roli prostředníků mezi králem a šlechtickou obcí, neboť byli nuceni postavit se otevřeně na jednu stranu.

1.2.2 Izba poselska: zájem republiky versus zájem regionu

Ačkoliv dosavadní analýza obou předchozích systémových prvků politické struktury vyžadovala neustálou „konfrontaci“ zkoumaných subjektů s dolní komorou šlechtického parlamentu, je nutné věnovat Izbě poselské zvláštní pozornost především s ohledem na charakter mandátu jeho představitelů a možnost ovlivnění finální podoby politického rozhodnutí. Problematičnost zpracování této kapitoly tkví zejména ve skutečnosti, že otázky fungování dolní komory jakožto centrálního prvku zákonodárné tvorby představují podstatné náměty pro následnou část práce, neboť charakteru šlechtického shromáždění se dotýká jak problematika vymezení politických práv (kapitola 2), tak otázka vztahu mezi lokálními voliči a poslancem (kapitola 3), jakož i způsob konečného rozhodování (kapitola 4). Z toho důvodu by tedy tato část práce měla vystihnout především otázku globálního fungování Izby poselské, přesto je však z logiky věci možné, že se v některých místech nevyhne překrývání dílčích souvisejících témat.

Pro pochopení systémové úlohy šlechtické komory je na rozdíl od předchozích dvou institucí vhodné držet se chronologického postupu parlamentní procedury. Jak již bylo naznačeno, řídil se konkrétní okamžik svolání sejmu ustanovením *Artykułů henrykowských*, jež tuto pravomoc ponechaly v rukách krále, což mu umožňovalo zvolit vhodné „načasování“ na dobu, kdy byla většina šlechtického společenství královským plánům nakloněna. Přesto nebyla četnost svolávání parlamentu závislá čistě na panovnické libovůli, když zachování

⁷⁰ Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 67.

pravidelnosti vyplývalo rovněž z *Artykulů*, stanovujících, že „*sejm má být svolán nejpozději do dvou let a trvat má 6 týdnů*“⁷¹. Oba určené časové údaje skýtaly samozřejmě prostor pro mocenské střety mezi dvorem a šlechtou, poněvadž zatímco na straně poslanců panovaly obavy, že panovník bude usilovat o omezení parlamentní permanence, spatřoval král nebezpečí v omezené době trvání, znamenající nedostatek času na zlomení případné opozice. Během vasovské epochy se tak lze setkat s reformními tendencemi ve věci obou termínů – šlechtické reprezentace hodlaly pohyblivý termín svolání sejmu „nejpozději do dvou let“ změnit na fixní „každé dva roky“ v pravidelné době přelomu října a listopadu⁷², zatímco dvůr tlačil zejména na snazší možnost prodloužení sejmu.

Zatímco otázka pravidelného a dostatečně četného svolávání sejmu nebyla během vasovské epochy problematickým tématem⁷³, není to samé možné prohlásit o tendencích prodlužovat zasedání, představujících neuralgický bod pro fungování šlechtického parlamentu. Během vlády Vasovců byla totiž striktní praxe šesti týdnů postupně opouštěna s tím, že sejm může být prodloužen, bude-li okolo tohoto záměru panovat shoda v Izbě. Jenže právě toto nalézání konsensu bylo problematické, poněvadž zvolení reprezentanti stáli před důležitým dilematem: mají umožnit pokračování jednání s tím, že se zachovají „státotvorně“, byť tím králi umožní oslabit opozici a prosadit nepopulární opatření, nebo mají sejm ukončit bez jakéhokoli výsledku a v podstatě tak paralyzovat parlamentní proceduru? Již v tomto bodě se zřetelně zračí napětí, trvale implicitně přítomné v povaze šlechtických poslaneckých mandátů, vyjádřené rozporem mezi reprezentováním země jako celku a zastupováním regionu, za který byl daný jedinec zvolen⁷⁴. Vzhledem k tomu, že o personálním obsazení poslaneckých postů rozhodovaly lokální sjezdy šlechty (sejmíky) a každá zvolená delegace

⁷¹ Striktně vymezená lhůta konání, sloužící jako psychologický nástroj nátlaku na shromážděné poslance, aby nespouštěli ze zřetele nutnost rychlého dospění k rozhodnutí a dokázali během jednání stanovit priority, se přirozeně stávala cílem různých výkladů, zejména pak v otázce, od kterého data má být počítáno oněch 6 týdnů. V roce 1591 tak byl k původnímu ustanovení přidán ještě dodatek, stanovující za závazný moment zahájení sejmu okamžik slavnostní inaugurace, Dziegielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 15.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Představitelé vasovské dynastie i přes tendence k posilování monarchických pozic vcelku vzorně dodržovali frekvenci parlamentních zasedání, např. Vladislav IV. svolal během 16tileté vlády celkem 15 sejmů (10 řádných a 5 mimořádných), Jan II. Kazimír během 20tileté vlády 19 (11 řádných a 8 mimořádných včetně abdikačního), Ochmann Stefania, Staniszewski Zdzisław: *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo–doktryna–praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000.

⁷⁴ O svazujícím regionálním charakteru poslaneckých mandátů svědčí i jejich soudobé označování „*nuntii terrestres*“, jejich pojetí tedy vycházelo z představy, že zastupují danou zemi, respektive region a nikoli stát jako celek, Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, W.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 95.

byla pro parlamentní působení vybavena na sejmíku přijatými instrukcemi, jimiž byla ve značné míře nucena se řídit⁷⁵, byla otázka možného prodloužení sejmu (jakož i samotných zákonných návrhů) značně svázána s postojem jednotlivých regionů. Příznačně v tomto směru působila instituce tzv. kartelusů, jakýchsi strážců práva, jejichž náplň práce spočívala v dohledu nad jednotlivými poslanci a v kontrole, zda se jimi pronášená vyjádření neprotiví vůli sejmíku. Instrukce pro delegáty ve věci délky trvání zasedání přitom často obsahovaly explicitně zdůrazněnou formuli „*aby sejmy nebyly prodlužovány nad 6 týdnů a zasedání neprobíhala při svíčkách*“⁷⁶, což samozřejmě šance na úspěšnou *prolongaci* sejmu snižovalo. Na jedné straně působí varovně precedens sejmu z roku 1639, jemuž bylo právě v důsledku regionálních instrukcí v pokračování zabráněno, a poslanci byli nuceni rozejít se bezvýsledně, což do určité míry předznamenalo budoucí vývoj ve znamení nástupu šlechtického veta. Na druhé straně se však v této době, kdy tendence po prodloužení parlamentu začínaly narůstat, všem ostatním sejmům podařilo dospět do finální fáze i za cenu různě dlouhé *prolongace*⁷⁷, což svědčí o tom, že pověření sejmíků představovala spíše než závazný návod pro jednání jakýsi soubor doporučených postojů.

Pro úspěšné zahájení a inauguraci jednotlivých sejmů byla vyžadována přítomnost všech tří „stavů“, respektive prvků politického systému na centrální úrovni, to znamená panovníka, senátorů a poslanců *Izby poselské*. Přestože v ojedinělých případech docházelo ke zpochybňování této zásady⁷⁸, byla pro fungování „politického těla“ monarchie přítomnost a akceschopnost všech institucí z principu nutná, neboť sejm byl ve své podstatě složen nejen

⁷⁵ Ačkoliv rozsah svázanosti poslanecké činnosti v sejmu s vůlí jeho volebního regionu se lišil na základě obsahu projednávaných záležitostí a činnost poslanecké reprezentace nebyla zdaleka omezena na pasivní vykonávání nařízení sejmíku, představovaly instrukce podstatné vymezení „hranic“, v rámci nichž se mohla daná regionální delegace pohybovat, blíže viz 3. kapitola a Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 14-27; Bardach, Juliusz: *Elections of Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, W.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 121-144.

⁷⁶ Druhá část požadavku přitom směřovala k zamezení časté praxi během parlamentních porad - v době, kdy se již sejm chýlil ke konci, a hrozilo, že bude rozpuštěn, aniž by dospěl k rozhodnutí, byla jednání často protahována do noci při svíčkách, což však odporovalo pravidlům, Dziegielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 15.

⁷⁷ Doba nutného prodloužení byla skutečně velmi odlišná, například sejm z roku 1634 dospěl k rozhodnutí pouhých pár hodin po vypršení „řádné lhůty“, zatímco o 4 roky později bylo nutné prodloužit zasedání o 10 dní, Radziwiłł, Albrecht Stanisław: *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, Warszawa 1980, s. 388.

⁷⁸ Hlasy zpochybňující nezbytnou přítomnost panovníka pro zahájení zasedání parlamentu zazněly na sejmu v roce 1633, kdy se král kvůli nemoci opozdil, a netrpěliví poslanci naléhali na neodkladný začátek. Přestože celá záležitost se může jevit jako formalita, sejm nakonec bez přítomnosti krále zahájen nebyl, což svědčí o značném symbolickém významu celé záležitosti, Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 75.

z horní a dolní komory, nýbrž i z krále, který stál zároveň „v parlamentu i mimo něj“⁷⁹. Po slavnostní celebrowané mši a přivítání panovníka zástupci obou komor spočíval přední úkol Izby poselské ve volbě svého maršálka, jenž byl pověřen řízením parlamentní procedury. Tento volební akt v žádném případě nepředstavoval pouhou formalitu - předsedající dolní komory totiž třímal v rukách důležité nástroje pro formování charakteru samotných jednání, neboť disponoval právem určovat pořadí vystupujících poslanců, popřípadě vystoupení přerušit, což však kolidovalo se „zlatou svobodu“ šlechtického projevu. Nejpodstatnější úlohu maršálka lze však spatřovat v pravomoci formulace závěrečného usnesení Izby, které bylo později předneseno před králem a senátory⁸⁰. Je zjevné, že v tomto směru se maršálek pohyboval na poměrně „tenkém ledě“, neboť vzhledem k nejednoznačným metodám formování kolektivní vůle⁸¹ závisel klidný průběh zasedání především na jeho schopnosti vystihnout poslanecké postoje a shrnout je do smysluplné podoby. I přes obtížnou úlohu tohoto postu lze však konstatovat, že mocenský vliv, jemuž se tato funkce těšila, přitahoval magnátské fakce k soupeření o obsazení tohoto postu svým kandidátem⁸².

Autorita maršálka byla ostatně potřebná i z důvodů udržení parlamentního pořádku, jehož časté narušování bylo důsledkem absence kodifikovaného řádu a pravidel jednání - charakter zasedání tak ve velké míře závisel právě na konkrétním přístupu předsedajícího. Tento nedostatek formálních pravidel parlamentarismu, znamenající v důsledku leckdy chaotické navracení již zamítnutých témat na pořad jednání, se stal terčem kritiky již u soudobých politiků jako v případě Lukasje Opalińského, který ve svém díle *Rozmowa plebana se zemianinem* navrhol zvýšit efektivitu parlamentní práce ustavením počátečních

⁷⁹ Jako hlava státu a tvůrce zákonných předloh byl totiž panovník považován za nadřazenou a nezávislou složku shromáždění, zároveň však předsedal Senátu jakožto horní komoře, což ho stavělo do výše zmíněné pozice „jednoho z nás“ – člena Sejmu, Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, W.: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 86-87.

⁸⁰ Kutrzeba, Stanisław: *Parliamentary Procedure in Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 27.

⁸¹ Ohledně formování závěrečného usnesení dolní komory parlamentu panovala zásada, prosazovaná v instrukcích sejmíků, aby bylo přistoupeno ke *konkluzji* jen s těmi návrhy, okolo nichž panuje konsens: „ohledně čeho nepanuje v poslanecké sněmovně konsensus, to nemá být postoupeno nahoru“, což přirozeně skýtalo prostor pro rozličné interpretace, více ke způsobům a metodám definitivního přijímání rozhodnutí v sejmu viz 4. kapitola, Dzięgielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 29.

⁸² Není proto příliš divu, že samotná volba maršálka leckdy představovala nepřekonatelný problém, vedoucí až ke krajním případům rozpuštění zasedání ještě před přistoupením k vlastnímu programu, byť k těmto problémům docházelo nikoli na centrální, ale lokální úrovni, Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 18.

delegací, jež by z požadavků jednotlivých regionálních reprezentací sestavily závazný program jednání⁸³. Skutečnost, že podobné reformní plány narážely na odpor a nebyly přijímány, však poukazuje k důležitému poznatku, a sice že určitá chaotičnost a striktními pravidly nesvázaný průběh diskusí přinášely jisté výhody, především možnost flexibilního odebírání a opětovného předkládání návrhů ve „vhodný čas“ dle šancí na jejich přijetí, což by formalismus procedury velmi pravděpodobně odstranil.

Obsah parlamentních jednání byl odvislý od královských propozic, na jejichž základě byl příslušný sejm svolán, o což přirozeně usilovali i šlechtičtí voliči v regionech, neboť pouze tehdy byli schopni zajistit plnění instrukcí přijatých na sejmíku, v první řadě tedy byly probírány králem nastolené návrhy, teprve posléze požadavky lokálních reprezentací. Ačkoliv obsah královských propozic se ve velké míře odvíjel od soudobých požadavků konkrétních panovníků, lze z průběhu vasovských sejmů vysledovat několik témat, která se periodicky navracela a okolo nichž panovaly trvalé neshody. Vynecháme-li otázku daňových odvodů, jež byly z logiky věci primárním obsahem většiny parlamentních jednání, zvyšovala napětí mezi dvorem a poslanci v první řadě problematika *wakansí*, tedy obsazování uprázdněných státních úřadů panovníkem, s nimiž král často otálel a setkával se s proto s nevolí šlechty⁸⁴, jež dokonce usilovala, aby nezbytnost jmenování úředníků byla začleněna do *Pacta conventa*. Je nabíledni, že otázka personálního obsazení udělovaných úřadů se stávala značnou mocenskou demonstrací, což dobře ilustruje případ z roku 1633, kdy byl král pod nátlakem magnátského rodu nucen stáhnout kandidaturu Janusza Tyszkiewicza na úřad vilenského vojvody a přenechat tuto hodnost Krzysztofu Radziwiłłowi, stejně jako opačný případ z roku 1639, kdy se králi podařilo prosadit zaopatření svého bratra Karla Ferdinanda udělením církevních statků⁸⁵.

Za druhé třetí téma mezi *Izbou* a královským dvorem, související s *wakansemi* a pravidelně přítomné během parlamentních zasedání, lze označit požadavek šlechty na *inkompabilitu* úřadů, tedy protesty proti kumulování královských funkcí do rukou několika

⁸³ Dzięgielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 21-22.

⁸⁴ Od roku 1607 existovala zásada, dávající králi týdenní lhůtu po zahájení sejmu na obsazení všech postů, již panovník hojně využíval – tak jako v případě sejmu v roce 1649, kdy bylo váhání Jana II. Kazimíra hájeno ze strany Marcina Dębického s tím, že týdenní lhůta ještě nevypršela, Ochmann Stefania, Staniszewski Zdzisław.: *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo–doktryna–praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000, s. 47.

⁸⁵ Panovník svému bratrovi svěřil do správy dvě nejbohatší opatství v zemi – tyńské a czerwińské, Dzięgielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 54.

koruně nakloněných magnátů. Okolo této zásady sice nepanoval ve šlechtické obci jednoznačný konsensus, neboť například poslanci z jihovýchodních provincií v zájmu zajištění převahy katolické církve prosazovali v roce 1627 usnesením *De incompatibilis* možnost kumulace úřadů alespoň v oblasti církevních beneficií⁸⁶, nátlak na rozptýl držby státních funkcí však měl pro udržení politické rovnosti šlechty svůj smysl, což ostatně dokládá výše uvedený příklad magnátského úsilí Radziwiłłů. Za poslední hojně se vyskytující bod jednání vasovských sejmů je nutné jmenovat střet ohledně podoby konání tzv. *senatus consulta* – tajných senátorských porad s králem, jejichž problematice byla věnována předcházející podkapitola. Vzhledem k tomu, že všechna parlamentní zasedání obvykle začínala řešením tří výše uvedených záležitostí, je možné se domnívat, že byla-li nalezena shoda (respektive projevena ochota k ústupkům) v těchto otázkách, existovala vůle i v dalších oblastech – případná akceschopnost sejmu tak byla „startována“ právě těmito tématy.

I přes značnou institucionální emancipaci dolní komory parlamentu během vasovské epochy, vyjádřenou růstem pravomocí jako například oprávněním rozhodovat o domácím „občanství“ – *indigenátu* či udělovat šlechtický titul - *nobilitaci*⁸⁷ je velmi těžké rozhodnout, zda lze v souvislosti s tím hovořit o zisku rozhodující převahy *Izby poselské* na podobu parlamentní procedury. „Ve hře“ totiž stále zůstávaly těžko postižitelné prostředky vlivu zbývajících institucí, působících v roli nepřímých vzorů jako v případě Senátu či manipulativních patronů u postupně se formující magnátské vrstvy. Pro posouzení oné zmiňované stability moci je tedy nutné nejprve zhodnotit míru rovnosti šlechtického stavu a vliv ostatních nearistokratických prvků na rozhodovací proces.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona*, Poznań 2001, s. 179.

2. Meze politické participace: reálné možnosti vlivu v rozhodovacím procesu

2.1 Politicky plnoprávný demos: šlechtická pospolitost

Byla-li předchozí kapitola zaměřena na pochopení funkčnosti politického systému vrcholné úrovně z hlediska vzájemné koexistence tří institucionálních prvků, měla by se tato část studie věnovat zejména rozsahu oprávněných účastníků politického procesu, tedy vymezení politicky aktivních skupin, jimž bylo umožněno kandidovat do dolní komory parlamentu a působit v něm v průběhu rozhodovacího procesu. V tomto ohledu se jako stěžejní úkol jeví zodpovězení otázky, na jakém principu bylo právo politické participace založeno, respektive čím byla vymezena a udržována šlechtická sounáležitost. Stejně tak je ovšem nutné pozastavit se nad diferencí mezi dosahem těchto formálních oprávnění a reálnou možností vlivu, již je možné chápat jako rozdíl mezi zvykově-právním ustanovením a rolí skutečného socioekonomického postavení. Fakticky lze tuto problematiku formulovat jako otázku: nacházela deklarovaná rovnost šlechtického stavu své uplatnění v každodenní politické praxi, anebo byla pouhou ideologickou fasádou, za níž docházelo k výrazné diferenciaci politické moci?

2.1.1 Soudobé chápání šlechtické identity

Pro zařazení charakteru politické participace raně novověkého Polska do širších evropských tendencí je nutné konstatovat, že polská republika představovala ve své době zemi s nejexpanzivnějším volebním právem⁸⁸, jež v rámci občanského statutu nebylo dále stratifikováno a platilo za rovné pro všechny členy „*demu*“. Právě tato druhá skutečnost, tedy rovnostářský status práv bez další hierarchizace, je pro podstatu demokratického charakteru polské politické praxe zdaleka podstatnější než kvantitativní počet zúčastněných. Ztotožníme-

⁸⁸ Přestože údaje o procentuální početnosti polského politicky plnoprávného obyvatelstva, tedy šlechty, kolísají mezi 8-10%, představuje toto číslo suverénně nejvyšší podíl oprávněných občanů schopných politické participace v rámci tehdejších měřítek, neboť z evropských zemí se takovému počtu částečně blížilo pouze Španělsko (6,5%) a Uhry (4%), zatímco většina ostatních států zůstávala hluboko pod polskou úroveň: Anglie (3%), Rusko (2%), Francie a německá teritoria (1%), Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań 1998, s. 58.; Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 77.

li se totiž s tou definicí demokracie, jež ponechává vymezení podstaty lidu, tedy těch, kteří mají přístup k formování politické vůle, na lidu samotném⁸⁹, splňuje polský případ demokratický ráz politického uspořádání prakticky beze zbytku, poněvadž vyloučení širokých vrstev obyvatelstva na základě jejich nepřináležítosti k „*demu*“ v tu chvíli přestává být problémem – za stěžejní je považován fakt, že v rámci „*demu*“, tedy šlechtické obce, panovala rovnoprávnost. Přestože takové omezení kritérií potřebných pro naplnění demokratických principů přináší celou řadu problémů a může vést ke snadnému matení pojmů⁹⁰, zůstává dle mého názoru při snaze o odlišení polského uspořádání oproti soudobě převládajícím tendencím platné. Vyloučení určitých společenských vrstev, považovaných soudobým prizmatem za nedostatečně kompetentní pro politickou participaci, je totiž nutné dávat do souvislosti s kulturně-historickým kontextem dané doby – a je snad možné upírat demokratický charakter rozhodování Švýcarsku do roku 1971 pro absenci volebního práva žen či moderním západním společností pro zachovávání věkového cenzu? Domnívám se, že nikoli a z toho důvodu se ztotožňuji i s označováním pravidel polského šlechtického společenství jako demokratických.

Plná politická práva, obsahující zejména oprávnění volit, kandidovat do dolní komory parlamentu a participovat na veřejných diskuzích na všech úrovních, byla tedy přiznávána všem nositelům šlechtického titulu, jehož držba se odvíjela od přináležítosti k rodu a povinnosti sloužit vlasti na vlastní náklady, tedy vojenského angažmá. Tato dvě kritéria šlechtického stavu byla soudobě považována za garanci integrity vysoké morální hodnoty a občanské odpovědnosti, zaručující dostatečnou ochranu před tendencemi po posílení monarchického vlivu⁹¹. Ztotožňování politického občanství se šlechtickým titulem a jeho podmíněnost úsilím o „dobro pospolitosti“ dokládá samotné vnímání vlastního státu jako republiky (patriotisticky navíc překládané vlastním termínem „*Rzeczpospolita*“) stejně jako

⁸⁹ Za předního stoupence tohoto pojetí a de facto i prvního teoretika, jenž s podobným konceptem přišel, lze považovat Josepha Schumpetera, viz Schumpeter, Joseph: Kapitalismus, socialismus a demokracie, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004, s. 262.

⁹⁰ Na problematičnost posuzování demokratického charakteru upozornil R. Dahl, když dokázal, že absence univerzálních kritérií demokracie může vést k absurdním situacím jako v hypotetickém případě, za něhož by se politické byro Sovětského svazu označilo za „populus“ a v rámci vlastní instituce zachovávalo rovnoprávné a demokratické procedury – bylo by možné označit dané politické uspořádání za demokratické?, Dahl, Robert Alan: Procedural democracy, in: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (eds.): Contemporary Political Philosophy: An Anthology, 1997, p. 116.

⁹¹ Siemieński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, W.: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 69.

dobové oslovování „*panie bracie*“⁹² v rámci šlechtické obce bez ohledu na majetkové postavení. Nakolik byl v poslání šlechtického jedince kladen důraz na jeho politickou angažovanost, svědčí ostatně i dobově šířená typizace „národní“ povahy se společenskou funkcí, zatímco Španělé tak byli ztotožňováni s teologií, Italové s filozofií, Francouzi s poezií a Němci s historií, spočíval ideál polského šlechtice v parlamentní kariéře za řečnickým pultem⁹³ - polský politicky aktivní občan tak byl považován za vrchol společenského žebříčku. Vědomí vlastní výjimečnosti, působící především v oblasti unikátnosti politického zřízení (viz kapitola 1.1) bylo navíc v průběhu vasovské epochy umocněno vznikem tzv. sarmatského mýtu⁹⁴, jenž sice na jedné straně přinesl vzpruhu ideologicky podmíněnému stylu života a upevnil vzájemná pouta šlechtické sounáležitosti, zároveň však vedl (především v důsledku vojenských vpádů a ohrožení integrity polského státu) ke vzrůstu xenofobie a netolerantních postojů. Je tedy zřetelné, že polská politická kultura, založená na hodnotách svobody a rovnosti, byla úzce spjatá se silnou identifikací šlechtické kolektivní identity a vědomím určité výjimečnosti. Jaké důvody však stály za tímto zformováním silného ztotožnění charakteru vlastního státu s abstraktní identitou rovnoprávného nadále nikterak nespecifikovaného šlechtického společenství?

Domnívám se, že v tomto případě je nutno vzít v úvahu multikulturní, zejména pak multietnický a multireligiozní charakter polské společnosti, nutící jednotlivé představitele ke vzájemné toleranci a znemožňující výrazné „budování“ státní identity na primordiálním základě. Důkladné posílení heterogenního charakteru státu v několika sférách představoval

⁹² Maciszewski, Jarema: *Společzeństwo*, in: Tazbir, J.: *Polska XVII wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969, s. 127.

⁹³ Tuto typizaci uvádí polský barokní básník Maciej Kazimierz Sarbiewski ve svém díle *O poezji doskonałej, czyli Wergilius i Homer*, Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań 1998, s. 68.

⁹⁴ Ideologické zázemí sarmatismu se už z podstaty svého mytického charakteru opíralo o představu etnického propojení polského šlechtického „národa“ s antickým kmenem Sarmatů. Toto přesvědčení, získávající si mezi šlechtickým stavem rychlou oblibu, vedlo k faktickému etnickému odlišení szlachty jakožto potomků původního urozeného obyvatelstva a chłopů, kteří byli přirozeně označováni za potomky jiných než sarmatských kmenů. Ideologie sarmatismu úzce souvisela s propagovaným způsobem života, za ideál bylo možno považovat agrárního šlechtice – velkostatkáře, který pečuje o své panství a je nezávislý. Od požadavku nezávislosti se odvíjela i představa volnosti, ve velké míře souhlasící s tradičním vyžadováním šlechtických zlatých svobod – sarmatismus v tomto směru pouze zdůraznil zažitě zvyky. Správný šlechtic proto musel za všech okolností hájit svou svébytnost a právo na vlastní svobodu i proti vůli krále, z toho důvodu sarmatismus přispěl k nárůstu politické role magnátů, kteří se často do výše zmíněných obranných pozic stavěli (například Krzysztof Radziwiłł na sejmu v roce 1626 o své osobě prohlásil, že „*jako dobrý občan vlasti brání svobod i volností našich, jak může..*“, Cynarski, Stanisław: *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*, in: Tazbir, Janusz (ed.): *Polska XVII wieku: Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969, s. 220-243; Subtelny, O.: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986, p. 20.

akt vzniku reálné polsko-litevské Unie, uzavřené v roce 1569 v Lublinu. Tímto okamžikem do své struktury polská koruna inkorporovala rozličná teritoria, a to jak po etnické (Litevci), tak po náboženské stránce (ortodoxní vyznání), přesto však lze s ohledem k dosavadnímu vývoji polské společnosti konstatovat, že Lublinská unie v jistém smyslu pouze „dokonala dílo“, neboť existence etnicky nepolských a nábožensky nekatolických skupin na území Polské koruny byla symptomatická i v době před inkorporací Litvy. Výraznou úlohu v tomto ohledu hrála oblast Královských Prus, těšících se značné formě autonomie (viz podkapitola 2.2), na jejichž území docházelo k duálnímu etnicko-náboženskému štěpení, a to v důsledku splývání luteránské konfese s odlišností německého jazyka a jejich vzájemného ztotožňování s vlastní identitou⁹⁵. Toto prolínání etnické a náboženské diferenciaci však nebylo vymezeno pouze teritoriálně, neboť v tehdejší společenské složení bylo možné vysledovat přítomnost Židů, disponujících vlastním parlamentním shromážděním (*Vaad*), Arménů či Muslimů, specificky náboženským odlišným uskupením pak byly Mennonité⁹⁶.

Z výše uvedené charakteristiky lze vyvodit, že ačkoliv hranice skupinových identit byly ostré, není možné se domnívat, že tyto etnicko-náboženské diference hrály roli srovnatelnou se štěpením politicko-teritoriálním. Výzkum Ireny Kaniewské, zabývající se náboženským vyznáním zvolených poslanců polského sejmu v druhé polovině 16. století, prokázal, že příslušníci nekatolických církví zastávali přibližně 30 % všech poslaneckých mandátů, přestože jejich počet razantně kolísal v případě jednotlivých vojvodství⁹⁷, což dokládá nemožnost striktního ztotožňování šlechtického „občanství“ s vírou. Ačkoliv tvrdou ránu vzájemně tolerantnímu soužití odlišných konfesí zasadila vlna nepřátelských vpádů na polské území (zejména pak švédská invaze v roce 1655, během níž docházelo k projevům neloajality ze strany polských protestantů), nezůstal polský sejm nekatolíkům uzavřen ani během vasovské epochy. Skutečnost, že struktura polsko-litevského státu byla schopna svým

⁹⁵ Přestože místní nobilita i občané měst, představující jediný politicky oprávněný městský stav v celé republice, disponovali znalostí polštiny, byla pro jednání místního parlamentu striktně vymezena němčina jako jediný povolený jazyk, což dostatečně dokládá vědomí vlastní etnické svébytnosti, Mączak, Antoni: Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T. V.: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1991, p. 277.

⁹⁶ Tamtéž., p. 275-276.

⁹⁷ Zatímco tak v krakovském vojvodství zastávali 30 z 45 poslaneckých postů nekatolíci, podařilo se v Mazovsku uspět pouze dvěma kalvinistům z celkového počtu 112! volených reprezentantů, Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 133.

principem „uznání odlišnosti“⁹⁸ zahrnout ve svém fungování různé právní, náboženské, jazykové i sociální systémy odlišných teritorií, vedla sice na jedné straně k tendencím dominance periferních oblastí nad centrem⁹⁹, na druhé straně však přinesla stav, kdy akceptace státní formy a příslušnost ke šlechtické pospolitosti představovaly klíčové elementy politického občanství. Vyjádřeno moderní koncepcí Benedicta Andersona, bylo pro polské „myšlené společenství“¹⁰⁰ nezbytně nutné vyznávat identické šlechtické hodnoty a zachovávat povědomí o nich, stejně jak projevovat patriotickou hrdost včetně obhajoby systému *monarchia mixta* – Polákem, respektive polským „občanem“, tedy nebyl nutně ten, kdo se narodil do polsky mluvícího prostředí, ale ten, kdo byl ochoten akceptovat svébytný „styl šlechtického života“.

2.1.2 Socioekonomické štěpení šlechty

Jestliže na začátku této kapitoly došlo ke zmínění rovnostářského charakteru polského šlechtického „občanství“, neomezeného ani náboženskou, ani etnickou příslušností, je nutné zdůraznit přesah tohoto egalitářství i do socioekonomické sféry. Přelomový princip ve vymezení politicky plnoprávného obyvatelstva tak spočíval zejména v absenci majetkového cenzu, neboť šlechtic se pro získání svého statusu nemusel vykazovat ekonomickým zázemím ani držbou statku na příslušném území (tak jako v případě českých zemí, kde bylo právo účasti na zemském sněmu vázáno na vlastnictví statku, zapsaného v zemských deskách). Formálně tak neexistoval rozdíl mezi zcela nemajetnou tzv. bosou šlechtou (*bare-foot gentry*¹⁰¹) a nejbohatšími vlastníky rozsáhlých a do značné míry suverénních dominií, označovaných za magnátská, neboť oběma ekonomicky diametrálně odlišně zabezpečeným vrstvám byla garantována stejná rovnost před zákonem i podíl na *zlatých svobodách*.

⁹⁸ Termín „acknowledging otherness“ použitý Józefem Gierowskim, cit. dle Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 66.

⁹⁹ Mączak, Antoni: *Renesansowe państwo jak przedsiębiorstwo*, in: Matwijowski, Krystyn, Wójcik, Zbigniew: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988, s. 32.

¹⁰⁰ Andersonem zavedený termín *imagined communities* odkazuje ke skutečnosti, že veškeré pospolitosti, nezaložené na face-to-face kontaktu, jsou udržovány na společné představě určité vzájemnosti, která je sice uměle konstruovaná, ale právě tím, že se jejím členům se daří společné vědomí udržovat, tato pospolitost existuje., blíže viz Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1991.

¹⁰¹ Bardach, Juliusz.: *Elections of the Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 121.

Poněvadž roli ekonomických diferencí však nelze podceňovat ani za podmínek seberovnostářštější politické kultury¹⁰², není možné spokojit se ani s výše zmíněným formálně-právním stavem rovnosti polské šlechty bez posouzení reálných možností vlivu, neboť majetkové rozdíly právě v polském případě dosahovaly propastných rozměrů.

Pro klasifikaci těchto rozdílů je vhodné využít drobně upravenou koncepci ekonomické difference polské šlechty, vytvořenou Andrzejem Kamińským, založenou na rozsahu pozemkové držby¹⁰³. Na základě tohoto kritéria lze *szlachtu* rozdělit do 5 ekonomických skupin:

- 1) velmi bohatá vrstva vlastníci více než 20 vesnic
- 2) bohatá vrstva vlastníci od 10 do 20 vesnic
- 3) zámožná vrstva vlastníci od 6 do 10 vesnic
- 4) střední vrstva vlastníci od 1 do 5 vesnic (tzv. *szlachta zagrodowa*¹⁰⁴)
- 5) vrstva bezzemků vlastníci nejvýše teritoriálně roztroušené podíly

Ačkoliv Kamiński ve svém konceptu nečiní rozdíl mezi 4. a 5. vrstvou a směřuje tak drobné vlastníky se zcela chudou šlechtou bez jakéhokoli zázemí, je pro pochopení odlišné míry vlivu v závislosti na ekonomickém postavení nutné nejnižší postavenou vrstvu vyčlenit, poněvadž právě její příslušníci byli ekonomicky zcela nesamostatní a závislí. Zatímco 3. a 4. vrstva sice nebyly svou majetkovou pozicí zabezpečeny zcela trvale a jejich sociální status se mohl během generace razantně změnit, postačovala jejich pozemková držba ve většině případů k alespoň minimální obživě, což ostře kontrastovalo právě se situací bezzemků. Ti tak byli nuceni vyhledávat své zajištění jiným způsobem, například službou v armádě, popřípadě ve státních či církevních úřadech (pokud se jim podařilo získat vzdělání), nejčastější případ však představovaly vstupy do služeb movitějších členů šlechtické obce¹⁰⁵, tedy příslušníků 1. a 2. vrstvy. Tyto dvě vrcholné ekonomické skupiny je pak možné označit za nositele

¹⁰² Prorocky v tomto směru působí požadavek vyslovený J. J. Rousseauem na takové rozložení ekonomických prostředků ve společnosti, aby nikdo nedisponoval mocí kupovat si druhého a zároveň nikdo nebyl vlastní nouzí nucen sebe prodávat, Cunningham, Frank: *Theories of democracy. A critical introduction*, Routledge, London and New York, 2001, p. 130.

¹⁰³ Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 30-31.

¹⁰⁴ Bardach, Juliusz: *Elections of the Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 121.

¹⁰⁵ Maciszewski, Jarema: *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969, s. 139-155.

rozhodujícího politického vlivu, neboť jejich představitelé nebyli ve své působnosti omezeni regionem svého sídla, ale disponovali širším celostátním rozhledem. Za klíčový prvek jejich mocenské kapacity je nicméně nutné považovat zejména výše zmíněnou možnost vydržování stálých a loajálních méně zámožných příslušníků šlechtického stavu - klientů u svého dvora, skrze něž se daný patron pokoušel zajistit si rozhodující převahu jak během formování lokální politické vůle na sejmíkách (viz kapitola 3), tak během zasedání centrálního parlamentu a při definitivním rozhodování.

Lze se přirozeně domnívat, že se vzrůstající kvantitou majetku rostla i tato kapacita vydržování stálých klientů, pro představitele nejzámožnější 1. šlechtické vrstvy je tudíž používán distinktivní termín „magnáti“, vyjadřující odlišnou míru mocenského vlivu určitých šlechtických rodů, u nichž se postupným vydobýváním pozic vyvinul dostatečný prostor pro možnost autonomního rozhodování a jednání. Vzhledem k několikrát zmiňované právní rovnosti šlechty sice není možné tuto distinkci chápat v oficiálním smyslu – magnátské rody neměly vyhrazenou žádnou vlastní instituci, nesdílely vlastní skupinové vědomí, ani se nepokoušely monopolizovat moc, přesto je nutné vzít existenci takto vymezené skupiny na vědomí, neboť s neformálním charakterem jejich moci, mohl magnátský vliv nabývat o to mocnějších rozměrů. V tomto směru je možné se ztotožnit se stanoviskem Władysława Dworzacka, který příslušnost k magnátským kruhům odmítal chápat jako automatickou v případě dosažení určitého ekonomického statusu - získání magnátské pozice podle něho vyžadoval spojení několika faktorů jako držby senátorských postů a jiných vysokých státních po více generací, spřízněnost vzájemnou sňatkovou politikou či schopnost operovat na území celého státu¹⁰⁶. Je tedy zřetelné, že spíše než samotný ekonomický status hrálo při budování „magnátské image“ roli jeho důsledné využití při obsazování klíčových úřadů a budování nezávislého dominia vytvářejícího dojem nadřazenosti nad ostatní šlechtou.

Při snaze o pochopení role magnátských rodů v politickém systému monarchie je nutné zdůraznit ambivalentní povahu jejich snah, usilujících na jedné straně o vzrůst centrální moci pro zvýšení expanzivních i defenzivních vojenských kapacit, na druhé straně však požadujících důsledný federalistický charakter státu pro zachování suverenity vlastních

¹⁰⁶ Kamiński, Andrzej Sulima: Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697., Cambridge 1993, p. 32.

periferních dominií¹⁰⁷. Základní dilematický úkol magnátských představitelů tak lze vystihnout „tenkou linií“ mezi zachováním dostatečné schopnosti státního aparátu reagovat na vnitřní i vnější tlaky a zabráněním ohrožení vydobytých pozic na vlastním teritoriu. V žádném případě však není možné jednoznačně ztotožňovat úsilí magnátských aktérů s tendencemi destrukce královské moci, neboť podobně jako v případě šlechtických reprezentantů lze jednotlivé magnáty hrubým měřítkem klasifikovat buď jako regalisty, tedy zastánce posílení centrální královské moci spolu s aktivací role Senátu¹⁰⁸, nebo jako stoupence opozice, kladoucí důraz na silné postavení šlechtických institucí sejmu a lokálních sejmíků. V každém případě je ovšem nutné připustit změny, jež byly postupným vzrůstem magnátského vlivu způsobeny, v první řadě pak rozpad dolní komory sejmu na dílčí magnátské fakce, působící nikoli v zájmu republiky, ani regionu, nýbrž dle vůle patronů, vydržujících početnou skupinu loajální klientely. Původní napětí přítomné v povaze poslaneckých mandátů, spočívající v antagonismu obhajoby „dobra celku“ a hájení zájmů partikulárních vojvodství tak bylo do značné míry potlačeno v neprospěch státního celku, neboť spolu s přeměnou charakteru personálního obsazení centrálního parlamentu docházelo postupně i k razantnímu vzestupu vlivu magnátských falcí na podobu instrukcí sejmíků (viz kapitola 3). V jistém, byť vzhledem k odlišnému historickému kontextu, omezeném smyslu, je možné formování parlamentních falcí přirovnat k roli jakýchsi „prepolitických“ stran, alespoň tedy v ohledu vybavování svých členů svazujícími instrukcemi, působících proti nahlížení poslanecké role jako vyjádření jednoty šlechtického stavu a země.

Úlohu magnátských falcí sice není možné chápat způsobem mechanického vykovávání patronské vůle, když jednotlivé parlamentní skupiny klientů nevykazovaly důslednou stabilitu¹⁰⁹ a přání magnáta navíc automaticky neznamenal, že klientela jednoznačně iniciativu podpoří, respektive bude úspěšná v jejím prosazení¹¹⁰, přesto zůstává

¹⁰⁷ Kersten, Adam: Problem władzy w Rzeczypospolitej czasu Wazów, In Gierowski, Józef a kol.: O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII : Prace ofiarowane Władysławu Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin, Warszawa 1965, s. 32.

¹⁰⁸ Za pozoruhodný návrh lze považovat například soudobý plán na pozvednutí váhy senátorského vlivu přepočítáváním královského hlasu na 12 senátorských, Tamtéž, s. 34.

¹⁰⁹ K případům změny příslušnosti k falcí docházelo často například v situaci, kdy nevěsta pocházela z jiného magnátského rodu než nápadník, ten byl pak v případě sňatku logicky nucen přejít k falcí svého tchána, běžně nepřátelské vůči falcí zeťova otce, Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 107.

¹¹⁰ Na sejmu v roce 1637 narazila například opoziční činnost Krzysztofa Radziwiłła na takový odpor šlechtické reprezentace, že byli magnátovi klienti Kochłewski a Sakowicz, obviňovaní z nečestné služby, nuceni se od svého patrona distancovat, Tamtéž, s. 128.

nesporné, že za vasovské epochy tento styl politické praxe výrazně narostl. V období vlády Vladislava IV. tak zaznamenáváme existenci zhruba 13 magnátských faki¹¹¹ (jež je možné dále členit dle příslušnosti ke konkrétním členům rodu), tvořících účelové aliance dle postojů k záměrům královského dvora (zatímco k předním vůdcům regalismu tak patřil například Jerzy Ossoliński, bojující paradoxně proti klientskému systému, představoval jednoho z nejvytrvalejších oponentů krále Stanisław Lubomirski). Odlišná stanoviska vůči královské politice, jakož i vůči stávajícímu systému *monarchia mixta* byla často samozřejmě podložena momentálním zájmem magnátských dominií, neméně podstatný vliv je však možné přičítat rozdílné úrovni politické kultury u jednotlivých magnátských rodů na základě odlišné teritoriální příslušnosti. Za pregnantní lze tudíž považovat tezi, poukazující na disproporci postojů vůči rovnovážnému politickému systému u původních magnátů Koruny a nově přiřčených magnátů východních teritorií, nesdílejících demokratické tradice parlamentarismu těch prvních¹¹². Ukazuje se tak, že zjevně podstatnější než socioekonomický status a reálné možnosti vlivu bylo pro zformování magnátských a klientských způsobů politické praxe nedostatečné osvojení „pravidel hry“ ze strany zúčastněných, respektive úpadek dosud udržovaného stylu politické kultury.

2.2 Městská „lobby“ v roli nátlakových skupin

Jestliže jsme pojem soudobého „občanství“, nesoucí s sebou požívání plných politických práv, přisoudili formálně rovnému šlechtickému stavu, lišícímu se však markantně v otázce skutečného vlivu na základě ekonomických dispozic, je nutné zabývat se alespoň částečně rovněž problematikou neformálního vlivu z politické sféry vyloučených skupin, tedy „občansky“ neplnoprávných vrstev. V tomto ohledu je proto třeba zamyslet se nad těmi skupinami společenského systému, jimž sice z právního hlediska nebyl umožněn přímý vstup na politickou platformu, tj. lokální i centrální úroveň parlamentarismu, ale možnosti jejich zásahů do parlamentní procedury a ovlivnění konečné podoby přijímaných rozhodnutí zůstávaly reálné. Pokud bychom měli takto vymezenou sociální skupinu nějakým způsobem specifikovat, nabízí se případ měšťanského stavu, tedy vrstvy, jež byla postupným

¹¹¹ Mezi těchto 13 faki Dziegielewski počítá Ossolińské, Kazanowské, Potocké, Leszczyńské, Gembické, Zamoyské, Koniecpolské, Lubomirské, Opalińské, Wiśniowiecké, Zasławské, Radziwiłłowské a Sapiehovské, Tamtéž, s. 107-129.

¹¹² Bues, Almut: The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 67.

formováním se politického systému monarchie z přímé participace vyloučena¹¹³, avšak ekonomické zájmy ji udržovaly v kontinuálním kontaktu s centrální úrovní politiky. Právě městům (jakožto kolektivním aktérům a nikoli jednotlivým měšťanským zástupcům) lze tudíž vcelku výstižně přiřknout roli určitých „lobbistických“ skupin, nacházejících se v nejasné pozici mezi „začleněnými“ a „vyloučenými“, a vyvíjejících nátlak na politicky oprávněné představitele, tedy šlechtické delegace.

2.2.1 Sociální struktura polských měst a vnitřní řízení

Při postupném vytváření okrajové politické pozice městských reprezentací hrály výraznou roli jak slabá početnost významnějších městských center, tak nadřazování jejich regionálních zájmů nad záležitosti širší působnosti. První příčině navíc nahrávala absence centra s jasnou vedoucí úlohou v zemi, a to jak v politickém, tak ekonomickém smyslu, neboť pozice měst lokalizovaných v centru jako Krakova, Varšava či Vilna, byla přímo odvislá od přítomnosti, respektive nepřítomnosti královského dvora, s nímž jejich metropolitní úloha přirozeně rostla. Navíc je zřetelné, že v ekonomické oblasti byla tato centrální sídla trvale upozaděována městy typu Gdaňsku, Rigy, Královce či Vratislavi, nacházejícími se teritoriálně na periferii polského státu a nemohoucími z toho důvodu promítnout své silné ekonomické postavení i do politické sféry¹¹⁴. Privilegovanému postavení, vymykajícímu se nad rámec pozic měst ostatních lokalit, se těšila oblast Královských Prus¹¹⁵ (jejichž mocenský vliv bude analyzován níže), o nevyváženosti městského osídlení svědčí ovšem i skutečnost, že pravidelnost nelze nalézt ani v případě výše zmíněné dominance periferie nad centrem,

¹¹³ Určitou paralelu ve vývoji měšťanských pozic v politickém systému lze spatřovat v celém středoevropském prostoru, kde jak v českém, tak uherském prostředí byly městské reprezentace postupně oslabovány a v konci z politické sféry eliminovány. Zatímco však český případ představoval příklad politicky vcelku silných a emancipovaných měst, zlomených a vyloučených násilně v důsledku protihabsburského odporu, spočíval problém polských městských center jinde – zřejmě především v počáteční neochotě zabývat se tématy celostátního dosahu bez přímé souvislosti se zájmy měst, čímž však městské reprezentace notně „zaspaly dobu“ a později byly nuceny smířit se s pasivní pozicí pozorovatelů, Mączak, Antoni: Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T. V.: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1991, p. 271; Pánek, Jaroslav: Města v politickém systému předbělohorského českého státu, in: Česká města v 16. – 18. století, Praha 1991, s. 20–29.

¹¹⁴ Mączak, Antoni: Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T.V.: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1991, p. 270.

¹¹⁵ Friedrich, Karin: Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 93-115.

poněvadž například východní oblasti inkorporované po roce 1569 nedisponovaly žádným městským centrem významem srovnatelným s ostatními polskými středisky. Tato absence zřetelně definovaného centra, které by bylo schopno formulovat a koordinovat společnou politiku měst, byla krom toho podpořena ještě těžko pochopitelným ignorováním politických témat celostátního dosahu. Dle Antoniho Mączaka tak v souvislosti s politickou úlohou městských reprezentací zkrátka nelze hovořit o pozici *třetího stavu*, poněvadž vědomí společných zájmů a nutnosti jejich prosazení na centrální úrovni víceméně neexistovalo, a pokud ano, týkalo se témat bytostně ekonomické povahy, nemajícími co do činění se snahou o trvalejší zakotvení vlastních politických práv¹¹⁶.

Pro posouzení politické organizovanosti měst se jako důležitý faktor jeví pochopení jejich vnitřní struktury, respektive systému řízení. Potenciál samostatného rozhodování městských komunit a případného formulování vlastní nezávislé politiky se ve značné míře odvíjel od toho, komu dané město patřilo a kdo byl tedy oprávněn do vnitřního dění zasahovat. V tomto směru je možné institucionálně rozlišit tři typy měst dle majetkových vlastníků, a sice královská, soukromá (šlechtická nebo magnátská) a církevní (biskupská nebo řádová)¹¹⁷. Role vlastníka spočívala především ve výběru starosty, skrze něhož byla ustanovena městská rada, volící ze svého středu purkmistra – je tedy zřetelné, že osoba starosty představovala onen nezbytný nástroj kontroly a symbol přítomnosti vlastníka ve vnitřních záležitostech města. Městská rada oproti tomu reprezentovala samosprávný prvek částečné městské nezávislosti, byť, jak je uvedeno níže, její složení bylo do značné míry podmíněno ekonomickým statutem. Je nabíledni, že nejrozsáhlejšímu prostoru v oblasti vlastní správy se většinou těšila první kategorie měst, spadající pod královskou správu, neboť zatímco zbylé dva typy byly často ohrožovány snahou vlastních majitelů o jejich inkorporaci do vlastních dominií, byla držba královských měst rozptýlená a vliv panovníka v nich zůstával omezen na výběr starosty a jmenování příslušné rady. Přestože královská města tak v oblasti samosprávy i populačního rázu dominovala, docházelo během vasovské epochy k postupnému zatlačování jejich převážně ekonomických pozic nebyvalým růstem center v soukromých rukách šlechty. Ať už z důvodů udělování královských měst do zástavy, zakládání nových center či zisku nových městských sítí na nově nabytých teritoriích

¹¹⁶ Mączak, Antoni: Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T. V.: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1991, p. 271.

¹¹⁷ Biliński, Wojciech: Mieszczanie i miasta w dawnej Rzeczypospolitej, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: Tradycje polityczne dawnej Polski, Warszawa 1993, s. 264.

převažovala v 1. polovině 17. století vcelku jednoznačně složka soukromých měst na úkor královských, což ostře kontrastovalo se stavem o století dříve, kdy byl vzájemný poměr zhruba vyrovnaný¹¹⁸.

Charakter vnitřní městské politiky byl přitom ve velké míře utvářen sociálním složením, kde podobně jako v případě šlechtického společenství hrálo svou roli jak etnicko-náboženské, tak majetkové štěpení. Zatímco však pojetí šlechtické identity dokázalo tyto odlišnosti absorbovat a založit aristokratický status na jiném hodnotovém základě, představovaly náboženské i sociální rozdíly ve struktuře měst důležitý prvek. Etnicko-náboženský charakter tak byl výrazně přítomen jako tmelící prvek v již zmiňovaném případě měst Královských Prus (propojení německé etnicity s luterským vyznáním), akcent kladený na tuto distinkci však dokládá i vnitřní stratifikace městské samosprávy v případě, že město bylo osídleno početnými enklávami různých etnik¹¹⁹. Nezřídka rovněž docházelo k případům, kdy byla otázka konfese striktně spjata s možností získat plná městská práva, tak jako v případě Krakova a Varšavy, kde uchazeč musel prokázat svou příslušnost k římskokatolické církvi či Přemyšle, kde kromě římskokatolického vyznání bylo tolerováno ještě řeckokatolické a ortodoxní, výslovně však byly vyloučeny protestantské konfese¹²⁰.

K ještě podstatnějším důsledkům než otázka náboženského vymezení však zjevně vedla ekonomická diference městského obyvatelstva, jež podobně jako v případě šlechtického stavu podpořila profilování nejzámožnějších měšťanů ve vrstvu vlivného patriciátu, přejímajícího šlechtické vzorce chování a usilujícího o zisk rozhodující kontroly městských úřadů¹²¹. V opozici vůči těmto snahám stála nejpočetnější skupina městské populace, koalice řemeslnických a kupeckých kruhů, tzv. *pospólstwo* (*communitas*¹²²), jež na rozdíl od městské chudiny disponovalo plnými právy stejně jako patriciát, avšak nižší majetkové poměry jeho pozice degradovaly. Vzájemné napětí mezi vlivným patriciátem a *pospólstwem*, pociťujícím

¹¹⁸ Zatímco na počátku 16. století je na území polského státu registrováno 293 královských a 371 soukromých měst, dochází během jednoho století k „raketové“ expanzi měst v rukou šlechty, když je mírný přírůstek královských měst na 368 v 1. polovině 17. století zcela zastíněn 968 městy pod šlechtickou kontrolou, Bogucka, Maria, Samsonowicz, Henryk: Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, Wrocław 1986, s. 400.

¹¹⁹ Za vhodný příklad může sloužit hraniční centrum Kamenec Podolský, v němž docházelo k vzájemnému soužití Poláků, Rusů a Arménů, hlásících se k různému vyznání a organizujících řízení města odlišným způsobem, Maciszewski, Jarema: Społeczeństwo, in: Tazbir, Janusz: Polska XVII wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura, Warszawa 1969, s. 132.

¹²⁰ Biliński, Wojciech: Mieszczenie i miasta w dawnej Rzeczypospolitej, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: Tradycje polityczne dawnej Polski, Warszawa 1993, s. 283.

¹²¹ Tamtéž, s. 281.

¹²² Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001, s. 167.

diskriminační tlaky v otázce obsazování městské rady, vedlo k opakovaným konfrontacím, ústícím buď v násilné srážky jako v případě povstání v Gdaňsku, anebo ve smírné řešení po vzoru Krakova, kde bylo *pospólstwo* zváno na *colloquia* či *plebiscita* zavedením tzv. třetího ordynku, v rámci něhož se místní řemeslnicko-kupecké společenství mohlo účastnit zasedání městské rady. Značný problém pro autonomii a kompaktnost městské populace pak představovala v městech usídlená šlechta (jejíž motivace i právní status jsou analyzovány níže), pro niž existovalo právo tzv. *serwitoriatu*, znamenající možnost krále vyjmout dotyčnou osobu z pravomoci daného města ve prospěch koruny, podobně jako *jurydyka*, činící to samé s městskou zástavbou¹²³. Je přitom zřejmé, že moc městských reprezentací byla tímto právním „parcelováním“ nepříjemně oslabována, čemuž bylo možné čelit pouze díky existenci akceschopných městských rad.

2.2.2 Politická aktivita měst: za hranicemi „občanství“

Míra městské samosprávy, respektive schopnost měšťanů reagovat na tlaky ze strany svých vlastníků či patriciátu a organizovat zasedání po vzoru šlechtických sejmíků, však poněkud ostře kontrastuje s kapacitou městského vlivu na centrální úrovni. Ačkoliv důvody, jež tuto slabou pozici měst jakožto kolektivního politického aktéra objasňují (absence řídicího centra a nezájem o témata širšího než regionálního dosahu), byly výše uvedeny, je nutné jejich důsledky ozřejmit a specifikovat. Jestliže byla v úvodu této kapitoly pozice měst v politickém systému monarchie definována jako slabá z důvodu jejich neplnoprávnosti, respektive vyloučení, je třeba poukázat na existenci určitých výjimek, které si kontakt s centrální sférou politiky udržovaly a byly tudíž schopny plnit roli informačních širitelů. V prvé řadě se jednalo o Krakov, jemuž bylo právo participace na generálním sejmu přiznáno již od roku 1505, a který byl oprávněn vysílat do každého sejmu po 2 zástupcích (celkový počet poslanců sejmu byl přitom 552!), ti se však mohli účastnit hlasování a mít tak podíl na spouřozhodování pouze v těch otázkách, jež měly souvislost s Krakovem, v ostatní problematice zůstávali krakovští delegáti pouze v roli pasivních pozorovatelů¹²⁴. Co však pro charakter krakovského zastoupení zůstává podstatné, je skutečnost, že mandát oněch dvou zástupců nevycházal z volebního aktu tak jako v případě šlechtických delegátů, nýbrž vyplýval z držby městského úřadu – občané města tak na výběr svých delegátů neměli přímý

¹²³ Tamtéž, s. 168.

¹²⁴ Biliński, Wojciech: *Mieszczanie i miasta w dawnej Rzeczypospolitej*, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, Warszawa 1993, s. 291.

vliv. Ošemetnost krakovské pozice jakožto městského politického aktéra byla navíc umocněna explicitně zdůrazněným faktem, že jeho právo participace není uděleno městu jako takovému, ale je vymezeno pro „*unita militiae terrestri terrarum cracoviensum* jako *nobilitati et militiae terrestri incorporata et unita*“¹²⁵. Tímto ustanovením byla tedy jednoznačně podtržena tendence k ponechání městských reprezentací mimo hranice pomyslného politického společenství, neboť výše uvedená formule mohla kdykoli sloužit jako obrana před případným chápáním krakovské účasti jako precedentu. Během vasovské éry se dosažení podobného statutu zdařilo ještě dvěma městským aktérům, nejprve v roce 1569 Vilnu jakožto zástupci litevských městských zájmů v rámci právě utvořené unie a posléze Lvovu v roce 1658 za zásluhy při švédské invazi¹²⁶ – tzv. „potopě“. Za dílčí úspěchy v případě trvalejšího zakotvení na parlamentní úrovni lze snad ještě považovat získání práva účasti pouze na volebních a korunovačních sejmech pro Poznaň, Varšavu a Sandoměř, což ale pro případnou širší emancipaci městské reprezentace jako akceschopného politického stavu nehrálo prakticky žádnou roli.

Otázka potencionálního zesílení vlivu měst formálním uznáním jejich politické kompetentnosti a umožněním vzniku jejich parlamentní reprezentace však byla odvislá od postojů stávajících plnoprávných účastníků politického procesu, tedy šlechty a krále, a v neposlední řadě pak i samotných městských reprezentací. Za poněkud zarážející je přitom možné považovat skutečnost, že během 16. století vůle pro participaci jednotlivých měst ad hoc, tedy pouze v těch otázkách, které se daných center týkaly, existovala¹²⁷, zatímco za vasovské éry se setkáváme už pouze s výše zmíněným omezeným právem pro striktně určená města. Čím však byl tento rozdíl způsoben, jaké motivy stály za tímto postupným mizením, respektive neposilováním přítomnosti měst v parlamentní proceduře?

Významný potenciál pro eventuální politickou emancipaci měst měla v tomto ohledu instituce panovníka, jenž byl oprávněn a schopen se o širší politickou emancipaci měst zasadit. Tento případný krok navíc přinášel možnost nalezení tolik potřebného spojence v otázce prosazení královských návrhů proti šlechtické opozici. S panovníkem spřízněné reprezentace královských měst totiž mohly zasadit silný úder dosavadnímu mocenskému

¹²⁵ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 98.

¹²⁶ Biliński, Wojciech: *Mieszczanie i miasta w dawnej Rzeczypospolitej*, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, Warszawa 1993, s. 291.

¹²⁷ Kutrzeba, Stanisław: *The Composition of the Polish Sejm*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 20.

uspořádání, kdy úspěch královských iniciativ závisel čistě na postoji šlechty, neboť městské delegace by patrně byly schopny působit jako opory královských instrukcí. Na logicky návaznou otázku proč se během vasovské éry prakticky neseťkáváme s organizovaným úsilím dvora o využití městských reprezentací jakožto vlastního mocenského nástroje lze odpovědět poukazem k přetrvávajícím královským obavám ze spojené aristokraticko-municipální opoziční fronty. Tato hrozba přitom vycházela z představy, že městské delegace by příchodem do šlechtou ovládaného sejmu „zabředly“ do podobných pozic a šlechtická reprezentace by naopak mohla jejich přítomnosti využít pro zásahy do městských záležitostí, nacházejících se dosud v pravomoci panovníka¹²⁸.

Značná vina za vyloučení měšťanů z podílu na moci bývá krom toho tradičně přisuzována šlechtě, jež na případném mocenském podílu měst neměla mít zájem a měla usilovat o jeho eliminaci. I přes časté křížení šlechtických představitelů se zájmy měst především v ekonomické sféře však není možné šlechticko-municipální antagonismus příliš přeceňovat. Ačkoliv doklady o přímé náklonnosti mezi šlechtou a měšťany pocházejí ze starších dob a během vasovské epochy se nevyskytují¹²⁹, nelze vzájemný vztah obou skupin chápat v čistě odcizených a protivných relacích, neboť v případě společných zájmů (například v oblasti prosazování náboženských svobod) byly obě skupiny schopny koaličního postupu. Vzájemné toleranci a respektu navíc nahrávala skutečnost, že část šlechticů především z nižších majetkových poměrů nacházela ve městech své trvalé usídlení a zajišťovala si zde obživu výkonem živnosti. Časté řešení tíživé sociální situace v městě usídlených šlechticů představoval sňatek s příslušnicí některého z bohatých patricijských rodů¹³⁰, přičemž postavení takto „zkalených“ šlechticů však zůstávalo poněkud ošemetné. Formálně právně

¹²⁸ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 102.

¹²⁹ Například do poloviny 15. století je datován záznam o nazývání městských občanů jako přátel (*amici*) ze strany šlechticů, v roce 1562, tedy chvíli před uzavřením Lublinské unie a následným nástupem vasovské dynastie pak došlo k ospravedlnění měšťanských požadavků po rovných svobodách ustanovením, že polská města „*non postrema pars est Rei Publicae*“., Tamtéž, p. 100.

¹³⁰ Svědectví o této praxi zajišťování si jistějšího života morganatickým sňatkem zanechal anglický cestovatel Bernard Connor: „*Nyní bych měl pokračovat ve svém vyprávění a informovat Vaše Lordstvo jakým způsobem je v Polsku nabýváno šlechtictví. Především na základě krve, v případě, že oba rodiče jsou šlechtického původu. Nicméně v současné době, v důsledku dlouhodobě užívaných zvyklostí, se ke šlechtě hlásí nejenom tato skupina, ale také ti, jejichž matky byly plebejského původu. Protože nic dnes není v Polsku více rozšířeno než sňatky mezi šlechtou a neurozeným obyvatelstvem, především pak s těmi, kteří oplývají bohatstvím.*“, cit. dle Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2007, s. 156.

měl být tento jedinec ze šlechtického společenství „vyobcován“¹³¹, praxe však ukazuje, že vymáhání této zásady nebylo zdaleka tak striktní a příslušný jedinec tak mohl nabývat jakési zdvojené šlechticko-měšťanské identity, o čemž svědčí i soudobé označování takových jednotlivců v úředních registrech jako „*nobilis ac civis*“¹³². Toto prolínání šlechtického stavu s měšťanskou praxí tak poněkud zmírňuje představu ostrých ideologických antagonismů, za šlechtickou pasivitou v otázce vyloučení měst jako kolektivního politického aktéra je tedy spíše nutné hledat absenci společných zájmů než odlišnost statusu.

Poslední zbývající nejasností v nedostatečném mocenském uplatnění měst na centrální úrovni zůstává otázka pasivity samotných měst, která v průběhu vasovské éry nevyvinula prakticky žádnou kolektivní a organizovanou akci za prosazení vlastních politických práv. V tomto ohledu je možné poukázat na určitou paralelu mezi interpretací případného parlamentního působení měst ze strany jich samých a výše zmíněnými předpoklady krále, jenž se v případě vstupu městských reprezentací do parlamentní arény obával zesílení jejich kontroly ze strany šlechty. Přesně tato negativní motivace mohla působit jako rozhodující faktor při odmítání snah o získání plných politických práv, neboť potenciální vstup do „vysoké politiky“ přinášel i hrozbu kontroly vlastní vnitřní sféry, když princip parlamentního působení předpokládal vnesení do pléna i těch otázek, které byly doposud v kompetenci městských samospráv¹³³. Jestliže tak městské reprezentace dlouhodobě stály před volbou, zda usilovat o získání politických práv s tím, že bude nutné vůči šlechtické opozici v parlamentu prosazovat i vlastní nároky, anebo se spokojit s nemožností plné politické participace za podmínek, že vnitřní záležitosti bude nutno řešit „pouze“ s královskou administrativou, nepředstavovala politická emancipace příliš lákavou vyhlídku. Jako výhodnější řešení se tak jevílo ponechání otázek lokální proveniencí ve vlastní kompetenci a spokojení se s rolí nátlakových skupin, snažících se přesvědčit o svých zájmech jednotlivé šlechtické poslance namísto přímého zapojení se do rozhodovacího procesu¹³⁴.

¹³¹ Závazné pravidlo v tomto směru určil zákon z roku 1633, jenž šlechticům usídleným ve městě v případě, že se budou věnovat obchodu či řemeslu, přisoudil ztrátu plnoprávného postavení pro ně i pro jejich potomky včetně možnosti zastávat státní úřad, Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 170.

¹³² Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2007., s. 155-156.

¹³³ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 102.

¹³⁴ Kutrzeba, Stanisław: *The Composition of the Polish Sejm*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 20.

2.2.3 Královské Prusy: případ městské emancipace

Specifický případ politické angažovanosti měst představovala situace na periferním teritoriu Královských Prus, jež se od druhé poloviny 15. století v důsledku nutnosti zajistit si polskou pomoc proti řádu německých rytířů nacházely pod kontrolou polské koruny se zachováním dostatečné míry autonomie¹³⁵. Do poloviny 16. Století tak pruská reprezentace s ohledem na vlastní politický systém nevysílala své zástupce do polského sejmu, závaznou změnu vedoucí k povinné participaci Prusů na centrální úrovni a osekání regionálních svobod znamenala až inkorporace teritoria pod přímou správu polsko-litevského státu uzavřením lublinské unie v roce 1569. Ačkoliv vztah polského centra a pruské periferie získával již od počátku vzniku vzájemných pout konfrontační charakter obzvláště ohledně výkladu závaznosti smlouvy a nutnosti respektovat specifičnost regionu taktním spolurozhodováním v souladu s vůlí místních představitelů¹³⁶, podařilo se pruským politickým předákům značnou část odlišných prvků vlastní politické struktury uhájit.

Tato politická struktura přitom do značné míry vycházela z organizace polského lokálního vládnutí, z toho důvodu zřejmě nebylo pozdější těsnější připoutání Královských Prus a začlenění do centrálního systému polské monarchie nikterak složité. Pruský parlamentní systém totiž vykazoval jednoznačné tendence k zachování vysoké míry regionálního rozhodování, když odděloval celkem tři typy, respektive stupně, parlamentních shromáždění. Na nejnižší úrovni byla politická vůle formována pomocí 5 *powiatových*¹³⁷ sejmíků, na základě jejichž instrukcí byla posléze svolána 3 vojvodská shromáždění lokalizovaná do Pomoří, Malborku a Chełmna¹³⁸. Vrchol politického systému pak

¹³⁵ Ustanovení ohledně respektu ke svobodám zahrnovalo požívání stejně rozsáhlých občanských práv jako na zbylém území Koruny včetně možnosti volit krále. Krom toho bylo území Královských Prus osvobozeno od tíživých celních tarifů a bylo oprávněno vyřizovat záležitosti, týkající se pouze domácího území, bez vnějších zásahů na svých samosprávných regionálních shromážděních, Friedrich, Karin: Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 95-96.

¹³⁶ V tomto ohledu hrála hlavní spornou roli zejména otázka subjektu, s kterým byla z pruské strany v onom roce 1454 uzavřena smlouva, neboť zatímco Prusové argumentovali tím, že dohodu podepsali s králem (*corona*) a mohou ji tak na základě práva odporu v případě královského aktu agrese vypovědět, poukazovala polská strana na skutečnost, že smlouva nebyla uzavřena s králem jako osobou, ale jako institucí v zastoupení celého státu (*regnum*). Vzhledem k tomu, že termíny *corona* a *regnum* však v soudobé terminologii splývaly a odkazovaly k politické společnosti jako celku, stálo právo v tomto případě na straně Poláků, což Prusům nikterak nebránilo pokusit se interpretovat význam smlouvy svérázným způsobem, poukazující, že: „*je pravda, že jsme inkorporováni do Koruny a jsme členy Koruny, nejsme ale jejími subjekty.*“, tamtéž, p. 98.

¹³⁷ *Powiaty* představovaly nižší správní jednotky polského státu podřízené vojvodstvím (pozn. J. K., viz 3. kapitola)

¹³⁸ Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 15.

představoval tzv. generální sejmík, svolávaný střídavě do Grudziądzu a Malborku, jenž byl podobně jako centrální polský parlament rozdělen do dvou komor. Zásadní rozdíl mezi oběma strukturami však představovala právě silná pozice měst, jimž nebylo právo politické participace upíráno. Stěžejní roli v tomto ohledu hrála zjevně dominantní ekonomická pozice „triumvirátu“ městských center Gdaňsku, Toruně a Elblągu, jež zprostředkovávala významný podíl obchodu celého soustátí a zajišťovala zámožnému patriciátu krom přílivu finančních prostředků i trvalé zabezpečení mocenských pozic. O výjimečné roli tohoto mocenského municipálního trojlístku svědčí i skutečnost, že zatímco ostatním městům regionu (např. Malborku) byla dle práva vyčleněna možnost účasti v dolní komoře po boku šlechtických poslanců, disponovaly městské delegace Gdaňsku, Toruně i Elblągu právem vysílat 2 zástupce do horní komory mezi senátory¹³⁹.

Tato autonomie pruského teritoria dostala povážlivou trhlinu výše zmíněnou inkorporací regionu do polského soustátí v rámci lublinské unie. Ačkoliv zejména městské reprezentace důsledně hájily dosavadní status quo včetně svobodné samosprávy a těsnější připoutání k polské koruně odmítaly, rozhodly pro administrativní změnu především postoje pruské šlechtické obce, hledající v egalitářském charakteru polského parlamentního systému oslabení moci místních oligarchů v čele s biskupy z Chełmu a Warmie. Výsledný stav zakotvený vzájemnou dohodou v rámci lublinského aktu představoval určitý kompromis mezi úsilím polské koruny o snazší kontrolu regionu a snahami pruských předáků o uhájení dosavadní autonomie – svolání pruského generálního sejmíku bylo nyní odvislé od iniciativy krále tak jako v případě ostatních polských teritorií, ke shromáždění tak docházelo pravidelně před zasedáním centrálního parlamentu, přičemž hlavním úkolem generálního sejmíku bylo zvolit vlastní reprezentaci a pověřit ji instrukcemi¹⁴⁰. Pruským politickým představitelům se tak dostalo šance na získání nových zkušeností z „vysoké“ politiky a zahájení parlamentní kariéry, zatímco si dosavadní nižší úrovně politických shromáždění (*powiatové* a vojvodské sejmíky) udržovaly roli strážců regionálních svobod – jejich právo vysílat přímé zástupce do centrálního parlamentu bylo razantně omezeno schvalovací nutností ze strany generálního sejmíku, jenž dané poslance přirozeně „zatížil“ celoregionálními instrukcemi.

¹³⁹ Mączak, Antoni: Confessions, Freedoms and the Unity of Poland-Lithuania, in: Evans, Robert John Weston, Thomas, T. V.: Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, New York 1991, p. 277.

¹⁴⁰ Friedrich, Karin: Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 101.

Velmi ošemetná však v nově nastalé situaci zůstala politická pozice městských center, striktně oponujících snahám o začlenění do polských parlamentních struktur, ačkoliv tímto právem disponovaly. Právě případ pruských měst jakožto kolektivního aktéra skýtá ilustrativní příklad pozice mezi přímým politickým vlivem a trpnou pasivitou, když zvolená taktika pruských center přesně odpovídala neformálním praktikám „lobbingu“. Namísto volby vlastních reprezentací a obhajoby svých zájmů skrze parlamentní participaci tak městská aktivita zůstala v rámci pozorovatelských a diplomatických misí, popřípadě úplatkářských či nátlakových akcí na dvůr a spřízněné senátory, čímž města uhájila vlastní samosprávu a zabránila případnému uvalování daňových břemen ze strany parlamentu¹⁴¹. Pregnantní příklad v tomto směru představuje čilý korespondenční ruch mezi gdaňskou a toruňskou městskou radou a polsko-litevskými senátory na přelomu 16. a 17. století ve věci náboženských svobod, kdy obě zúčastněné skupiny usilovaly o zajištění protestantských pozic vůči katolicismu, respektive kdy pruská města naléhala na získání parlamentní opory.

Razantní změnu v této nátlakové praxi měst přinesly až fatální důsledky šlechtického *rokosze* v letech 1606-1609, v rámci nichž došlo k destrukci protestantského parlamentního bloku ve prospěch protireformačního úsilí. Touto změnou totiž pruské městské rady ztratily své dosavadní spojence, skrze něž bylo možné v centrálním parlamentu nepřímo působit – jediným nástrojem politického tlaku tak zůstaly delegace pruských šlechtických poslanců, zachovávajících dosavadní praxi porad s městskými centry, rozsah původního vlivu se však už obnovit nepodařilo. Ani případ Královských Prus tak v konci plnou emancipaci městského stavu jako politického aktéra nepřinesl, byť jejímu dosažení stál výše zmíněný „trojlístek“ zjevně nejbližší.

¹⁴¹ Tamtéž, p. 102.

3. Regionální rovina formování politické vůle

3.1 Politická participace na lokální úrovni

Je-li na politickém systému Rzeczypospolité některý z prvků obzvláště inspirativní, je třeba v první řadě jmenovat propracovaný systém diskusí na lokální úrovni, formujících politické postoje místní šlechty a vedoucích k široké informovanosti zvolených delegátů¹⁴² – polská politická kultura v tomto ohledu zajišťovala vskutku vysokou úroveň participace a tendenci k vzájemnému vyjednávání spíše než k razantnímu způsobu rozhodování. Přehnané velebení lokální politické úrovně však není na místě, neboť jako druhý pohled na věc lze uvést to pojetí, považující sejmíky za mocenské nástroje v rukách magnátské vrstvy, pomocí nichž docházelo k postupnému přesunu politického těžiště z centra na periferii (tedy z centrálního sejmu na sněmy jednotlivých teritorií) a ke svazování přijímaných rozhodnutí s vůlí soupeřících magnátských fází na úkor „dobra republiky“¹⁴³. Lze říci, že zasedání centrálního parlamentu do značné míry vskutku odráželo atmosféru jednotlivých sejmíků, neboť valná většina centrálně řešené agendy byla obsažena v královských propozicích a pověření delegáti tak byli schopni se v daných tématech orientovat a disponovali instrukcemi, jak se v kterém případě zachovat¹⁴⁴. Tato skutečnost však nikterak nedokazuje, že jednání zvolených poslanců bylo na vůli lokálních sejmíků zcela závislé a že jednotlivým reprezentantům nebyl ponechán dostatečný prostor pro vlastní rozhodování. Jako stěžejní úkol se v tomto ohledu tedy jeví nalezení vhodné interpretace úlohy lokálních sněmů v politické struktuře státního celku – jednalo se o propracovaný systém propojení centrální a regionální politiky, anebo o dysfunkční prvek, hájící místo zájmů republiky zájmy vlastního teritoria? Byl poslanecký mandát, pocházející z regionálních sejmíků soudobě vnímán jako „prodloužená ruka“ daného vojvodství, či nástroj reprezentace polského státu?

¹⁴² Siemeński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 74.

¹⁴³ Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 13.

¹⁴⁴ Důležitost hladkého průběhu zasedání sejmíků a vliv míry kladného vyjádření instrukcí vůči královským propozicím byly vyjádřeny v soudobě se vyskytujícím přesvědčení, že „*jestli se konzultace a deliberace sejmíků v pořádku uskutečnily, zakončí se šťastně i závěrečné zasedání sejmu*“, tedy že v případě kladného odbyetí sejmíků existuje velká šance na úspěšné zakončení centrálního sejmu, Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 16.

3.1.1 Struktura sejmíků

Pro možnost nalezení vhodné odpovědi je třeba nejprve posoudit strukturu jednotlivých lokálních shromáždění a pokusit se o jejich klasifikaci tak, aby byl vystižen politický dosah jejich zaměření, respektive možnost pravidelného působení. Určit velikost, respektive status regionů, jež těmito institucemi disponovaly, je velmi obtížné, neboť působnost dílčích sejmíků nelze jednoznačně ztotožnit ani s hranicemi vojvodství, ani s nižšími správními celky – v některých případech byl generální sejmík daného regionu složen z několika sejmíků vojvodských a *powiatových*, jinde však instituce generálního sejmíku celého regionu absentovala a zástupci do centrálního sejmu byli vysíláni každým sejmíkem zvlášť bez vzájemného předchozího setkání a porovnání instrukcí¹⁴⁵. Je tedy zřetelné, že struktura lokálních sjezdů (*viz tabulka 1*) fungovala spíše na základě dlouholeté tradice než na právně-formálním principu, což ostatně dokládá i úspěšná inkorporace regionálních struktur Královských Prus¹⁴⁶, kde byla hierarchie sejmíků trojstupňová (*viz kapitola 2.2.3*). Konečný stav a způsob fungování lokálních sejmíků byl zakotven v roce 1569 v rámci aktu Lublinské unie, kdy bylo registrováno celkem 69 sejmíků s možností změny v případě začlenění nových regionů, v době vlády vasovské dynastie tak docházelo k pravidelnému svolávání 43 sejmíků na území Koruny, 24 v Litvě a 1 sjezdu inflantského¹⁴⁷.

Právo participace na daném sejmíku bylo vymezeno obdobným způsobem jako v případě generálních sejmů a konvenovalo se chápáním soudobým chápáním politicky kompetentních vrstev společnosti (*viz kapitola 2.1*), disponovali jím tedy všichni dospělí šlechtici usazení v daném regionu. Otázka sídla daného šlechtice pro jeho účast na sejmíku byla v tomto ohledu vsutku podstatná, neboť při jednom z hlavních bodů programu – tedy volbě delegátů, pověřených reprezentací na generálním sejmu - byla razantně potlačována snaha volit „cizáky“, tedy bohatou šlechtu z jiných regionů, jež disponovala prostředky

¹⁴⁵ Zatímco tak například sejmík ve Wiszni během vasovské éry fungoval jako generální sjezd pro lvovskou, przemyslskou a sanockou zemi a mazovské vojvodství s deseti regionálními sejmíky rovněž disponovalo sejmíkem centrálním, Malopolsko ani Velkopolsko v praxi takové instituce nesvolávaly, Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV. Wazy, Wrocław 1991, s. 14, Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 125.

¹⁴⁶ Friedrich, Karin: Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93, in: Butterwick, Richard (ed.): The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795, New York 2001, p. 101.

¹⁴⁷ Možnost pružné změny tohoto počtu se projevila například v roce 1635, kdy byl zaveden samostatný sejmík pro czernichowskou zemi, území polské Koruny tak posléze disponovalo 44 lokálními shromážděními, Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 14.

k rozsáhlé propagaci. Motivace tohoto kroku je zřejmá, poněvadž reálně existující hrozba degradace sejmíků na vykonavatele magnátských záměrů byla velmi citlivě vnímána¹⁴⁸. Účastníci sejmíků z jiných vojvodství tak sice mohli být přítomni v roli hostů, nesměli však aktivně zasahovat do průběhu jednání a nedisponovali volebním právem, což však jejich případný vliv v podstatě neoslabilo, poněvadž pro magnáty existovala možnost získání rozhodující části místních delegátů na svou stranu¹⁴⁹. Neméně klíčovou otázkou v tomto ohledu představovala problematická pozice zcela nemajetných participantů, tzv. *bosé szlachty*, kteří sice dle šlechtického práva disponovali plnými politickými privilegii, jejich ekonomická pozice je však nutila vstupovat do služeb movitějších členů šlechtické obce a stávat se tak závislými na prosperitě daného magnátského dvora¹⁵⁰ (viz kapitola 2.2.1). Vzhledem k tomu, že u takto nuzně situovaných příslušníků politického „*demu*“ v důsledku rozmáhajícího se klientelismu – tedy vzniku závazných vazeb mezi magnátskými patrony a služebnou šlechtou - snadno hrozila korumpovatelnost, dospěla praxe lokálních shromáždění ke kompromisnímu řešení, kdy šlechta nevykazující majetkovou držbu nepřicházela o možnost účasti a oprávnění volit, byla jí však zapovězena možnost kandidovat v roli delegátů a reprezentovat tak svůj region na generálním sejmu¹⁵¹. Ačkoliv byla leckdy přítomná i snaha o definitivní vyloučení nemajetných šlechticů z jakékoli přímé politické participace, narážely tyto pokusy trvale jak na rozhodný odpor zainteresovaných, tak především magnátských skupin, obávajících se v případě ztráty závislých klientů poklesu vlastního vlivu, svou roli však sehrával i respekt k principům rovnosti bez ohledu na sociální a ekonomické postavení.

Hájení rovnostářských přístupů dokládají i nivelizační tendence zřetelné z postupných změn v samotné organizaci průběhu debat na sejmících. Právo přístupu na Sejm bylo totiž původně rozlišováno na běžné, týkající se všech držitelů šlechtického titulu v příslušném místě, tvořících dohromady *communitas nobilium*, a na specifické, vázané na výkon určitého

¹⁴⁸ Varovně v tomto ohledu působila zejména situace na východě polského území, kde během vlády Vladislava IV. došlo k výraznému růstu lokálních magnátů, především Stanisława Koniecpolského, jemuž se pod svou kontrolu postupně podařilo dostat braclawský, kijowský, podolský i bełský sejmík, přičemž nepřímý vliv byl daný magnát schopen vykonávat i ve Lvově a Chełmu, Dziegielewska, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 76.

¹⁴⁹ Bardach, Juliusz: *Elections of the Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 127-128.

¹⁵⁰ Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697.*, Cambridge 1993, p. 30-31.

¹⁵¹ Bardach, Juliusz: *Elections of the Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 127.

královského úřadu v daném regionu, tzv. *dominii dignitarii*¹⁵². To znamená, že na každém sejmíku se setkávali „voliči“ dvojího mandátu: *fratres maiores* jakožto státní úředníci a *fratres minores* jakožto místní šlechta bez úřadů, přičemž k přijetí rozhodnutí bylo zapotřebí přítomnosti zástupců obou skupin s tím, že hlas držitelů úřadů býval považován za hodnotnější. Tato hierarchie a tendence k vážení hlasů však byla postupně opouštěna a podobně jako na centrální úrovni docházelo ke smazávání rozdílů mezi oběma skupinami - rozlišování mezi aristokracií ve vlivném státním úřadu a běžnou šlechtou bylo nahrazeno rovnostářským a familiárním označením „*panowie bracia*“ pro všechny participanty¹⁵³.

Pro posouzení otázky, zda daná regionální shromáždění naplňovala proklamovaný diskusní charakter politické procedury a zajišťovala při lokálním rozhodovacím procesu dostatečnou mobilizaci, je nutné se ptát, jak vysoká byla účast všech oprávněných účastníků, tedy zda reálný vliv na rozhodovací proces nebyl vymezen pouze úzkému okruhu těch, kteří byli o veřejné dění interesováni. Ačkoliv s republikánským pojetím šlechtické demokracie souvisel značný důraz kladený na participaci jakožto čest a privilegovanou záležitost „vysoké“ politické kultury, byla konkrétní účast na jednotlivých sněmech notně závislá na vnějších, těžko ovlivnitelných okolnostech¹⁵⁴. Průměrná participace tak mohla značně kolísat a pohybovat se od značně vysokých čísel jako v případě *kujawského* vojvodství, kde Adolf Pawiński pro přelom 16. a 17. století doložil průměrnou účast okolo 700 šlechticů, až po výrazně nižší, kde nejméně vytižený případ představoval zejména krakovský sejmík, na němž participace tvořila okolo 30%, tzn. zhruba 200 oprávněných šlechticů¹⁵⁵.

¹⁵² Tamtéž, p. 121.

¹⁵³ Maciszewski, Jarema: *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969, s. 54.

¹⁵⁴ Czaplinski v tomto ohledu hovoří zejména o potížích s cestováním v soudobých podmínkách, problémech s finančním zajištěním chudších účastníků sejmíku v případě, že nespádali pod patronát některé z magnátských falcí, výraznou negativní roli v otázce početnosti účastnické šlechty hrála i bezpečnost doby, kdy obzvláště nejistá byla situace za válečného stavu, Czaplinski, Władysław: *Wybór posła w dawnej Polsce*, in: *Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*, Wrocław 1957, s. 224.

¹⁵⁵ Procentuální vyjádření je však v tomto ohledu nutné brát s rezervou, neboť celkový počet oprávněných šlechtických účastníků není možné pregnantně vyjádřit (pozn. J. K.), Pawiński, Adolf: *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978, s. 64-65.

3.1.2 Typologie lokálních sjezdů

Při klasifikaci jednotlivých typů lokálních shromáždění je ohledně míry autonomního jednání vhodné zvolit jako kritérium závislost jejich svolání na vnějším elementu, tedy oddělit ty, jejichž konání bylo v rukách místních předáků od těch, jež se odvíjely od iniciativy z centra. V tomto směru je možné vyčlenit několik druhů regionálních sjezdů:

a) závislé na iniciativě krále:

- klasické předsejmové sejmíky, svolávané před každým konáním centrálního sejmů a tvořící největší a nejvýznamnější část politické aktivity v regionu
- deputační sejmíky, svolávané centrálním sejmem

b) závislé na iniciativě místní šlechty

- elekční sejmíky, svolávané místním vojvodou
- *kapturowé* sejmíky, svolávané automaticky v období interregna
- *relacyjné* sejmíky, svolávané šlechtickými delegáty regionu

Je zřejmé, že největší politické pozornosti se těšil první typ lokálních shromáždění, tedy předsejmové sejmíky, jejichž činnost se odvíjela od původních záměrů vzniku – tedy seznámení se s královskými motivy na blížícím se sejmě a volba delegace, pověřené příslušnými instrukcemi¹⁵⁶. Král v tomto případě nejprve rozeslal informační list příslušným místním senátorům, v nichž sděloval důvody svolání parlamentu a žádal členy horní komory o podporu, jakož i o vyjádření případných vlastních postojů, teprve poté byl ve lhůtě 6 týdnů před konáním centrálního sejmů královskou kanceláří rozeslán text iniciující svolání sejmů (viz níže). Ačkoliv tak tento klíčový typ regionálních shromáždění musel být svolán před každým konáním generálního sejmů, závisel okamžik jeho svolání čistě na iniciativě dvora – bez příslušných královských propozic, vyjadřujících vůli svolat sejm, nedisponovala lokální šlechta mandátem řešit otázky celostátní působnosti. Poněkud odlišný typ sejmů, nacházejících se pod iniciativou centrálního sejmů, představovaly tzv. sejmíky deputační, zřízené v souvislosti s ustavením *Tribunálu koronnego*, tedy zemského soudu, v roce 1578¹⁵⁷. Působnost těchto lokálních institucí byla v tom případě omezena na výběr vhodných *deputátů*, schopných vykonávat soudcovskou funkci, přičemž nutnost jejich vyslání se uskutečňovala vždy na základě rozhodnutí parlamentu.

¹⁵⁶ Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czaplinski, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 127.

¹⁵⁷ Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001, s. 183.

Oproti tomu tři typy sejmíků, jejichž ustavení se odvíjelo od vůle místní reprezentace, sledovaly ve značné míře především lokální rozměr politiky. Zatímco tak tzv. elekční sejmíky, svolávané vojvodou, vybíraly z řad místní šlechtické obce vhodné kandidáty na výkon zemských úřadů, zajišťovaly *kapturowé* sjezdy fungování vlastní regionální administrativy v okamžiku uprázdněného trůnu – do doby než byl zvolen nový král, drželo toto shromáždění nejvyšší výkonnou moc na teritoriu¹⁵⁸. Je zřejmé, že praxe těchto sejmíků, souvisejících s praxí šlechtických konfederací, se odvíjela od historického příkladu v době prvního interregna, během něhož právě tato schopnost lokálních představitelů zabezpečit vlastní region před chaosem hrála značnou roli při způsobu následné volby panovníka¹⁵⁹ (viz kapitola 1.2.1). Posledním specifickým druhem místního šlechtického shromáždění byly tzv. sejmíky *relacyjne*, jejichž úloha spočívala především v seznámení místní šlechty s výsledky právě proběhnuvšího sejmu. Tyto „*posejmové*“ sjezdy tudíž obvykle vycházely z iniciativy vracejících se poslanců (výjimečně pak krále, jenž jimi sledoval nátlak na změnu postoje daného regionu v některém z bodů královské propozice), kteří usilovali o předání informací ohledně postojů ostatních regionů svým „voličům“, popřípadě o vyjasnění některé z otázek, k níž předcházející sejmík nepodal instrukce a jež přitom byla na centrálním zasedání řešena¹⁶⁰. O důležité pozici těchto *posejmových* sjezdů svědčí událost z roku 1637, kdy *średzský* sejmík neuznal svolávaný mimořádný sejm za legitimní, v důsledku čehož na něj odmítl vyslat své zástupce. Tento incident sice samotné jednání centrálního sejmu nikterak nenarušil, podstatná však byla dohra, kdy velkopolská šlechta iniciovala vlastní *posejmový* sjezd, na němž deklarovala postoj, že zasedání parlamentu, na kterém chyběla některá z reprezentací, nemůže být považováno za legitimní¹⁶¹. Tento precedentsní návrh, aby jediná část regionu mohla svou neúčastí zablokovat přijetí zákona, byl sice následně zamítnut, dostatečně však svědčí o tom, nakolik centrální sejm pro velkopolskou šlechtu spíše než prostor reprezentace republiky představoval sjezd zájmů regionálních vojvodství.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001, p. 68.

¹⁶⁰ Podstatnou úlohu sehrály tyto sejmíky *relacyjne* například po mimořádném sejmu v roce 1613, kdy ohledně otázky zisku prostředků, jak splatit státní dluh vzniklý v důsledku udržování armády nepanovala v jednotlivých vojvodstvích shoda. Ze strany krále proto následně došlo k rozeslání informačních listů, seznamujících dílčí regiony s výsledky právě uskutečněného sejmu a podrobnou finanční situací Koruny, přičemž nastala situace byla na *relacyjných* sejmíkách ze strany magnátské opozice využita k protestním akcím, Byliński, Janusz: *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984, s. 228-230.

¹⁶¹ Doslovná formule velkopolského protestu přitom zněla: „*jako że nic o nas bez nas nemůže být rozhodnuto*“, Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 21.

V záležitosti dostatečné míry autonomního rozhodování lze přitom na straně regionů během vasovské epochy vysledovat jednoznačnou tendenci k posilování vlastní politické role – ať už výše zmíněné sjezdy, nezávislé na vůli dvora, tak především zřizování vlastních rozpočtů, nezávislých na centrální pokladně¹⁶² představovaly značnou trhlínu v jednodolitosti státní organizace, neboť lokální struktury byly tímto způsobem schopny samostatně fungovat jak po stránce finanční, tak administrativní.

3.2 Formování a přijímání agendy

3.2.1 Přípravná fáze

Pro zhodnocení potenciálu šlechtických diskusí během sejmíku a posouzení jejich vlivu na rozhodovací proces centrální úrovně je rovněž třeba zaměřit se na problematiku okruhu témat, jež daná lokální shromáždění považovala za klíčová, neméně podstatným se ovšem jeví i pochopení celkového průběhu lokálního rozhodování.

Vzhledem k zaměření na provázanost centrální a regionální politiky je v tomto ohledu vhodné omezit se výhradně na analýzu průběhu toho druhu sjezdů, které předcházely svolání centrálního parlamentu, tedy sejmíků *předsejmových*, neboť ostatní typy, uvedené v předchozí kapitole, v oblasti řešené problematiky celostátní přesah postrádaly. V otázce významu regionálních politických struktur při formování politické agendy celostátního dosahu je přitom třeba konstatovat, že regionální sejmíky jakožto přípravné platformy generálního sejmku celé monarchie nedisponovaly „startovacím“ potenciálem celého zákonodárného procesu, neboť úloha prvotního činitele v tomto ohledu náležela pouze královskému dvoru. Shromáždění tak sice neměla právo zákonodárné iniciativy a byla odkázána do role hodnotitelů královských záměrů, přesto není v žádném případě možné hovořit o jejich pasivní pozici v rozhodovacím procesu, neboť žádný sejmík se nespokojil s trpným schvalováním vládních návrhů a usiloval o včlenění vlastních návrhů do delegátských instrukcí¹⁶³ (*viz níže*).

¹⁶² Již od první poloviny 17. Století lze vysledovat autonomistické tendence v ekonomické oblasti, kdy jednotlivé sejmíky začaly vybírat vlastní vojvodské daně, jež nebyly odváděny centrální státní pokladně, ale byly ponechávány pro účel regionu, Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001, s. 184.

¹⁶³ V tomto směru lze jednotlivé sejmíky rozdělit do 3 skupin podle míry vlastní aktivity, kterou do poslaneckých instrukcí vtělovaly: 1) sejmíky odpovídající výhradně na královské propozice a směřující iniciativu pouze v těchto mezích, 2) sejmíky odpovídající na královské propozice, ale iniciující zejména otázky vlastního regionu, 3) sejmíky odpovídající na královské propozice výhradně formálním souhlasem a nadřazující iniciativu

Vlastní úloha sejmíků nicméně začínala ve chvíli, kdy král rozeslal tzv. *litterae deliberatoriae*¹⁶⁴ nejvýznamnějším senátorům, v nichž je seznamoval se svým úmyslem svolat generální sejm, nastoloval agendu, kterou by se měl sejm zabývat a obhajoval svá stanoviska tak, aby senátoři jeho záměr podpořili a přesvědčili o jeho vůli sejmíky jejich příslušného regionu. Krom toho bylo ze strany krále očekáváno, že senátoři poskytnou obratem zpětnou vazbu a vyjádří své návrhy k případnému rozšíření agendy o jimi preferovaná témata – v tomto ohledu se značnému vlivu těšila samostatná senátorská shromáždění, tzv. konvokace¹⁶⁵, k nimž docházelo již po zahájení Sejmu a na nichž nejvýznamnější členové Senátu jednali o společných záměrech. Královny vládní návrhy, obsahující již přesné datum konání generálního sejmu, byly posléze rozeslány všem regionům tak, aby mohly zajistit konání sejmíků v jednotnou dobu, vždy 6 týdnů před svoláním centrálního parlamentu. Pravidla debat a průběhu jednání sejmíků byla podrobně ošetřena tzv. Třetím litevským statutem z roku 1588, v němž kromě zásad samotné diskuse byla vymíněna taková ustanovení jako například zákaz pobytu soukromých vojenských jednotek v místě konání z důvodů zamezení násilné agitace ve prospěch movitých kandidátů¹⁶⁶.

V prvotní fázi zasedání lze za hlavní cíl lokálního shromáždění považovat zejména seznámení všech účastníků s obsahem králových návrhů a posléze volbu maršálka sejmíku, jež podobně jako v případě personálního obsazení tohoto úřadu na úrovni centrálního sejmu rozhodně nebyla pouze formální záležitostí (*viz kapitola 1.2.2*). I zde tedy maršálek jakožto hlavní předsedající disponoval právem určovat pořadí vystupujících řečníků, v krajním případě mohl dokonce zamezit jednotlivcům v prezentaci svých názorů, ačkoliv tento krok nebyl z důvodu úzkostného chránění šlechtických svobod projevu hojně využíván. Hlavní

v otázkách vlastního regionu, blíže viz dále, Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 37.

¹⁶⁴ Siemeński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 75.

¹⁶⁵ Sereďka, Jan: From Legislative Initiative to Sejm Acts, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 149.

¹⁶⁶ Značné roli, alespoň do momentu zvolení oficiálního maršálka sejmíku, se při zajišťování veřejného pořádku těšil starosta daného města, v němž byl sejmík pořádán. Ten také určoval počáteční pravidla pro slavnostní vstup jednotlivých šlechtických delegací, přičemž klíčové ustanovení s ohledem na vlivnost magnátských falcí většinou představoval právě zákaz účasti pro soukromý ozbrojený doprovod. Pro zajištění klidného průběhu litevská statuta rovněž přikazovala konat vlastní zasedání přímo v místním kostele, což však ostrým a leckdy násilným střetům nezabraňovalo. Jak poznamenal očitý pozorovatel, Albrecht Radziwiłł, byli během konání sejmíku v roce 1645 „*tři muži zabiti a padesát zraněno*.“, Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 129.

těžiště maršálkova vlivu však spočívalo především ve sčítání hlasů, respektive posuzování podpory pro jednotlivé návrhy ze strany zúčastněných diskutérů, na maršálkově vůli a reflexi tak do značné míry závisela otázka kladného či záporného stanoviska sejmíku. V jeho rukách rovněž ležela povinnost formulovat závěrečné usnesení sejmíku a vytyčení instrukcí, jimiž měli být zvolení delegáti svázáni. O konečné podobě maršálkem formulovaného usnesení rozhodovalo následně znovu celé shromáždění, předseda byl nicméně jediným aktérem, jenž tímto tvůrčím právem disponoval. V jeho kompetenci se navíc nacházelo právo přímé komunikace s panovníkem, senátory i zástupci ostatních regionů, není proto divu, že kolem otázky obsazení tohoto postu panovala většinou konfliktní atmosféra mezi jednotlivými fakcemi¹⁶⁷.

3.2.2 Typologie politických postojů

Po úspěšné elekcí maršálka následovala rozhodující fáze sejmíku, zahajovaná vlastní deliberací návrhů s právem prezentace všech zúčastněných, během níž docházelo k vyjádření dílčích postojů vůči královským propozicím a jež měla v ideálním případě vyústit v přijetí kolektivního stanoviska (instrukcí) a v následnou volbu reprezentantů pro účast na generálním sejmu. Pro obě záležitosti, tedy formulaci instrukcí a volbu konkrétních poslanců, bylo přitom typické napětí mezi tendencí po jednomyslném konsensuálním rozhodování a nutností zajistit pro sejm akceschopnou reprezentaci s účinným vyjádřením k agendě. Podrobnější analýzu konsensuální politické kultury skýtá zejména následná kapitola, pro „nabourání“ mýtu o neakceschopném shromáždění, zablokovaném libovůlí jediného šlechtice, je ovšem nutné poznamenat, že většina lokálních sejmíků proti případné blokaci disponovala účinnými nástroji¹⁶⁸. Předně už samotné představení královského programu ze strany emisara bylo následováno vyjádřením stanovisek z úst přítomných senátorů a teprve poté byli ke slovu připuštěni jednotliví zájemci o vystoupení z řad běžné šlechty. Pro průběh sejmíků je přitom příznačné, že i slovní komentáře k vládním návrhům byly svázány hierarchickým pořadím

¹⁶⁷ Ve 40. letech 17. Století došlo například během zasedání rózaňského sejmíku k tak razantnímu střetu ohledně personálního obsazení maršálského úřadu mezi jednotlivými magnátskými fakcemi, že hrozilo rozpuštění sjezdu ještě před jeho oficiálním zahájením, situace nakonec vedla k návrhu, aby funkci maršálka vykonával místní starosta, popřípadě aby určil kompetentní osobu, Hořdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 18.

¹⁶⁸ Narušení sejmíku, respektive nezdolnost vedoucí k jeho předčasnému ukončení sice nepatřilo do sféry kriminálních přečinů, maršálek však disponoval právem napomenutí (*serio instabant*), pomocí něhož mohl hrozící rozklad sejmíku odvrátit. Během vlády Vladislava IV. navíc docházelo k četným požadavkům šlechty, aby neoblomní jedinci mohli být trestáni jak veřejnou potupou, tak konfiskací úřadů, Tamtéž, s. 19.

(byť volební právo bylo rovné) – první tedy své příspěvky přednášely vždy společensky významnější osobnosti, což zajišťovalo značný vliv hierarchicky výše postavených senátorů na formování postojů šlechtického shromáždění¹⁶⁹.

Průběh diskusí a následná podoba přijatých instrukcí přitom ve velké míře závisely nejen na konkrétním obsahu královských návrhů, ale i na dlouhodoběji formovaných postojích daného regionu vůči politice dvora. V tomto směru je možné jednotlivá lokální shromáždění rozčlenit dle míry podpory, respektive odporu vůči královské politice na:

- 1) opoziční, zastávající vůči královským propozicím trvale negativní stanoviska
- 2) prokrálovská, podporující většinu návrhů Koruny
- 3) „manévrovací“, v podpoře či odporu kolísavá

Za tradičního odpůrce královské politiky lze označit například již zmiňovaný sejmík ve Środzie, jenž na přelomu 30.tých a 40.tých let 17. století nejprve odmítl vyslat své delegáty na mimořádný sejm, posléze „torpédoval“ kandidaturu dvorského uchazeče o úřad velkopolského starosty Leszczyńskiego a v konci odmítl podpořit královské návrhy na válku s Osmany z roku 1646¹⁷⁰. Podobný příklad trvalé opoziční politiky pak skýtal sejmík *proszowický*, jenž se nacházel pod kontrolou malopolského magnáta Stanisława Lubomierského, a který na jeho popud zaujímal vůči královským iniciativám postupně čím dál negativnější postoje, což vyvrcholilo v roce 1646 odmítnutím celé korunní instrukce¹⁷¹. Tento dlouhodobý incident přitom vcelku zřetelně svědčí o možném dosahu vlivu magnátských falcí na celostátní politiku, přičemž míra nezávislosti konkrétních sejmíků byla závislá jak odlehlosti daného teritoria od korunních zemí centra, tak především na hloubce parlamentní tradice¹⁷².

Za podobnou formu vlivu, byť s opačným efektem, je možné považovat působení magnátských rodů v tradičních královských „baštách“, jaké představovaly například sejmík

¹⁶⁹ Siemeński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 76.

¹⁷⁰ Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 21-22.

¹⁷¹ Za konfliktem mezi místním magnátem a královským dvorem evidentně stál spor o personální obsazení korunních úřadů. Lubomierského opoziční akci lze přitom vysledovat již od roku 1637, kdy *proszowický* sejmík postupně vyjádřil námitky proti plynutí daní do královny soukromé pokladny, jeho zahraničním cestám i proti „cizákům“ vydržovaným u jeho dvora, Tamtéž, s. 22-23.

¹⁷² Je zajímavé, že vysokou míru nezávislosti svých delegátů si udržovala ta vojvodství, která během předchozího období tvořila páteř tzv. exekučního hnutí – šlechtického nátlaku vůči rostoucímu vlivu magnátů, mezi něž patřilo například Sandoměřsko, Sieradzsko, Velkopolsko, Malopolsko či Červená Rus, Dziągiewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 71.

opatowský a *halický*. Zatímco v prvním případě působila důrazná moc rodu Ossolińských, hájících často kritizované právo krále na nezvykle četné svolávání mimořádných sejmů, zajišťoval příznivý vztah *halického* sejmíku vůči královské politice zejména lokální magnát Stanisław Koniecpolski, jemuž se roku 1646 na regionální šlechtě podařilo vymoci odsouhlasení úhrady královských dluhů¹⁷³.

Do poslední „manévrovací“ kategorie sjezdů by pak patřily ty sejmíky, u nichž je velmi obtížné registrovat trvalejší politické postoje, neboť magnátský vliv zde na rozdíl od obou výše zmíněných případů nabýval vsutku svazující charakter – postoj sejmíku vůči královským návrhům se tak měnil na základě vztahu dvora s příslušným magnátem. Za pregnantní příklad takového fungování procedury sejmíku můžeme považovat lucký region, z jehož politického shromáždění si místní magnát Albrecht Radziwiłł učinil nástroj demonstrace vlastní moci před králem. Podobná situace přitom panovala i na litevském území, kde se sejmíky scházely takřka výhradně pod patronací vlivných senátorů na jejich sídlech – kandidáti do úřadů ani delegáti zde nebyli voleni šlechtickým shromážděním, ale určováni vojvodou¹⁷⁴.

3.2.3 Finální usnesení: formulace instrukcí a volba delegátů

Při snaze o vystižení nálad daného sejmíku vůči královské iniciativě byl hlavní politický nástroj představován formulací závěrečného usnesení – instrukcemi. Otázka jejich konkrétního obsahu byla sice odvislá od dílčích návrhů dvora, i přesto je možné vysledovat v jejich náplni frekventovaný výskyt určitých klíčových témat, mezi něž patřil zejména výčet primárních kroků, jež bylo třeba při zahájení centrálního sejmu učinit, obsahující záležitosti jako *exorbitancje*, garanci *pacta conventa*, rozdání uprázdněných úřadů či poskytnutí zpravodajství ze senátorských porad¹⁷⁵. Neméně podstatnou záležitost představovala v očích přítomné šlechty i otázka stavu královské pokladny a její kontroly, respektive využití těchto financí pro vojenské účely, kde během vasovské éry existovala silná tendence k ekonomické emancipaci regionů (*viz kapitola 3.1.2*).

Problematiku obsahu jednotlivých instrukcí lze přitom pojmout jako určitý indikátor aktivní či pasivní role daného regionu, neboť jednotlivé sejmíky se v otázce vlastní iniciativy

¹⁷³ Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 24.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 25.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 26.

notně lišily. Za první typ instrukcí je v tomto směru možné považovat ty, jež se svou iniciativou obracely výhradně na záležitosti celého státu a v podstatě tak pouze reagovaly na návrhy krále. Druhý typ sejmíků oproti tomu tendoval k vyjádření stanovisek ohledně vlastního regionu, zatímco v otázce královských propozic odkazoval k vůli jiných vojvodství¹⁷⁶, za poslední možnost obsahu instrukcí je pak možné považovat tu, kdy byly královské návrhy víceméně mlčky přijaty a vlastní iniciativa se týkala čistě lokálních zájmů, což byl případ zejména litevských teritorií.

Otázka, jaký princip byl uplatněn při závěrečné formulaci usnesení, je poněkud ošemetná, neboť tradiční šlechtická zásada *nemine contradicente* (tedy „nikdo nebyl proti“) sice představovala ideální podobu průběhu rozhodovacího procesu, rozhodně však neznamenal příliš plodné řešení v případě neshod. Je příznačné, že v otázce volby mezi jednomyslným a majoritním rozhodováním byla jednotlivým sejmíkům ponechána volnost a každý region disponoval právem vlastního výběru. V roce 1613 tak 42 sejmíků z celkového počtu 69 upřednostňovalo většinovou formu volby¹⁷⁷, avšak pouze v otázce výběru delegátů, nikoli kolektivního usnesení. Během 17. století tedy došlo k oddělení těchto dvou procedur, kdy majoritní princip byl přijímán jako „nutné zlo“ v případě výběru poslanců, nebyl však přípustný v otázce přijetí instrukcí, pro něž byla vyžadována jednomyslnost. Atmosféra jednání tak požadovala striktně diskusní charakter s apelem na obecný zájem, v důsledku čehož se většina vystoupivších nesnažila formulovat své příspěvky jako hledání kompromisů, nýbrž jako argumentaci ve prospěch „pospolitého blaha“ s prostorem pro dílčí korekce – svou roli dozajista sehrávalo i vědomí, že v případě dlouhých průtahů může danému sejmíku hrozit ztráta akceschopnosti a tím i vlivu¹⁷⁸. V tomto ohledu částečně úsměvně působí případ, kdy zasedání sejmíku nemohlo být zdárně ukončeno, neboť žádná ze dvou vlivných fází nehodlala v otázce závěrečného usnesení ustoupit, zároveň však neexistovala odvaha k narušení principu *nemine contradicente*. Toto dilema pak v konci vedlo k situaci, kdy každá

¹⁷⁶ V tomto ohledu docházelo k ustavení formule v podobě: „...doporučili jsme svým poslům, aby se ve všem snesli s jinými vojvodstvími a na tom, co je blahem republiky s Jeho Královskou Milostí, se shodli...“, Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 37.

¹⁷⁷ První případ povoleného užití majoritního hlasování je datován do roku 1598, kdy sejmíky mazovského vojvodství umožnily elekcí vlastních delegátů bez jednomyslného souhlasu, postupem času byla tato zvyková záležitost rozšířena i do dalších regionů jako Poznaň, Środa či Kalisz, Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 136.

¹⁷⁸ Siemeński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 76.

z falcí vedla paralelní debaty a zvolila své delegáty, kteří posléze dorazili na zasedání centrálního sejmku, a zpochybňovali legitimitu těch druhých¹⁷⁹.

S úsilím o konsensuální formulování konečné podoby instrukcí souvisela ovšem i již nadnesená otázka volby poslanců, pověřených reprezentací daného regionu na blížícím se generálním sejmku. Počet takto volených delegátů z jednotlivých vojvodství nebyl zpočátku přesně vymezen, každé vojvodství totiž disponovalo odlišným počtem sejmíků, postupem času však došlo k zákazu navyšování počtu delegátů a vyprofilovalo se tak značně různorodé množství reprezentace z odlišných regionů. Ačkoliv počet vysílaných poslanců tak byl v případě jednotlivých sejmíků markantně odlišný (*Tabulka 1*), je nutné mít na paměti, že pro polský politický systém nehrála kvantita zástupců zásadní roli, poněvadž jak vyplývá i z výše uvedené charakteristiky byl rozhodovací proces postaven na značně konsensuálních principech. Mnohem závažnější otázku však představovala míra propojenosti, respektive závislosti finálně schválených instrukcí s volbou poslanců, respektive charakterem mandátu takto pověřených delegátů. Nakolik byl tedy výkon poslanecké funkce svázaný s obhajobou zájmů daného regionu a striktním naplňováním instrukcí? Ačkoli zejména předáci magnátských falcí usilovali o co nejtěsnější připoutání delegátského jednání k vůli regionu¹⁸⁰, zaznamenáváme během 17. století případy svévolného jednání šlechtických reprezentantů, jež nebylo po návratu do regionu nikterak stíháno, ba co víc, daný představitel byl posléze znovu zvolen do funkce delegáta na následující sejm¹⁸¹. Zdá se tedy, že prostor pro vlastní politickou činnost jednotlivých reprezentantů existoval, instrukce sejmíků tak sloužily jako jakési ne zcela těsné vymezení hranic, v rámci nichž se daná delegace mohla pohybovat – poslanci pak přirozeně hájili zájmy regionu, kde bylo třeba a kde to daná instrukce nakazovala, zatímco otázky těch sfér, které instrukce výslovně nezakazovaly, závisely na politickém umu daných delegátů. Soudobé chápání poslanecké role velmi trefně vyjádřil litevský parlamentarista

¹⁷⁹ Tento případ se týkal *mielnického* regionu, přičemž není jasné, která z obou reprezentací byla na centrálním sejmku uznána za legitimní, ani zda případně nebyly respektovány obě, Bardach, Juliusz: Elections of the Sejm Deputies in Old Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 136., Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 105.

¹⁸⁰ Během vasovské epochy na toto pojetí poslaneckého mandátu apelovali zejména magnátské představitelé jako Jerzy Lubomirski či Janusz Radziwiłł, vztahující otázku případných prodloužení sejmku mimo dobu řádného konání jednoznačně na vůli instrukcí sejmíku a připravující tak poslance o prostor pro vlastní politické rozhodování: „*aby platnosti neměly zákony, jestliže byly schváleny proti právu a jestliže byl sejm prodloužen o jedinou hodinu, ačkoliv proti tomu bylo v instrukcích protestováno*“, Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 19.

¹⁸¹ Tento případ se týkal nowogródzského poslance Filipa Obuchowicze, který se protivil názoru svých kolegů a byl jimi za to na následném *relacyjním* sejmíku pokárán, což však jeho politické kariéře evidentně neuškodilo, tamtéž, s. 27.

Krzysztof Zawisza, když k otázce naplnění regionální vůle poznamenal: „*své instrukce posílám, leč můj Milostivý Pane, sám lépe můžeš vědět, že ne na napsání instrukcí, ale na poslanci více záleží*^{182c}“.

Tab. 1 Počet poslanců generálního sejmů delegovaných jednotlivými sejmíky v roce 1572

Území	Lokální sejmík:	Počet delegátů:
1. Velkopolsko		
	Poznaňské a Kaliszské vojvodství	56
	Sieradzské vojvodství a Wieluňský region	45
	Łęczycké vojvodství	24
	Brześć Kujawské a Inowrocławské vojvodství	32
	Dobrzyňský region	11
2. Mazovsko		
	Płocké vojvodství	21
	Mazovské vojvodství	112
	Rawské vojvodství	38
3. Malopolsko		
	Krakovské vojvodství	45
	Sandomierské vojvodství	32
	Lublinské vojvodství	15
4. Rusínská teritoria		
	Rusínské vojvodství a Chełmský region	78
	Bełzské vojvodství	19
	Podolské vojvodství	24
Celkový počet		552

¹⁸² „*instrukcyi punkta mojej posyłam, lecz W.M. mój Miłosciwy Pan lepiej sam wiedzieć możesz, że nie na napisaniu instrukcyi, ale na pośle więcej należy...*“, tamtéž, s. 41.

4. Principy politického rozhodování: konsensuálnost nebo majorita?

4.1 Finální fáze rozhodovacího procesu

4.1.1 Průběh parlamentních diskusí

Pro validní interpretaci parlamentní procedury šlechtické republiky, respektive formy utváření kolektivních rozhodnutí, je nutno analyzovat nástroje, jimiž sejm jakožto zákonodárná instituce disponoval, tedy přiblížit finální formu přijetí zákona, soudobě označovanou jako *konkluzje sejmowe*¹⁸³. Je tudíž zapotřebí objasnit charakter rozhodující fáze parlamentního zasedání, během něhož docházelo k tříbení závěrečné podoby závazného usnesení, a posléze se vyjádřit k problematice principů vlastního rozhodování, kde stěžejní otázka tkví v nesnadno objasnitelném vztahu mezi důrazem na vůli a vliv jednotlivce, respektive regionu (tedy zásadou jednomyslnosti), a požadavkem na akceschopnost parlamentu s poukazem na dobro pospolitosti (určitou formou majoritního hlasování). Ačkoliv okolo této problematiky panuje zakořeněné přesvědčení o svázanosti celé parlamentní procedury hlasem jediného delegáta¹⁸⁴, vedoucí k neodvratitelné paralyzaci politického systému, není možné toto pojetí aplikovat paušálně a automaticky ve smyslu závazného principu pro celý rozhodovací proces – byť konsensuální charakter rozhodování bezesporu patřil k předním zásadám polské politické kultury¹⁸⁵. Za zásadní úkol je tudíž v takto vymezeném záměru studie možné považovat objasnění míry striktního uplatňování všeobecné shody, tzv. *liberum veto*, v běžné politické praxi, kde k dráždivé nesrovnalosti poukazuje zejména skutečnost dlouhodobé funkčnosti politického systému – jak je možné, že konsensuální principy, na nichž byla polská parlamentní procedura bezesporu trvale postavena, umožňovaly státnímu aparátu existovat a první závažnější problémy přinesly právě až během vasovské éry?

¹⁸³ Dzięgielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 63.

¹⁸⁴ Jako učebnicový příklad bývá v této záležitosti často uváděn případ delegáta Siciínského, jenž poprvé užil právo individuálního odporu *liberum veto* ve smyslu zavazujícího pravidla na sejmu v roce 1652 - blíže viz kapitola 4.2.2 a Czapliński, Władysław: Sejmy w roku 1652. Studium z dziejów rozkładu Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku, Wrocław 1955.

¹⁸⁵ Siemeński, Józef: Polish Political Culture in the 16th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 65.

Vnitřní struktura fungování generálního sejmu byla velmi obdobná jako v případě lokálních sejmíků s tím rozdílem, že na tuto vyšší úroveň již jednotliví účastníci nepřicházeli s „nezatíženou myslí“, neboť byli do určité míry nositeli vůle svých voličů¹⁸⁶ (viz kapitola 3), zároveň však jejich jednání nevedlo k závazným usnesením pouze pro region, nýbrž pro celou monarchii. Ačkoliv se v předchozí kapitole podařilo prokázat volnější charakter lokálních instrukcí, je s tímto trvale přítomným napětím mezi vůlí regionu a státními zájmy nutné počítat, neboť právě regionální prostředí formovalo politické postoje zúčastněných delegátů – nikoli svazující instrukce, nýbrž atmosféra sejmíku tak mohla hrát v otázce závěrečného rozhodování svou roli, když většina lokálních sjezdů dbala na to, aby ke *konkluzji* na centrálním sejmu delegáti přistoupili pouze v těch otázkách, okolo nichž panoval široký konsensus, a které nepředstavovaly konfliktní záležitost¹⁸⁷.

Procedurální stránka parlamentního zasedání víceméně odpovídala lokální úrovni zejména ve stylu politické diskuse a rolí jednotlivých zúčastněných, když podstatná mediátorská role byla při formulaci závěrečného usnesení i zde přisouzena senátorům, jež měli za úkol sloužit jednak jako poradci krále a „vzory“ při formování poslaneckých názorů a jednak jako spojenci delegátů při společném šlechtickém nátlaku vůči Koruně¹⁸⁸. Značnou mocí při vytváření parlamentní vůle disponoval rovněž i na centrální úrovni maršálek sejmu, jenž kromě vážení hlasů a klíčové formulace závěrečného usnesení musel na jedné straně dbát o udržení pořádku, jednacího řádu a smysluplného obsahu debat, na druhé straně však nebyl schopen příliš omezovat záměry vystoupivších delegátů z důvodů možného obvinění z narušení rovnosti regionů. *Izbę poselską* tak z těchto důvodů permanentně hrozilo nebezpečí jakéhosi zamrznutí, neboť v situaci, kdy byla vyhlášena zcela volná diskuze (tzv.

¹⁸⁶ Jak poznamenal poslanec Rafał Leszczyński na Sejmu v roce 1652 k povaze svého mandátu: „*Přišli jsme sem, poučení našimi bratry, zabývat se v první řadě a především záležitostmi, ke kterým nás pověřili, a oni nás varovali, abychom nejednali o ničem jiném, dokud se tyto věci nevyřeší.*“ Je tedy zřetelné, že povaha reprezentace byla s vůlí daného sejmíku svázána, jehož účastníci-voliči bedlivě sledovali charakter průběhu generálního Sejmu, Konopczyński, Władysław: *The Principle of Unanimity during the Renaissance*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 39.

¹⁸⁷ Důležitou formuli v tomto směru představovalo vyjadřované přesvědčení většiny sejmíků: „*ohledně čeho nepanuje v poslanecké sněmovně konsensu, to nemá být postoupeno nahoru*“, Dziegielewski, J.: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 19.

¹⁸⁸ Významný nástroj při vytváření psychologického nátlaku vůči členům dolní komory představovaly například senátorská poselstva, vysílaná králem pravidelně do Izby s cílem zjistit atmosféru diskusí a pokusit se zlomit opozici ve vlastní prospěch (viz kapitola 1.2.1), Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 37.

*interlocutorium*¹⁸⁹), disponoval každý delegát právem neomezeně dlouhého projevu s možností vznesení v podstatě jakýchkoli návrhů a názorů, alespoň částečně souvisejících s projednávaným tématem – linie mezi svobodným vyjádřením svého stanoviska ve prospěch společné věci a zcela paralyzovaným shromážděním topícím se ve změti nesouvislých, nekonstruktivních a záměrně obstrukčních projevů tak byla skutečně tenká. Z toho důvodu existovala trvalá tendence ze strany maršálků řídit volnou diskuzi hierarchickým pořádkem, k vyjádření názorů k tématu tak byly postupně vyzvány delegace všech vojvodství, přičemž pořadí vystupujících záleželo na zasedacím pořádku s výjimkou krakovského a poznaňského regionu, jimž bylo z čestných důvodů přiřknuto právo první promluvy¹⁹⁰.

Institucionální praxe krom toho skýtala několik dalších „brzd“, schopných udržet deliberaci v rámci smysluplných hranic a zamezujících úpadku vlivu *Izby poselské* na konečnou podobu schvalovaných zákonů. Předně zde existovalo zprvu nekompromisní pravidlo o striktním vymezení délky trvání každého sejmů, jež bylo stanoveno délkou 6 týdnů¹⁹¹. Právě otázka tzv. *prolongací*, tedy prodloužení sněmovního zasedání nad rámec běžné praxe, tvořila během vasovské éry jeden ze stěžejních bodů napětí mezi královským dvorem v roli centra a dílčími vojvodskými sejmíky v roli regionů, neboť zatímco panovník jakožto iniciátor zákonných předloh spatřoval v případném prodloužení prostředek ke snazšímu prosazení návrhů, oscilovaly jednotlivé sejmíky mezi úsilím završit sněmovní jednání úspěšně a zároveň nesvěřit králi do rukou „trumfy“ – otázka potenciálního prodloužení tak byla notně závislá na konkrétní souhře okolností¹⁹² (*viz kapitola 1.2.2*). Každý delegát byl nicméně srozuměn s tím, že v případě dlouhých průtahů a nesmiřitelných postojů reálně hrozí ukončení Sejmu bez jakýchkoli reálných výsledků, což v konci mohlo znamenat větší katastrofu než přijetí – z pohledu konkrétního poslance, respektive regionu - ne zcela optimálního rozhodnutí. Časový tlak spolu s častým zdůrazňováním obecného zájmu, svázaného se schopností Sejmu usnášet se, tak tvořily významné determinanty pro zachování debatní procedury jakožto relevantního prvku demokratického rozhodovacího procesu.

¹⁸⁹ Kutrzeba, Stanisław: Parliamentary Procedura in Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 28.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tato lhůta se týkala pravidelných Sejmů, zatímco tzv. „sejmy nadzwyczajne“ či korunovační byly zpravidla kratší. K frekvenci a délce trvání Sejmů v 17. Století blíže viz: Ochmann-Staniszevska, Stefania, Staniszevski, Zdzisław: Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo-doktryna-praktyka, Wrocław 2000.

¹⁹² Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 17-19.

Praktičtější nástroj než apel časové tísně, jenž byl schopen zajistit poklidný a přínosný průběh jednání, představoval specifický způsob vedení diskuze, nacházející se v kompetenci maršálka. Ten byl oprávněn namísto značně chaotických *interlocutorií* vyhlásit debatu formou tzv. *vota*, kdy podobně jako v případě úvodních senátorských přednesů přistupovali k řečnickému pultu poslanci v hierarchickém pořadí dle společenské významnosti a vyjadřovali své, respektive regionální, postoje vůči danému návrhu. Tento způsob jednání tak sice na jedné straně vnášel do diskuzí potřebný řád, na druhé straně však vedl k částečné diskriminaci níže postavených šlechticů, kteří se z časových důvodů nedostávali ke slovu – proklamovaná rovnost politického hlasu v tomto směru tedy trpěla. Nakolik klíčová byla v rozhodovacím procesu pozice maršálka, se znovu ukazuje právě v tomto oprávnění volby způsobu jednání, neboť v případě, že maršálek nebyl spokojen s naladěním postojů vůči projednávaným návrhům, mohl hierarchická *vota* opakovat a provést je celkem třikrát než povolil přistoupit k volné diskuzi¹⁹³ – je tedy zřetelné, do jaké míry mohl s pomocí společensky výše situovaných delegátů působit na formování veřejného mínění.

Zřejmě nejožehavější okamžik parlamentního jednání představovalo rozhodnutí, kdy sněmovní debaty ukončit a uchýlit se k formulaci závěrečného usnesení – tedy ke *konkluzjím*. Přestože podobně jako v případě regionálních sejmíků disponoval právem formulovat znění dolní komorou přijatých návrhů maršálek, došlo v tomto směru během vlády vasovců k podstatné institucionální změně, jež byla součástí požadavků šlechtické obce při korunovačním sejmu Vladislava IV. v roce 1633. Na základě tohoto ustanovení byla ze strany delegátů vymožena zásada, aby maršálek do závěrečného shrnutí parlamentního zasedání nezahrnul žádný návrh, ohledně něhož *Izba poselska* nevyjádřila jednoznačný konsensus¹⁹⁴, což značně omezilo maršálkovy manévrovací schopnosti a posílilo vliv kolektivu šlechtických poslanců na výsledek rozhodovacího procesu. Je nutné ovšem poznamenat, že dosah této zásady ve velké míře negativně poznamenal akceschopnost sejmu, poněvadž nalézání konsensu bez vnějších (rozuměj především maršálkových) zásahů představovalo značný problém, na sejmu v roce 1640 tak byla většina propozic z důvodů nedostatečné shody odmítnuta, o pět let později nebyl sejm ani schopen dospět ke *konkluzji*¹⁹⁵.

¹⁹³ Kutrzeba, Stanisław: *Parliamentary Procedura in Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 28.

¹⁹⁴ Přesná formulace této tzv. *Konstytucje Konkluzje sejmowe* zněla, že „*poslanecký maršálek nemá započítat nic, ohledně čeho nepanuje v dolní komoře shoda*“, Dziegielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 63.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 65.

4.1.2 Schvalovací procedura

Při závěrečném posuzování jednotlivých návrhů ze strany šlechtických reprezentací přitom hrála významnou roli otázka jejich připravenosti na dané téma – v případě, že daná delegace disponovala ohledně projednávané agendy instrukcemi, vyvíjela snahu řídit se pokud možno jimi, v opačném případě však nastával prostor pro samostatné politické jednání poslanců. Vyjádření stanovisek vůči diskutovaným návrhům však není možné chápat pouze jako striktní souhlas, respektive odmítnutí propozice, neboť šlechtické delegace měly v tomto směru na výběr z několika méně razantních kompromisních postupů, jež je možné pojmenovat jako:

- 1) podmíněný souhlas
- 2) souhlas v dílčích otázkách
- 3) procedura „*branie do braci*“

První zmíněná procedurální forma podmíněného souhlasu nastupovala ve chvíli, kdy okolo konkrétního návrhu sice nepanoval markantní nesouhlas, sejmík dané delegace však k této otázce podal buď negativní, nebo nedostatečné instrukce, a ta proto nedokázala posoudit, zda je vůle jejich regionu s přijímaným rozhodnutím ztotožněna. V důsledku toho tedy regionální poslanci vyjadřovali souhlas s touto podmínkou, že bude platný, pouze pokud své kladné stanovisko podají i ostatní vojvodství¹⁹⁶. Méně smířlivé východisko z obtížně rozhodnutelných situací představoval druhý případ, a to souhlas v dílčích otázkách, jenž byl volen v těch případech, kdy některá z diskutovaných otázek nebyla pro dílčí reprezentaci z důvodů záporného postoje instrukcí přijatelná. Vzhledem k tomu, že tato delegace však uznávala nutnost dospění parlamentního zasedání alespoň k částečným výsledkům, rozhodla se vyjádřit souhlas v nejpalcivějších otázkách, především daňových, a zbylé neprostopné projekty ponechat na projednání příštímu sejmíku – agenda tak byla odložena na následné předsejmové sjezdy. Zdaleka nejzajímavější řešení „zamrznutého“ jednání, respektive neschopnosti vyjádřit jednoznačné stanovisko, představovala ovšem specifická procedura, nabádající dané téma „*przyniesć do braci*“. Tento typický prvek polského parlamentarismu, považovaný během vasovské epochy za legitimní nástroj politického jednání¹⁹⁷, skýtal reprezentaci daného sejmíku možnost jakéhosi „zatažení za záchranou brzdu“ v případě, že

¹⁹⁶ Hołdys, Sybilla: Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy, Wrocław 1991, s. 39.

¹⁹⁷ Například autor *diariusze*, tedy záznamů parlamentních jednání, sejmu z roku 1638 vyjádřil přesvědčení, že „...*branie do braci* neporušuje právo a slouží k ochraně poslanců.“, Tamtéž, s. 40.

ostatní vojvodství s přijímaným návrhem souhlasila, avšak daný region to nehodlal akceptovat. „*Branie do braci*“ tak znamenalo v podstatě apel na šlechtickou obec jako kolektiv s ohledem na poslance jednotlivých regionů v poslední chvíli. Klíčový charakter tohoto nástroje představovala zejména jeho závaznost, kdy jednání ohledně dané otázky nemohlo pokračovat, dokud ho jednotlivé delegace znovu neprobraly se svými „voliči“ v regionu, přičemž o vlivnosti této procedury svědčí fakt, že na jejím základě docházelo ke zpětnému odebrání souhlasu u předtím již kladně hlasujících vojvodství¹⁹⁸. Je zřejmé, že právě tato procedura poskytovala cenný nástroj poslancům, nacházejícím se v dilematické situaci, kdy v dané věci nebyli dostatečně instruováni a neodvažovali se jednat zcela svévolně. V momentě, kdy žádný z výše uvedených nástrojů nebyl schopen zasedání dolní komory urychlit a přimět ji k uzavření debat pro zahájení *konkluzje*, nastupovaly kromě oficiálních procedur, jaké představovalo například ustavení společných senátorsko-poslaneckých komisí, majících za úkol vyřešit sporné návrhy, i nástroje neformální, pomocí nichž se králi nakloněná skupina senátorů snažila přimět oponující poslance k „poslušnosti“¹⁹⁹.

Okamžik, kdy zasedání *Izby poselské* konečně dospělo k závěrečným ustanovením, vedl následně ke vpuštění šlechtických delegací do Senátu a společnému zasedání obou komor za přítomnosti panovníka, během něhož měli být senátoři spolu s králem seznámeni s definitivní verzí přijatých usnesení, přičemž praxe za vasovské dynastie přinesla ještě vznik institucionálního setkání tzv. *sesji prowincjalnych*²⁰⁰, jež tomuto společnému jednání obou komor předcházely. Charakter tohoto společného zasedání byl přitom značně závislý na podobě Izbou přijatých rezolucí, respektive na míře, v jaké se shodoval s původními královskými návrhy. V případě, že s maršálkem vyhotovenou rezolucí byl panovník ochoten

¹⁹⁸ Ilustrativní příklad představuje situace na sejmu roku 1646, kdy delegace poznaňského vojvodství odmítla schválit daně proti vůli všech ostatních a přinesla tento návrh „*do braci*“, což v důsledku vedlo k vycouvání ostatních a konečnému schválení pouze jedné daňové dávky namísto původních dvou, Tamtéž, s. 40.

¹⁹⁹ Kromě výskytu doslova neférových triků jako byla manipulace s časem zasedání či předčasné uzavírání parlamentních dveří docházelo i k násilnému jednání ze strany senátorů, kteří se snažili přimět jednotlivé poslance k osobnímu setkání a následně je pod pohrůžkou nerespektování královské vůle inzultovat, Dzięgielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992, s. 65.

²⁰⁰ Zrod těchto specifických shromáždění byl dán zejména postupujícími regionálními rozdíly v politických postojích Velkopolska, Malopolska a Litvy, v jejichž důsledku se po uzavření dolní komory sejmu sešli za předsednictví prvních senátorů daných regionů jednotliví lokální delegáti a projednali přijaté návrhy. Přestože tyto *sesje prowincjalne* nedisponovaly rozhodovacím potenciálem a neměly tak závazný dosah na podobu přijatých rozhodnutí, už samotná existence těchto regionálních porad svědčila o postupující federalizaci, respektive postupujícím regionalismu soustátí, Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 179.

se ztotožnit, šel sejm k rychlému a úspěšnému konci, tato situace však byla vzácná. Mnohem častěji byl král nucen využít některých z procedurálních nástrojů, kdy dvě z nejvyužívanějších variant představovaly buď dočasné vykazání poslanců a tajná porada se senátory, nebo výzva k diskusi formou *vota*, při nichž jednotliví senátoři za přítomnosti dolní komory znovu vyjadřovali své názory totožné s vůlí trůnu a přesvědčovali tak šlechtické kolegy o nutnosti poupravit znění návrhů²⁰¹. I v tento moment přitom jako výrazný prvek nátlaku působilo vědomí časové tísně, neboť dle zákona, přijatého v roce 1633 směla vzájemná konfrontace stanovisek na společném zasedání trvat pouze 5 dní - v případě, že během této lhůty nebyly jednotlivé „stavy“ sejmu schopny dospět k dohodě, hrozilo opět reálně rozpuštění parlamentu bez jakéhokoli výsledku²⁰².

Ačkoliv protesty jednotlivých delegátů, reprezentujících regionální sejmíky, během finálního zasedání představovaly závažný problém (*blíže k principům jednomyslného rozhodování viz následná kapitola*), není možné říci, že tato opoziční stanoviska automaticky vedla k blokaci, respektive paralyzaci přijetí návrhu. Jak v případě individuálních protestů šlechtických delegátů²⁰³, tak členů Senátu totiž zaznamenáváme případy, kdy razantní nesouhlas s konečnou verzí rozhodnutí nevedl nutně k jeho odmítnutí – návrhy byly přijaty i přes částečný odpor²⁰⁴. Za ideální podobu vyústění rozhodovacího procesu v případě blokace však lze považovat ty situace, kdy nemožnost shody vedla k ustavení kompromisního řešení *ad hoc*. Průkazně v tomto případě působí příklad sejmu z roku 1625, během něhož společné zasedání pod hrozbou vnějšího nebezpečí přijalo část nedostatečně odsouhlasených návrhů jako *rezoluce* a nikoli *konstytucje* (a deklarovala tak de facto jejich nižší právní platnost) či sejmu v roce 1629, kdy 4 vojvodství odmítla schválit navrhované daně, v důsledku čehož

²⁰¹ Kutrzeba, Stanisław: Parliamentary Procedura in Poland, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 29.

²⁰² Kutrzeba, Stanisław: Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona, Poznań 2001, s. 179.

²⁰³ V případě individuálních opozičních postojů poslanců i během finálního zasedání totiž spíše než důraz na okamžité „sečtení“, respektive posouzení kladných hlasů, existovala vůle k vytvoření širokého veřejného tlaku, aby daný protestující svůj názor předhodnotil, tak jako na sejmu v roce 1626, na němž velkopolský delegát Wacław Zajęcsek v důsledku razantního přesvědčování své protesty odvolal, Seredyka, Jan: Sejm w Toruniu 1626 roku, Wrocław 1966, s. 112.

²⁰⁴ Za příklad mohou sloužit případy senátorských protestů Lwa Sapiehy na sejmu 1613 či Stanisława Koniecpolského v roce 1627, jejichž námitky vůči způsobu splacení žoldu vojenským jednotkám zúčastněným moskevského tažení v prvním případě a odmítání mimořádného zdanění ve druhém případě shodně neznamenaly neschválení návrhů, Seredyka, Jan: From Legislative Initiative to Sejm Acts at the Beginning of the 17th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 159.

ostatní zúčastnění snížili návrh jejich výše o polovinu²⁰⁵. Ukazuje se tedy, že v praxi politického rozhodování spíše než akcent kladený na striktní jednomyslnost sehrávala značnou úlohu parlamentní zkušenost a schopnost citlivě reagovat na dílčí záležitosti. V tom případě však nezbyvá než se ptát: jakou pozici zastával tolikrát zmiňovaný princip *nemine contradicente*, vyjádřený v podobě nástroje *liberum veto*, tedy práva odporu každého delegáta, v soudobé politické kultuře?

4.2 *Liberum veto*: Záhada v jednomyslnosti?

Hovoříme-li o konsensuálních tendencích v politické kultuře polské šlechtické republiky, je třeba mít na paměti, že tento specifický rys polského parlamentarismu je nutno chápat především ve smyslu ideálně vymezených principů, a nikoli moderním prizmatem formálně svázaných rozhodovacích procedur. Jesliže tak zásadu *nemine contradicente*, vyjadřující právo každého delegáta vznést ve finální fázi rozhodování námitku, na niž je třeba brát ohled, budeme klást do role zásadního principu politického procesu, nesmíme ztrácet ze zřetele, že pravidlo konsensuálního rozhodování spíše než striktně dodržovanou a právně vymahatelnou zásadu představovalo jakési úsilí o soulad, nacházející se zcela ve shodě s rovnostářskými hodnotami šlechtického společenství²⁰⁶ (*viz kapitola 2.1.1*).

Pro analýzu těchto konsensuálních tendencí polského parlamentarismu je tedy klíčové zaměřit se znovu na finální fázi zasedání sejmu a pokusit se objasnit výše naznačené dilema mezi obhajobou rozsáhlých „zlatých“ svobod šlechty, spojených s výraznými egalitářskými tendencemi, a chápáním centrálního sejmu jako prostoru pro obhajobu regionálních zájmů na jedné straně a úsilím o efektivní pozici dolní komory v rozhodovacím procesu, vyjádřeným ztotožněním sejmu s pozicí platformy, na níž jsou přijímána rozhodnutí výhodná z pohledu státu na straně druhé. Prakticky lze toto napětí vyjádřit otázkou: spočívala soudobým pohledem ideální podoba parlamentní procedury v nalezení co nejširší, respektive jednomyslné podpory, čímž docházelo k dokonalému naplnění představy šlechtické rovnosti,

²⁰⁵ Tamtéž, p. 160

²⁰⁶ Pro tuto skutečnost hovoří zejména praxe z druhé poloviny 16. století, kdy řada sporných rozhodnutí, netěšících se všeobecnému konsensu, byla prosazena na základě argumentace, že opozice nebyla dostatečně signifikantní – dané návrhy tak byly přijaty s tím, že vítězná většina se snažila v okamžiku přijetí rozhodnutí opoziční menšinu stále přesvědčit – i to do značné míry svědčí, že logika politického procesu byla v zásadní míře založena na tendencích souladu, Siemeński, Józef: *Polish Political Culture in the 16th Century*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 65.

anebo ve schválení nejvhodnějších návrhů i za cenu jejich prosazení skrze opozici, naplňující zase princip reprezentace republiky²⁰⁷?

4.2.1 Kořeny konsensuální politické kultury

Ke skutečnosti, že zásada jednomyslného rozhodování, a tím ani *liberum veto*, nepředstavovaly jednoznačně aplikované principy, vedoucí ke ztrátě efektivity, poukazuje i již výše naznačený fakt, že zatímco doba trvání, během níž lze *liberum veto* označit za paralyzující nástroj parlamentní procedury, je vymezena délkou zhruba jednoho století (od poloviny 17. století až do ztráty suverenity), existovala tradice polského parlamentarismu včetně konsensuálních zásad nejméně 300 let²⁰⁸. Je tedy zřetelné, že konsensuální naladění politického procesu, ani akcent na respekt k názoru každého jednotlivce nepředstavovaly existenční problémy samy o sobě – klíčový problém ztráty akceschopnosti musel tedy vést někde jindě. V souvislosti s odmítnutím tradičně děděného mýtu o jediném šlechtickém „tvrdohlavci“, na jehož hlasu závisel osud celého parlamentního zasedání a potažmo - pateticky viděno - i osud celé republiky, jakožto každodenní praxi polského parlamentarismu, je v tomto směru třeba pozastavit se nad vztahem mezi institucionálně nastavenými pravidly (jednomyslnost) a praktickou realizací (přijetí rozhodnutí).

Pokusím se v této záležitosti obhájit tezi, že úspěšné fungování polského politického systému ve velké míře záviselo především na vštípených normách a vzorcích chování šlechtických reprezentantů, jejichž optimální zájem měl směřovat především ke sledování „dobra republiky“, podmíněného volným charakterem poslaneckého mandátu, a nikoli k zatvrzelému hájení obsahu instrukcí daného sejmíku a tím i zájmů vlastního regionu. Sama snaha po konsensu formování jednotlivých postojů skrze veřejné mínění proto nebyla problematická v případě, že poslanci stojící v opozici jednali na základě svého přesvědčení

²⁰⁷ K soudobému poukazu na nevhodnost a nemožnost striktního svazování šlechtických poslanců vůlí regionu došlo v pamfletu z roku 1573, v němž právě byla zmíněna disproporce mezi úsilím „předepisovat“ poslanecké jednání skrze instrukce a povahou mandátu, „*reprezentující tělo Republiky*“, Konopczyński, Władysław: The Principle of Unanimity during the Renaissance, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 45.

²⁰⁸ Czapliński, Władysław: The Principle of Unanimity in the Polish Parliament, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, s. 111.

v zájmu celku a nikoli jako soukromé osoby, zavazané klientským vztahem²⁰⁹. Teprve za situace, kdy byla role poslance degradována na obhájce regionálního, respektive individuálního magnátského zájmu, stalo se úsilí o realizaci jednomyslnosti mnohem obtížnější, poněvadž dosavadní křehká rovnováha politické zkušenosti byla narušena ve prospěch striktně formálního jednání.

Na podporu této teze je vhodné zabývat se otázkou, na základě jakých záměrů tendence po konsensuálním rozhodování fungovaly, respektive proč šlechtická obec do takové míry ztotožňovala vlastní politické pozice a svobody právě se zachováním jednomyslnosti na úkor majoritního principu. Za jeden z rozhodujících činitelů lze v tomto ohledu považovat úzkou provázanost lokální politické úrovně s tou centrální, kdy rozhodující úloha regionálních sejmíků (ať už jednajících ve vlastním zájmu či pro *bono publico*) v celém systému mohla být trvale udržována pouze za předpokladu, že dosah jejich politické činnosti bude znatelný i na vyšší úrovni – jestliže tak každá delegace disponovala jedním hlasem bez ohledu na její početnost²¹⁰, představovala zásada jednomyslnosti vhodný nástroj, jak tento vliv a zároveň regionální rovnost zachovat.

Odpor vůči „majoritní mašinérii“ a mechanickému sčítání hlasů ve prospěch svornosti byl založen rovněž na soudobém přesvědčení, že existuje-li vědomí o absolutním potenciálu většiny a nutnosti jejího dosažení pro schválení návrhů, vzrůstá okamžitě tlak na její udržení – ten, kdo tedy disponuje zákonodárnou iniciativou a předkládá své návrhy parlamentu ke schválení, podřizuje veškeré své jednání úsilí zajistit si a udržet majoritu, aby svou vůli prosadil. Obecné dobro a deliberativní charakter shromáždění se zde však jaksí vytrácí, neboť účelem Sejmu již není vyjádření námitek a formulace kolektivního pohledu a zájmu, nýbrž zformování dostatečně účinné koalice či opozice a následné přijetí či odmítnutí původního návrhu²¹¹. Toto soudobé vyjádření, pocházející z pera politika a spisovatele Szczymsyho Herburt, tak sice na jedné straně přiznávalo většinovému principu rozhodování určité

²⁰⁹ Blíže viz kapitola 2.1.2 a Dziegielewski, Jan: Stan szlachecki w życiu publicznym Rzeczypospolitej w pierwszym stulenu po unii lubelskiej, In Grabowska, Sucheni Anna, Dybkowska, Alicja: Tradycje polityczne dawnej Polski, Warszawa 1993, 75-112.

²¹⁰ Seredyka, Jan: From Legislative Initiative to Sejm Acts at the Beginning of the 17th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 154.

²¹¹ Kritika většinového systému jako nevhodného pro polské prostředí byla vyslovena během sejmu v roce 1605, kdy bylo zdůrazněno, že republika potřebuje svornost: „...většinové hlasování při rozhodování o důležitých otázkách, týkajících se Republiky je škodlivé, neboť to, co Republika potřebuje, nejsou vruby, ale plná shoda všech“, Czapliński, Władysław: The Principle of Unanimity in the Polish Parliament, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, s. 113.

přednosti, především v oblasti snazšího prosazení nutných, avšak nepopulárních opatření v zájmu státu, na druhé straně však varovalo před „úpadkem slušných mravů“²¹² právě v důsledku očekávatelného nahrazení debatního charakteru zasedání nátlakovou politikou.

Vzhledem k tomu, že hlavním tvůrcem agendy zůstával i přes vlivnou pozici sejmíků i obou komor parlamentu královský dvůr, lze v těchto obhajobách jednomyslného principu rozhodování spatřovat implicitní kritiku rojalistických snah o posílení centrální moci, neboť případný tlak na udržení majority při potenciální změně rozhodovacích pravidel hrozil především ze strany panovnických kruhů. Do souvislosti s těmito obavami tak lze dát soudobé pokusy republikánských skupin v sejmu o omezení královských pravomocí zejména v těch oblastech, pomocí nichž panovník disponoval možnostmi vytvářet loajální parlamentní fakce²¹³, ať už v Senátu či v *Izbe poselské*, v prvé řadě se tak jednalo o právo *wakansí* (obsazování státních úřadů), udílení statků, titulů či půdy. Odejmutí těchto královských privilegií a jejich předání do „rukou republiky“, tedy šlechtického shromáždění, se však v důsledku dlouhodobého zajištění vlivných rojalistických falcí nikdy zcela nezdařilo a princip jednomyslnosti tedy nadále zůstával hlavním brzdou přeměny sejmu v „mechanický hlasovací stroj“. Jako poslední klíčový argument, používaný obhájci polského parlamentarismu pro zachování konsensuálních principů v rozhodovacím procesu, je nutné uvést tendenci k respektu vůči individuálnímu vyjádření nesouhlasu, založenou na úctě k odvaze každého člena šlechtické obce, jenž si troufl postavit se většině, neboť majorita nezajišťovala správnost rozhodnutí²¹⁴ - každý hlas tak měl být vážen a nikoli sčítán, přičemž rozhodnutí mělo být dosaženo bratrskou žádostí, nikoli křikem, tlakem či penězi²¹⁵.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 90.

²¹⁴ Širokou podporu vyjadřovanou tomuto přesvědčení dokládá skutečnost, že ztotožňování většinové vůle s otázkou správnosti rozhodnutí odmítali i nejzarytější obhájci majoritních principů a ústřední královské moci jako Piotr Skarga: „*moudrý muž je ten, kdo nenásleduje počet...ale straní dobru a těm, jež jsou lepší, nikoli těm, kteří jsou početnější...*“, Czapliński, Władysław: *The Principle of Unanimity in the Polish Parliament*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, s. 114

²¹⁵ Czapliński, Władysław: *The Principle of Unanimity in the Polish Parliament*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, s. 114

4.2.2 Uplatnění liberum veto: od praktické zkušenosti k formálnímu pravidlu

Jestliže přijmeme výše uvedené argumenty ohledně hluboké zakotvenosti konsensuálních principů v podstatě polské politické kultury, nezbyvá, než hledat odpověď na již naznačený rozpor: jak je při trvalé přítomnosti konsensuálních tendencí možné, že parlamentní shromáždění dlouhodobě vykazovala relevantní výsledky a dospívala ke smysluplným rozhodnutím, zatímco na sklonku vasovské epochy byla stále častěji paralyzována neschopností dohodnout se, přijímat kolektivní závěry i jednat, když jeho podstata spočívala na stále totožných principech? Odpověď jsem se snažil poskytnout již výše, když za hlavní proměnou ve fungování jednotlivých sejmů lze označit nikoli podstatu rozhodovacích principů jako takových, ale míru internalizace politické kultury, tedy souhrn vzorců chování u jednotlivých aktérů politického jednání. V této souvislosti je vhodné sledovat případné změny v tendencích dílčích poslaneckých projevů, v nichž se vystoupivší dotýkali otázky individuálního, respektive regionálního vlivu na blokaci rozhodovacího procesu. Přestože princip jednomyslnosti tak prostupoval charakter jednání sejmíků i dolní komory parlamentu ve značné míře, výše zmíněný apel na žádoucí chápání jeho úlohy jakožto tendence či snahy o dosažení souladu (*concordia status*²¹⁶) a nikoli jako zcela svazujícího striktního pravidla lze doložit četnými případy, kdy byl princip jednomyslnosti *ad hoc* odvržen. Na sejmu v roce 1627 se tak setkáváme s varováním jednoho rusínského delegáta, jenž vyslovil přesvědčení, že „*instrukce poslanca nemohou být jediným zákonem*²¹⁷“, čímž jako jeden z mnoha vyjadřoval odpor vůči absolutní svázanosti poslaneckého mandátu s názory regionálních voličů. Na tom samém shromáždění byly později odmítnuty námitky krakovského vojvodství, respektive delegátů sejmíku, kteří vyjádřili nesouhlas v otázce schválení mimořádných daní, přičemž za důvod nepřihlédnutí k jejich stížnostem a přijetí kolektivního usnesení bez jejich souhlasu bylo uvedeno, že „*není důvod, proč bychom my všichni měli zhynout kvůli tvrdošijnosti jednoho vojvodství*²¹⁸“. Podobná stanoviska lze ostatně nalézt u hlavních kritiků konsensuálního rozhodování, mezi něž patřili v první řadě vlivní senátoři, jako v případě poznaňského kastelána Jana Ostroróga, který vyjádřil své

²¹⁶ Ochmann-Staniszevska, Stefania: Rzeczpospolita jako „monarchia mixta” – dylematy władzy i wolności, in: Bartnicki, Andrzej (ed.): Kultura, polityka, dyplomacja: studia ofiarowane Prof. Jaremi Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin Kultura, polityka, dyplomacja, Warszawa 1990, s. 265.

²¹⁷ Czapliński, Władysław: The Principle of Unanimity in the Polish Parliament, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, s. 115

²¹⁸ Sereyka, Jan: Sejm zawiedzonych nadziei, Opole 1981, cit dle: tamtéž, s. 115

znepokojení nad stávající podobou politického procesu: „*Tento druh vlády je velká hanba, jestliže republika může být zruinována hloupostí a zatvrzelostí jediného jednotlivce*“²¹⁹.“

Z výše uvedených příkladů ovšem vyplývá, že „*tento druh vlády*“ nemusel být „*velkou hanbou*“, jestliže šlechtické delegace dolní komory sejmu dokázaly pružně reagovat na vzniklý vzrůst opozičních tendencí případ od případu, tedy zvládla-li přítomná reprezentace vhodně posoudit, zda vznesené námitky vycházejí z přesvědčení jednotlivých oponentů o možné „škodě pro stát“ a představují tak záležitost nutnou k zamyšlení, či ze sobeckých motivů, sledujících pouze individuální, respektive regionální zájmy. Toto *ars politica* však vyžadovalo značnou obratnost i zkušenost, respekt ke společně vyznávaným hodnotám nevyjímaje, neboť nsvázanost politické procedury formálními pravidly, jež tento prostor pro jednání *ad hoc* umožňovala, vnášela do parlamentního procesu těžko postihnutelné a objasnitelné tendence – odpověď na otázku, proč byl například v roce 1632 protest samotného hejtmána ignorován²²⁰ a jindy bylo k námitkám přihlíženo, ať už formou odložení sporných témat či záznamem, že daný jedinec s rozhodnutím nesouhlasil, je bez znalosti konkrétní atmosféry toho kterého jednání prakticky nemožná. V tomto ohledu je tedy nutné se zamyslet a pokusit se určit moment ve vývoji politické kultury, který lze z hlediska změny v institucionálním fungování rozhodovacího procesu označit za klíčový.

Ačkoliv takový okamžik je třeba považovat za symbolický mezník, vyjadřující trvalejší tendence, je možné v tomto směru za rozhodující zlom označit precedens sejmu v roce 1652. Klíčovou událost v této věci představovalo jednání parlamentu konané 9. března, jež mělo dle soudobě se rozmáhající praxe²²¹ dospět k souhlasu ohledně nutné prolongace sejmu. Vývoj však nabral zcela neočekávaný průběh, když delegát Władysław Siciński, jednající patrně jako klient litevského opozičního magnáta Janusze Radziwiłła, svým zvoláním „*ja nie pozwalam na prolongatę*“²²², odmítl tomuto návrhu vyjádřit souhlas a

²¹⁹ Strzelecki, Adam: Sejm z roku 1605, Kraków 1921, s. 113.

²²⁰ Uvedený příklad se týká případu Krzysztofa Radziwiłła, jenž se odmítl ztotožnit s návrhem královské elekce s tím, že celou záležitost by nejprve měla být prodiskutována sejmíky na lokální úrovni. Ve snaze zabránit přijetí tohoto návrhu magnát posléze opustil jednání dolní komory s tím, že bez jeho přítomnosti nebude možno dospět k finálnímu usnesení, což se však nestalo a zasedání přijalo návrh bez jeho akceptace, Seredyka, Jan: From Legislative Initiative to Sejm Acts at the Beginning of the 17th Century, in: Czapliński, Władysław: The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries), Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodz, 1985, p. 155.

²²¹ Dziegielewski, Jan: Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV., Warszawa 1992, s. 17.

²²² Czapliński, Władysław: Dwa Sejmy w roku 1652. Studium z dziejów rozkładu Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku, Wrocław 1955, s. 115-130.

opustil místnost zasedání. Nutno říct, že pro přítomné poslance představoval tento krok značný šok, o čemž svědčí i snaha delegátů Siciínského nesouhlas odvrátit opakovaným svoláním komory. Vzhledem k tomu, že se rebelující poslanec však ani na druhé jednání nedostavil, byl maršálek sejmu nucen konstatovat, že v takto závažné otázce není možné bez souhlasu delegace, reprezentující jedinou část vojvodství, v jednání pokračovat a zasedání parlamentu rozpustil. Pro vyjádření změny charakteru politického procesu je přitom příznačné a zároveň varující, že jako argument byl ve věci způsobu definitivního rozhodnutí použit poukaz k nedostatečné shodě ve formálně procedurální a nikoli obsahové záležitosti – jednotliví delegáti, ani maršálek tak neřešili důvody individuálního protestu, které by následně posoudili tak jako v případě předchozích sejmů, ale zaměřili se čistě na skutečnost, že jedinec protestoval! Ačkoliv tuto událost je nutné chápat ve značné míře jako symptomatické vyjádření soudobých tendencí²²³ spíše než skutečný přelom, zůstává skutečností, že teprve ve chvíli, kdy bylo právo *liberum veto*, znamenající možnost každého jedince zablokovat přijetí kolektivního usnesení, skutečně zakotveno jako reálný a formální nástroj bez výjimky, lze hovořit o tom, že princip jednomyslnosti se z pouhé tendence stal skutečností. Sejm v roce 1652, během něhož byla poprvé uskutečněna praxe blokace sejmu s jeho následným rozpuštěním kvůli individuálnímu postoji, tak sice vnesl právní jasnost a přehlednost do rozhodovacího procesu, zároveň však narušil křehkou a těžko vystižitelnou rovnováhu mezi individuálně-regionálním a kolektivním zájmem na úkor státní pospolitosti. Konsensuální tendence se stala jednomyslnou praxí, *ars politica* úsilím o striktní dodržení stanovených pravidel bez ohledu na možné důsledky.

²²³ Přísně vzato, týkalo se dle výše uvedených informací toto první striktní užití *liberum veto* „pouze“ otázky prodloužení sejmu, zatímco realizace tohoto práva, mající za následek trvalejší praktický úpadek parlamentní instituce nastoupila až později, za první skutečné *liberum veto* je tak možné považovat rozpuštění sejmu v roce 1668, jehož řádná doba trvání ještě neuběhla, o 20 let později byl sejm už kvůli striktnímu uplatnění jednomyslnosti rozpuštěn ještě před volbou maršálka, Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie*: Korona, Poznań 2001, s. 180.

Závěr

Při snaze o klasifikaci polského systému šlechtické republiky se jako nejvýstižnější označení jeví aristotelský termín *monarchia mixta*, vyjadřující takový charakter politické struktury, jejíž podstata tkvěla v rozdělení centralizované moci mezi tři institucionální prvky: korunu v roli monarchického elementu, senát jakožto aristokratické sdružení „ctnostných a moudrých“ a *Izbu poselskou* jakožto demokratické shromáždění veškerého politického „*demu*“ – tedy šlechtického společenství. Lze říci, že toto uspořádání politické moci odpovídalo soudobým požadavkům na udržování takového systému, jenž by byl schopen postavit účinnou hráz vůči případným rojalistickým tendencím, snažících se o centralizaci moci na úkor ostatních institucí – obavy z *absolutum dominium* tak představovaly jednu z nejvýraznějších motivací pro zachování stávající politické formy. Procedura přijímání kolektivních rozhodnutí přitom tvořila složitý mechanismus, hledající křehkou rovnováhu mezi všemi vrcholy institucionálního „politického trojúhelníku“, přičemž tyto systémové prvky však není možné jednoznačně chápat jako trvalé reprezentanty a zastánce shodných programových cílů. Z toho důvodu není vhodné ztotožňovat dílčí instituce centrální politiky striktně s určitými sociálními skupinami, neboť jak Senát, tak poslanecka dolní komora parlamentu nedisponovaly homogenním složením a byly rozděleny na několik zájmových fází – o to více však lze považovat klasifikaci systému jako *monarchia mixta* za oprávněnou.

Stěžejní roli v počáteční fázi politického procesu formulace agendy sehrával ve velké míře královský dvůr, jenž se svými záměry seznamoval senátorskou elitu a na základě jejich připomínek se snažil vytvořit takovou podobu vládního návrhu, jež by v dolní komoře parlamentu měla šance na schválení. Skutečnost, že právo zákonodárné iniciativy držel ve svých rukách panovník, disponující rovněž klíčovým privilegiem obsazování státních úřadů, by mohla vytvářet mylný dojem loutkové role sejmu, odkázaného do pozice trpného schvalovatele politické vůle dvorsko-senátorské koalice. Tato hypotetická iluze však ostře kontrastuje s reálnou mocenskou pozicí dolní komory, neboť *Izba poselska* disponovala četnými nástroji jak průběh rozhodovací procedury ovlivnit, ať už možností hierarchicky řízené či volné diskuze a ctěním rozsáhlé svobody projevu svých delegátů, tak především dispozicí formulovat konečné shrnutí ke královské propozici - vzájemné vyjednávání šlechtických delegátů v dolní komoře parlamentu tak představovalo zcela klíčovou fázi rozhodovacího procesu, na níž závisel osud vládních návrhů. V rámci struktury smíšené ústavy se specifickému postavení v rozhodovací proceduře těšil senát, jehož obsazení bylo

vázáno na výkon státních úřadů, a jehož mediátorská pozice vyžadovala jednak tlak na poslance pro zvýšení šance schválení vládních návrhů (1. role senátu jako královské rady) a zároveň i paralelní spojenectví s „mladšími bratry“ delegáty pro zachování jednotné linie vůči případné hrozbě královských snah o narušení stávajícího systému (2. role senátu jako vůdců šlechtické opozice).

V souvislosti s problematikou stability, respektive charakteru mocenského uspořádání politických sil přináší případ polského parlamentarismu několik podnětných námětů, jež se studie pokusila detailně charakterizovat a následně interpretovat. Tyto obšírně kladené otázky byly přitom záměrně formulovány tak, aby se svým charakterem blížily koncepcím moderních politologických teorií a bylo proto možné demonstrovat určité ideové souvislosti mezi požadavky těchto koncepcí a praktickým fungováním polské šlechtické republiky. Každá kapitola se tak de facto snažila o porozumění mechanismům rozhodovacího procesu a zabývala se otázkami ohledně podoby mocenské struktury:

- 1) Jakými hodnotami byla spjata institucionální centra, mezi nimiž byla rozložena moc?
- 2) Jaké existovaly možnosti reálného vlivu na utváření kolektivních rozhodnutí a jaký byl rozsah politické participace?
- 3) Jakou roli při formování politické vůle hrály regionální struktury skrze lokální shromáždění, respektive jaké povahy nabýval mandát takto zvolených delegátů?
- 4) Do jaké míry byl při definitivním přijímání závazných rozhodnutí kladen důraz na konsensuální/majoritní princip procedury?

V případě první otázky, tedy vymezení integrujících hodnot politického společenství, lze v případě šlechtického Polska hovořit o značné roli „republikánských ideálů“, projevujících se především ve vysoké míře individuálního ztotožnění se s kolektivním státním zájmem. Vlivem politické kultury byla však rovněž vysoko ceněna a chráněna individuální svoboda šlechtických aktérů, což vytvářelo značné napětí mezi tendencemi nalézt a realizovat nejvhodnější řešení pro stát a úsilím zachovat rovné právo participace a seberealizace všem členům pospolitosti. Za charakteristický rys polského šlechtického občanství je přitom třeba považovat „budování“ identity na jiné než primordiální (etnické či náboženské) podstatě, což bylo zapříčiněno zejména heterogenitou sociální složení polského státu – termínem polský šlechtic, jenž disponoval plnými politickými právy, tedy občanstvím, se tak mohl označovat i

Litvín nekatolického vyznání, přičemž klíčový prvek jeho přináležitosti ke stavu byl tvořen osvojením jakéhosi šlechtického etosu. V případě, že daný jedinec respektoval kolektivně zastávané hodnoty, vyjádřené zejména obsahem tzv. *zlatých svobod*, byl šlechtickou pospolitostí chápán jako součást společnosti bez ohledu na etnický původ či socioekonomickou pozici.

V otázce praktické realizace takto definovaných politických práv, tedy míry participace a vlivu v průběhu politického procesu, je však nutné dosah tohoto egalitářského pojetí šlechtického občanství, vymezeného pouze dostatečnou zárukou ctnostné krve a ctěním společných hodnot, notně omezit poukazem k úloze ekonomických rozdílů. Na základě majetkové klasifikace polské šlechty, vytvořené Andrzejem Kamińským tak bylo prokázáno, že značná disproporce, zřetelná zejména mezi zcela soběstačnými movitými dvory, schopnými udržovat početnou klientelu z řad šlechtických kolegů a bezzemky, zcela závislémi na příslušnosti k některému z takto zabezpečených šlechtických dvorů, měla významný přesah do politické sféry. V tomto směru byla potvrzena domněnka o profilaci specifické vrstvy šlechtického společenství – tzv. magnátů, jejichž pozice sice nebyla vytvářena čistě mírou ekonomické zabezpečení, když rozhodující roli hrálo budování trvalých pozic v nejvyšší státní sféře a vytváření dojmu autonomní pozice, pro zajištění vlivu během rozhodovacího procesu však hrály ekonomické dispozice značnou roli, především v ohledu udržování početných poslaneckých falcí klientů. Specifickou pozici při participaci na formování kolektivních rozhodnutí lze přiřknout měšťům, která se z důvodů absence signifikantního centra a slabé politické organizovanosti omezovala na roli „lobistických“ skupin, usilujících o zachování kontaktů se spřízněnými delegáty a ovlivňování politického procesu nepřímou cestou.

I přes tato naznačená omezení, vedoucí v každodenní politické praxi k rozptylu proklamované rovnosti vlivu, je však třeba označit podíl obyvatelstva na rozhodovacím procesu soudobým měřítkem za výrazně nadprůměrný, neboť šlechta tvořila 8 - 10% veškeré populace. V případě, že navíc akceptujeme za legitimní to vymezení politicky oprávněných občanů, tedy „*demu*“, nikoli na základě univerzálních měřítek, nýbrž z pozic lidu samotného, je zjevné, že polský systém plnoprávný přístup k veřejnému rozhodování zajišťoval.

Výraznou mocenskou úlohu v celém politickém systému je nutné přiřknout tzv. sejmíkům, tedy lokálním šlechtickým shromážděním, jejichž přední úkol tkvěl ve vytvoření instrukcí (reakcí vlastního regionu na královské návrhy zákonů) a volbě delegátů na centrální

sejm. I tato regionální úroveň politické struktury byla ve velké míře prochnuta rovnostářskými tendencemi - skutečnost, že účast politicky oprávněných participantů, byť region od regionu kolísavá, byla zajišťována v pravidelných intervalech a samotná jednání splňovala kritérium volné diskuse mezi lokálními i příbuzenskými vazbami spjatými jedinci, poukazuje k deliberativní povaze face-to-face společenství. Zcela klíčovou problematiku při posuzování politické role lokálních sejmíků však představuje otázka povahy jimi vytvářených poslaneckých mandátů, jejichž pojetí oscilovalo od volného (delegát jako reprezentant republiky, hájící ideální zájmy státu) až po striktně svázané (delegát jako vyslanec regionální vůle, jenž je povinen držet se při svém jednání těch kroků, jimiž byl pověřen). Analýza vztahu mezi obsahem instrukcí sejmíků a reálným jednáním šlechtických delegátů v tomto směru ukázala, že instrukce byly soudobě zjevně chápány jako vymezení určitého pole, v rámci něhož se směla daná delegace pohybovat, jež však nezakazovalo právo na vyjádření vlastních stanovisek – v případě, že se některý člen reprezentace odchýlil od směru lokálního vyjádření, neznamenalo to pro něj právní postih a nutně ani politickou „sebevraždu“, značně v tomto ohledu záleželo na závažnosti projednávaného tématu.

Poslední řešenou problematikou této studie bylo soudobě citlivě vnímané napětí mezi zásadou konsensuálního přijímání rozhodnutí a principem většinového hlasování. Ačkoliv druhému zmíněnému způsobu rozhodování, tedy majoritě, byly přiznávány určité přednosti, zejména pak schopnost prosadit nutná akutní opatření, lze konstatovat, že jak lokální, tak centrální úroveň polského politického systému byly prostoupeny konsensuálními tendencemi a vůči principům majoritního nátlaku byl pocíťován odpor. Toto odmítání většinového principu přitom vycházelo jak z vysoko ceněné hodnoty šlechtické individuality, tak z obav před tlakem krále na udržení potencionální koalice v případě, že by k přijetí rozhodnutí stačilo zajištění určité převahy a nikoli „bratrského souhlasu“ všech delegátů. Majoritní rozhodování znamenalo z pohledu soudobých obhájců politické praxe nebezpečí razantní proměny samé podstaty polského parlamentarismu – z původních principů generování konsensuální vůle by se sejm změnil v hlasovací kolbiště zájmových skupin. Záměrně však výše zdůrazňuji, že otázku sympatií k jednomyslnému rozhodování je třeba v případě šlechtické obce chápat jako určitou neformální součást politické kultury a internalizovaných hodnot a nikoli jako striktně závazné pravidlo, o čemž svědčí průběh valné většiny parlamentních procedur do poloviny 17. století. Razantní změna ve vzorcích této kultury, vyjádřená odklonem od konsensuálních tendencí k jednomyslné formálnosti, znamenala pro stávající systém citelný otřes a ve značné míře předznamenala dezintegraci a následnou labilitu státního aparátu.

Skutečnost, že polský parlamentarismus spolu se státní suverenitou nebyl schopen století po konci vasovské éry přežít pod tlakem okolních velmocí, neboť sejm jakožto jedna z předních institucí systému byl trvale paralyzován neschopností přijímat kolektivní rozhodnutí, tak nelze dávat za vinu vlastnímu systémovému a institucionálnímu nastavení, nýbrž úpadku politické kultury a šlechtické zodpovědnosti při stylu politického rozhodování. Teprve v momentě, kdy se z politického umění balance mezi kolektivním a individuálně regionálním zájmem, vyjádřeného trvale přítomným a žádoucím napětím mezi majoritou a jednomyslností, stala přísná regule *liberum veto*, byla akceschopnost politického systému *monarchia mixta* fatálně oslabena. Symbolickým aktem na sejmu roku 1652, kdy byl individuální postoj v procedurální otázce nadřazen obsahu motivace a kolektivnímu zájmu, bylo současně opuštěno politické umění rozhodování *ad hoc* a spolu s ním i poněkud paradoxní možnost usnášet se konsensuálně bez souhlasu všech. Ve chvíli, kdy byla rovnováha tří mocenských center jednoznačně narušena ve prospěch šlechtického shromáždění, přestala praxe konsensuálních a deliberativních principů fungovat. Na otázku, do jaké míry tedy vykazoval politický systém *monarchia mixta* stabilní tendence, je třeba odpovědět, že disperze moci představovala unikátní příklad funkčního mocenského uspořádání - ovšem pouze za těch podmínek, nebyla-li formální pravidla nadřazována politické praxi.

Seznam použitých pramenů a literatury

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1991.
- Aristoteles: *Politika*, Praha 1939.
- Bardach, Juliusz: *Elections of Sejm Deputies in Old Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Bělina, Pavel: *Teoretické kořeny a státní praxe osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii*, in: *Československý časopis historický* 29, 1981.
- Biliński, Wójciech: *Mieszczanie i miasta w dawnej Rzeczypospolitej*, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, Warszawa 1993.
- Bogucka, Maria, Samsonowicz, Henryk: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Boubín, Jaroslav: *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992.
- Bues, Almut: *The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.
- Byliński, Janusz: *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984.
- Cunningham, Frank: *Theories of democracy. A critical introduction*, London and New York, 2001.
- Cynarski, Stanisław: *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*, in: Tazbir, Janusz (ed.): *Polska XVII wieku: Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969.
- Czapliński, Władysław: *Sejmy w roku 1652. Studium z dziejów rozkładu Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Wrocław 1955.
- Czapliński, Władysław: *The Principle of Unanimity in the Polish Parliament*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.

- Czapliński, Władysław: *Władysław IV. i jego czasy*, Warszawa 1976.
- Czapliński, Władysław: *Wybór posła w dawnej Polsce*, in: *Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*, Wrocław 1957.
- Czapliński, Władysław: *Z problematyki sejmu polskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, *Kwartalnik Historyczny* 72, 1970.
- Dahl, Robert Alan: *Procedural democracy*, in: Goodin, Robert E., Pettit, Phillip (eds.): *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*, 1997.
- Davies, Norman: *Polsko. Dějiny národa ve středě Evropy*, Praha 2003.
- Dzięgielewski, Jan: *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV.*, Warszawa 1992.
- Dzięgielewski, Jan: *Stan szlachecki w życiu publicznym Rzeczypospolitej w pierwszym stulenu po unii lubelskiej*, in: Sucheni-Grabowska, Anna, Dybkowska, Alicja: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, Warszawa 1993.
- Friedrich, Karin: *Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.
- Frost, Robert: *Obsequious Disrespect: the Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587-1668*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.
- Górski, Karol: *The Origins of the Polish Sejm, Communitas princeps Corona Regni: Studia selecta*, Warszawa 1976.
- Green, Ian: *The Development of Monarchies in Western Europe, c. 1500-1800*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.
- Grześkowiak-Krwawicz, Anna: *Polish Views on European Monarchies*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.
- Grzybowski, Konstanty: *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*, Warszawa 1959.

- Grzybowski, Konstanty: *The Three Parliamentary Estates*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Halecki, Oskar, Polonsky, Antony: *A History of Poland*, London 1978.
- Henshall, Nicholas: *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*, London and New York, 1992.
- Hintze, Otto: *Gesammelte Abhandlungen I. Staat und Verfassung*, Leipzig 1941.
- Hołdys, Sybilla: *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV. Wazy*, Wrocław 1991.
- Kamiński, Andrzej Sulima: *Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686 – 1697*, Cambridge 1993.
- Kersten, Adam: *Problem władzy w Rzeczypospolitej czasu Wazów*, in: Gierowski, Józef a kol.: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII : Prace ofiarowane Władysławu Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1965.
- Konopczyński, Władysław: *The Principle of Unanimity during the Renaissance*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Kutrzeba, Stanisław: *The Composition of the Polish Sejm*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Kutrzeba, Stanisław: *Historia państwa i prawa*, Kraków 1948.
- Kutrzeba, Stanisław: *Historia ustroju Polski: w zarysie: Korona*, Poznań 2001.
- Kutrzeba, Stanisław: *Parliamentary Procedure in Poland*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Lukes, Stanisław: *Power. A radical view*, London 1974.
- Lukowski, Jerzy: *The Szlachta and the Monarchy Reflections on the Struggle inter maiestatem ac libertatem*, in: Butterwick, Richard (ed.): *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*, New York 2001.

- Maciszewski, Jarema: *Sejm 1607 a załamanie się planów reformy państwa*, in: Gierowski, Józef a kol.: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII : Prace ofiarowane Władysławu Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1965.
- Maciszewski, Jarema: *Spoleczeństwo*, in: Tazbir, Janusz: *Polska XVII wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969.
- Maciszewski, Jarema: *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969.
- Mączak, Antoni: *Confessions, Freedoms, and the Unity of Poland-Lithuania*, in: Evans, Robert John Weston and Thomas, T.V.: *Crown, Church and Estate: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1991.
- Mączak, Antoni: *Renesansowe państwo jak przedsiębiorstwo*, in: Matwijowski, Krystyn, Wójcik, Zbigniew: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988.
- Miller, David a kol.: *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*, Brno 2003.
- Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2007.
- Ochmann-Staniszevska, Stefania: *Rzeczpospolita jako „monarchia mixta” – dylematy władzy i wolności*, in: Bartnicki, Andrzej (ed.): *Kultura, polityka, dyplomacja: studia ofiarowane Prof. Jaremi Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Warszawa 1990.
- Ochmann-Staniszevska, Stefania - Staniszevski, Zdzisław: *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo-doktryna-praktyka*, Wrocław 2000.
- Olszewski, Henryk: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo-praktyka-teoria-programy*, Poznań 1966.
- Pánek, Jaroslav: *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: *Česká města v 16. – 18. století*, Praha 1991.
- Pawiński, Adolf: *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978.
- Radziwiłł, Albrecht Stanisław: *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, Warszawa 1980.
- Reddaway, William F., Penson J. H., Halecki Oskar, Dyboski Roman: *The Cambridge history of Poland*, Cambridge 1950.

- Riker, William H.: *Liberalism against Populism. A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, San Francisco, 1988.
- Schumpeter, Joseph: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004.
- Seredyka, Jan: *From Legislative Initiative to Sejm Acts*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Seredyka, Jan: *Sejm w Toruniu 1626 roku*, Wrocław 1966.
- Seredyka, Jan: *Sejm zawiedzonych nadziei*, Opole 1981.
- Siemieński, Józef: *Polish Political Culture in the 16th Century*, in: Czapliński, Władysław: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development (16th-17th Centuries)*, Wrocław, Warsaw, Krakow, Gdansk, Lodź, 1985.
- Strzelecki, Adam: *Sejm z roku 1605*, Kraków 1921.
- Subtelny, O.: *Domination of eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston 1986.
- Tazbir, Janusz: *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, Poznań 1998.
- Tazbir, Janusz (ed.): *Polska XVII wieku: Państwo – społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1969.
- Weber, Max: *Autorita, etika a společnost*, Praha 1997.
- Wyczański, Andrzej: *Polska Rzeczą Pospolitą szlachecką*, Warszawa 1991.